Uloga zadarskog fortifikacijskog sustava i njegova valorizacija u urbanom turizmu Zadra

Brković, Dalila

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:042562

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

University of Zadar Institutional Repository

zir.nsk.hr

Image not found or type unknown

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam i komunikacijske znanosti

Diplomski sveučilišni studij kulturne i prirodne baštine u turizmu (jednopredmetni)

Dalila Brković

Uloga zadarskog fortifikacijskog sustava i njegova valorizacija u urbanom turizmu Zadra

Diplomski rad

Zadar, 2016.

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam i komunikacijske znanosti

Diplomski sveučilišni studij kulturne i prirodne baštine u turizmu (jednopredmetni)

Uloga zadarskog fortifikacijskog sustava i njegova valorizacija u urbanom turizmu Zadra

Diplomski rad

Student/ica:

Dalila Brković

Mentor/ica:

doc.dr.sc. Igor Kulenović

Zadar,2016.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja,**Dalila Brković,** ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Uloga zadarskog fortifikacijskog sustava i njegova valorizacija u urbanom turizmu Zadra** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 27. prosinac 2016.

SADRŽAJ

1. UVOD ..... Error! Bookmark not defined.

2. PROBLEM ISTRAŽIVANJA ..... Error! Bookmark not defined.

3. PREDMET ISTRAŽIVANJA I POJMOVNA ANALIZA ..... Error! Bookmark not defined.

4. CILJEVI I SVRHA ISTRAŽIVANJA ..... Error! Bookmark not defined.

5. HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA ..... Error! Bookmark not defined.

6. FORTIFIKACIJE ZADRA U STAROM VIJEKU ..... Error! Bookmark not defined.

6.1. Prirodni smještaj ..... Error! Bookmark not defined.

6.2. Fortifikacije u prapovijesno doba ..... Error! Bookmark not defined.

6.3. Fortifikacije u rimsko doba ..... Error! Bookmark not defined.

7. FORTIFIKACIJE ZADRA U SREDNJEM VIJEKU ..... Error! Bookmark not defined.

7.1. Povijesna zbivanja u Zadru ..... Error! Bookmark not defined.

7.2. Fortifikacije srednjega vijeka ..... Error! Bookmark not defined.

8. FORTIFIKACIJE ZADRA U VRIJEME RENESANSE ..... Error! Bookmark not defined.

8.1. Povijesna zbivanja u Zadru ..... Error! Bookmark not defined.

8.2. Bedemi i kule – bastioni ..... Error! Bookmark not defined.

8.3. Kopnena vrata ..... Error! Bookmark not defined.

9. FORTIFIKACIJE ZADRA U VRIJEME BAROKA ..... Error! Bookmark not defined.

10. FORTIFIKACIJE ZADRA U VRIJEME FRANCUSKE I AUSTRIJSKE VLADAVINE ..... Error! Bookmark not defined.

10.1. Povijesna zbivanja u Zadru ..... Error! Bookmark not defined.

10.2. Stanje i izmjene fortifikacija ..... Error! Bookmark not defined.

11. FORTIFIKACIJE DANAS – PERIVOJI NA ZADARSKIM FORTIFIKACIJAMA ..... Error! Bookmark not defined.

12. URBANI TURIZAM ..... Error! Bookmark not defined.

12.1. Nastanak urbanog turizma ..... Error! Bookmark not defined.

12.2. Urbani turisti i grad urbanog turizma ..... Error! Bookmark not defined.

13. KULTURA U URBANOM TURIZMU ..... Error! Bookmark not defined.

13.1. Važnost kulturne ponude grada ..... Error! Bookmark not defined.

13.2. Promocija kulturne ponude grada ..... Error! Bookmark not defined.

14. URBANI TURIZAM U HRVATSKOJ I ZADRU ..... Error! Bookmark not defined.

14.1. Urbani turizam u Hrvatskoj ..... Error! Bookmark not defined.

14.2. Urbani turizam u Zadru ..... Error! Bookmark not defined.
14.3. Projekt Hera..... Error! Bookmark not defined.
15. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA .....Error! Bookmark not defined.
16. REZULTATI ISTRAŽIVANJA .....Error! Bookmark not defined.
17. RASPRAVA .....Error! Bookmark not defined.
18. ZAKLJUČAK I PRIJEDLOZI.....Error! Bookmark not defined.
19. SAŽETAK.....Error! Bookmark not defined.
20. SUMMARY .....Error! Bookmark not defined.
21. LITERATURA .....Error! Bookmark not defined.
22. POPIS ILUSTRACIJA.....Error! Bookmark not defined.
23. POPIS GRAFIKONA .....Error! Bookmark not defined.
24. POPIS TABLICA.....Error! Bookmark not defined.
25. ŽIVOTOPIS .....Error! Bookmark not defined.
PRILOZI

1. UVOD

Zadarske zidine odigrale su važnu ulogu u prošlosti Zadra. Branile su grad od mnogobrojnih napadača te su vrijedna ostavština koja bi se trebala čuvati i valorizirati, a ne zanemarivati. Postavlja se pitanje mogu li zadarske fortifikacije kao dio kulturne baštine Zadra danas igrati važnu ulogu u zadarskom turizmu i mogu li se valorizirati u svrhu razvitka urbanog turizma Zadra. U ovom radu predstavlja se uloga zadarskih zidina kroz povijest – kada i kako su rađene, što je bilo mijenjano i zašto te kada su fortifikacije dobile današnji izgled. Prošlost zadarskih fortifikacija podijeljena je radi lakše preglednosti te se unutar poglavlja kazuje o događanjima tokom prošlosti, potom i o samim fortifikacijama, njihovoj ulozi u određenom vremenskom periodu te zašto imaju takav izgled kakav imaju danas. Predstavlja se i uloga fortifikacija danas, kada više nisu u svojoj staroj funkciji, već dosta izmijenjene i služe kao park, perivoj, cesta – parking, a na njima postoje različiti objekti i ustanove. Nakon toga, opisuju se početci i razvoj urbanog turizma, što treba imati jedan grad koji želi razvijati urbani turizam te tko su urbani turisti. Navedeno je i poglavlje o kulturi u urbanom turizmu, njena važnost i kako jedan grad promovira kulturnu ponudu grada. Kratko je predstavljen urbani turizam Hrvatske te Zadra, a spomenut je i projekt HERA koji je važan jer nastoji valorizirati zadarske fortifikacije u turističke svrhe – osmislila se kulturna turistička ruta grada. Provedeno je istraživanje koje ispituje mišljenje o zadarskim zidinama i njihovu ulogu u turizmu. Turiste grada Zadra anonimno se ispitivalo anketom. Svrha istraživanja je analizirati određeni broj ispitanika – turista koji su boravili određeni period u destinaciji Zadar te njihov stav prema dijelu kulturne baštine Zadra – njegovim fortifikacijama, stanju i njihovoj ulozi u turizmu. S obzirom na predmet istraživanja utvrđeni su glavni i posebni ciljevi: Glavni cilj istraživanja jest istražiti povijest zidina i vidjeti kako se zadarske zidine mogu valorizirati u turističke svrhe urbanog turizma u Zadru danas – na temelju proučavanja literature, spoznaja o stanju zidina te proučavanju javnog mijenja. Sporedni ciljevi istraživanja su: Zadovoljstvo posjetitelja/turista stanjem i ulogom zadarskih zidina danas. Odgovori ispitanika grafički su prikazani u deskriptivnoj statistici. Također, u radu su postavljene hipoteze koje su se hi – kvadratom numerički analizirale. Hipoteze rada su: H1 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihovu dob, H2 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihovo obrazovanje, H3 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama

Zadra s obzirom na njihove motive dolaska, H4 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na broj posjeta gradu Zadru.

2. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Zadarske zidine odigrale su važnu ulogu u prošlosti Zadra, branile su grad od mnogobrojnih napadača. Grad je zbog svojeg kvalitetnog fortifikacijskog sustava bio nazivan grad – utvrda te je u prošlosti funkcionirao kao grad na otoku jer je bio prokopan kanal između fortifikacija. Postavlja se pitanje mogu li zadarske fortifikacije danas igrati važnu ulogu u zadarskom turizmu i mogu li se valorizirati u svrhu razvitka urbanog turizma Zadra. Zidine grada vrijedan su dio kulturne baštine i pričaju priču o tome što je grad prošao u svojoj prošlosti te kao takve mogu biti zanimljive u turističkom smislu ako bi postojala mogućnost da se njihovim uključivanjem u turističku ponudu, a također i u kulturnu rutu grada doprinosi dužem boravku gostiju u Zadru i njihovim obilaskom zidina. Na dijelu fortifikacijskog sustava nalaze se i perivoj i park koji su pogodni za različite rekreacije u prirodi. U parku se trenutno nalaze tri staze za trčanje s različitim dužinama, a najduža staza iznosi jedan kilometar. Osim toga, u parku postoje signalizacije koje predstavljaju biljne i životinjske vrste koje obitavaju na području parka. Rekreativci imaju i sprave za vježbanje, a šetači brojne klupe u parku. Što se perivoja tiče, on je manji, ali također vrlo ugodan za boravak u prirodi, a tu se nalazi i ugostiteljski obrt koji je osmišljen kako bi se u njemu uživalo u prirodnom ambijentu. Naravno, sve to nije dovoljno i ta područja grada treba održavati i unaprijeđivati; uključivanje ovih dijelova grada svakako doprinosi novom iskustvu turističke potražnje – rekreacija i slobodno vrijeme te veliki prostor za istraživanje na području fortifikacijskih sustava, što je drugačije od zidina drugih turističkih destinacija. Na Muraju se nalaze i dva zanimljiva muzeja – Muzej antičkog stakla i Muzej iluzija koji su već uključeni u turističku ponudu pa bi tako i svi ljubitelji muzeja neobične, drugačije tematike imali što za posjetiti i doživjeti, uz ostale muzeje koji su smješteni u samoj jezgri Zadra. Također, važno bi bilo fortifikacije uklopiti s ostalom ponudom urbanog turizma Zadra i sveukupnom turističkom ponudom. Kako bi se zidine valjano valoriziralo – prije svega predstavilo turističkoj potražnji i uključilo u turističku ponudu urbanog turizma, potrebno je odrediti kakav se profil turista želi privući u destinaciju.

3. PREDMET ISTRAŽIVANJA I POJMOVNA ANALIZA

U ovom radu predstavlja se uloga zadarskih zidina kroz povijest, kada i kako su rađene, po kojim smjernicama, što je bilo mijenjano i zašto te kada su fortifikacije dobile današnji izgled. Svakako je važno za navesti kako su zadarske zidine odigrale važan dio povijesti Zadra te su kroz povijest spriječavale osvajače da dođu do same jezgre grada Zadra i osvoje teritorij ovoga područja. Danas na području fortifikacija postoje park i perivoj te cesta koja više služi za prolazak i parkiranje negoli kao šetnica. Na Muraju se, između ostalog, nalaze i dva muzeja, hotel te pored fortifikacija ugostiteljski objekti (prema Kalelargi i Arsenalu). Kao takvima važno je utvrditi stanje te uložiti određena sredstva u njihovo očuvanje i kvalitetnu valorizaciju u turističke svrhe. Potrebno je predstaviti ulogu, stanje te svrhu zadarskih zidina danas, kada one više ne služe kao fortifikacijski sustav pošto se grad „otvorio“ i nije grad – tvrđava. Danas tu, na primjer, postoje muzeji, hotel, perivoji, a od dijela zadarskog fortifikacijskog sustava uređena je šetnica – riva, što svakako može biti potencijalno zanimljivo turističkoj potražnji. Problem na Muraju stvara cesta po kojoj mnogi građani parkiraju automobile te u gradu postoji veliki problem s parkirnim mjestima, pogotovo ljeti kada je veća koncentracija ljudi u gradskoj jezgri i oko nje. U radu, predstavljeni su pojedini bitni dijelovi fortifikacijskog sustava te njihovo moguće valoriziranje u svrhe turizma, na primjer dio Muraja kod Muzeja Antičkog stakla i Muzeja Iluzija, Perivoj kraljice Jelene Madijevke te park Vladimira Nazora. Ovo je predstavljeno od strane autorice na temelju njenih dosadašnjih istraživanja o ovoj tematici i iskustava stečenih za vrijeme sveučilišnog obrazovanja na temu kulturne baštine i njene valorizacije i implementacije u turizam. Također, provedeno je istraživanje među javnim mnijenjem, a u svrhu prikupljanja podataka o stavu turista o ovom dijelu kulturne baštine Zadra. Pitalo se ispitanike što misle o određenim elementima turističke ponude urbanog turizma i elementima vezanim za kulturnu baštinu grada, to jest gradskim fortifikacijama.

POJMOVNA ANALIZA

Bastioni – velike utvrde ojačane ili građene u razdoblju renesanse. Povezivani su sa zidnim platnima, a dobili su imena ili po samostanima ili po mletačkim upraviteljima najzaslužnijim za izgradnju.

Bedemi – Još za vrijeme Liburna postojao je sustav obrane naselja, ali fortifikacije kao takve nisu još postojale. Bedemi su se počeli nadograđivati za vrijeme rimske vladavine te su dobijali različit oblik tokom različitih perioda u prošlosti.

Grad – tvrđava – Zadar je kroz prošlost osim svojeg fortifikacijskog sustava imao i prirodan obrambeni položaj te je dugo vremena živio kao zatvoren grad – grad opasan obrambenim zidom s kulama, grad u koji se ulazilo kroz vrata s pokretnim mostom koja su se noću zatvarala. To dugo razdoblje koje je Zadru dalo nepovratno značajno obilježje zatvorenog grada traje od pretpovijesti pa sve do 1868. godine. Tada je carskim dekretom prestao biti gradom – tvrđavom.

Perivoj – Perivoj na bastionu Grimani uređen je u stilu romantizma, što se vidi po oblikovanju, izboru biljaka, arhitekturi i općenitoj uređenosti. Zadar je prvi dalmatinski grad koji je dobio javni gradski perivoj unutar gradske jezgre i zidina. lako je Zadar 1829. godine još uvijek bio grad – tvrđava čiji su bastioni imali vojnu svrhu, bilo je moguće urediti gradski perivoj upravo na tom bastionu jer su s druge strane luke od 1827. do 1828. godine izgradene dvije utvrde nazvane "fortini".

Urbanizacija - Urbanizacija (od lat. urbanus: gradski) je širenje gradskog načina života te podrazumijeva širenje gradova i rađanje novih gradova u prostoru, pretvaranje predgradskih naselja u gradska i proširenja gradskog načina korištenja zemljišnog prostora.

Urbani turizam - Urbani turizam odvija se unutar urbanih sredina te se sastoji od brojne i raznolike turističke ponude. Dijelovi turističke ponude koji mnogoutječu na izbor destinacije su i kulturne atrakcije. Često su i odlučujuće za odabir destinacije. Bitan su motiv za putovanje i često korištene u promociji mjesta. Otkrivanje autentičnosti nasljeđa skoro uvijek postoji na popisu motiva za putovanje.

4. CILJEVI I SVRHA ISTRAŽIVANJA

Svrha istraživanja jest analizirati određeni broj ispitanika – turista koji su boravili određeni period u destinaciji Zadar te njihov stav prema kulturnoj baštini Zadra – njegovim fortifikacijama, stanju i njihovoj ulozi u turizmu.

S obzirom na predmet istraživanja, utvrđeni su glavni i posebni ciljevi:

Glavni cilj istraživanja jest na temelju proučavanja literature, spoznaja o stanju zidina te proučavanju javnog mijenja istražiti povijest zidina i vidjeti kako se zadarske zidine mogu valorizirati u turističke svrhe urbanog turizma u Zadru danas.

Sporedni ciljevi istraživanja su: Zadovoljstvo posjetitelja/turista stanjem i ulogom zadarskih zidina danas.

5. HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Postavljene su četiri hipoteze u radu koje se odnose na stavove turista o fortifikacijama s obzirom na njihovu dob, obrazovanje, motive dolaska i broj posjeta gradu Zadru.

H1 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihovu dob.

H2 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihovo obrazovanje.

H3 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihove motive dolaska.

H4 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na broj posjeta gradu Zadru.

6. FORTIFIKACIJE ZADRA U STAROM VIJEKU

U prvom dijelu diplomskog rada prikazan je prirodni smještaj Zadra te njegovo važan geografski i geostrateški položaj. Opisane su fortifikacije za vrijeme boravka Liburna na ovim prostorima te bedemi koje su stari Rimljani ostavili Zadru u nasljedstvo. Fortifikacije kao takve u razdoblju prapovijesti još nisu postojale, već su se nadograđivale bedemima u razdoblju rimskog vladanja. Tada je grad bedemima bio odvojen od kopna.

6.1. PRIRODNI SMJEŠTAJ

Zadar je grad Hrvatske, smješten u sjevernoj Dalmaciji, na obali Jadranskoga mora. Nalazi se na 44 stupnja i 7 minuta sjeverne geografske širine i 15 stupnjeva i 15 minuta istočne geografske dužine od Greenwicha, negdje na pola puta u ukupnoj dužini obalne plovidbe duž istočne jadranske obale[1]. Njegov je strateški položaj oduvijek bio povoljan i veoma koristan u trgovini, kao i mnogostruko značajan za ostale dijelove regije. O važnosti položaja Zadra, kao i o samom postanku istoga, zorno svjedoče i sljedeći citati:

> „Zadar je grad na važnom geografskom i geostrateškom položaju, luka koja je pružala zaštitu brodarima na putu iz luka sjevernog Jadrana, u prvom redu iz Venecije prema Levantu, a bio je i važno trgovačko i administrativno središte. To je uvjetovalo da su ga posjećivali i u njemu kraće ili duže boravili razni trgovci, osvajači, poklisari, putnici, hodočasnici, upravitelji, crkvena lica, znanstvenici i književnici..."[2]

> „Postanak naselja u Zadru seže u daleka stoljeća prethistorije, mnogo prije nego što su Rimljani došli u ovaj kraj i Zadru, ondašnjem Jaderu, dali oblik grada[3]."

Stara jezgra grada Zadra smještena je na današnjem Poluotoku; on se na jugoistoku poluotoka spaja s kopnom te mu dužina iznosi oko 750 metara od lučice Foše do sjeverozapadnog dijela, a širina 330 metara u prosjeku. Foša je zapravo ostatak prirodne uvale mora iz Zadarskog kanala koja je u srednjem vijeku bila prekopana uskim jarkom te je odatle i dobila naziv *fossa,* što u doslovnom prijevodu na hrvatski jezik znači *jarak*. Ta jezgra, stara oko tri tisuće godina, bila je naselje okruženo vijencem svojih bedema od kojih su razne nedaće poštedjele obrambeni potez prema kopnu.[4] Na tom prostoru razvilo se istaknuto naselje prastanovnika Liburna, ilirskoga plemena. Kasnije, na prijelazu iz stare u novu eru, postao je i rimski

[1] SUIĆ, M.: **Zadar u starom vijeku**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1981., p. 39.
[2] PETRICIOLI, I.: **Stari Zadar u slici i riječi**, Narodni muzej: Forum, Zadar, 1999., p. 5
[3] PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 65. – 70.
[4] SUIĆ, M.: op. cit., p. 42.

municipij i kolonija, te je do danas ostao grad kojeg su već u ranijem srednjem vijeku naselili hrvatski doseljenici[5]. Okosnicu zadarskoga poluotoka čini oniži vapnenačko – dolomitski greben te je Zadar po toj osobitosti sličniji otocima susjednog arhipelaga nego ravnici u zaleđu. Također, najviša točka Zadra iznosila je otprilike 11 metara te se na tom mjestu nalazio kapitolij. Danas ta najviša točka iznosi 8 metara te je utvrđeno kako se jadranska obala spušta u prosjeku za jedan milimetar godišnje, odnosno razina mora se uzdiže sukladno tomu[6]. Širu zadarsku regiju sa sjevera i sjeveroistoka zatvaraju planine Velebita i masiv Dinare, koji ujedno uokviruju i sjeverna uža područja zadarskoga prostora, Bukovicu i podvelebitski kraj[7]. Zadar nema, kao ostali gradovi Dalmacije, izrazito planinsko zaleđe. Najprije se nailazi na ravničarski kraj Ravnih Kotara, a očekivano krševit kraj otpočinje tek s Bukovicom. Zatvara se Velebitom i Dinarom na sjeveru, preciznije na sjeveroistoku. Takav geostrateški položaj omogućio je gradu nadziranje dolazaka neprijatelja te bogata poljoprivredna područja:

> „Ovakva artikulacija reljefa zadarske regije, počevši od visokih planina koje joj omeđuju dublje zaleđe, preko bukovičkog kršnog platoa, te nizinskih valovitih Kotara do obale i trostrukog niza otoka, imala je znatnu ulogu u povijesnom razvitku čitave regije, a posebno grada koji joj je kroz dugi niz stoljeća bio središtem. Po tim prirodnim odlikama Zadar se odvaja od svih drugih naših gradova smještenih uz morsku obalu.“ [8]

Zadar je dugo vremena živio kao zatvoren grad – grad opasan obrambenim zidom s kulama, grad u koji se ulazilo kroz vrata s pokretnim mostom koja su se noću zatvarala, a pokretni se most dizao u slučaju ratne opasnosti. To dugo razdoblje koje je Zadru dalo nepovratno značajno obilježje zatvorenog grada traje od pretpovijesti pa sve do 1868. godine. Tada je carskim dekretom prestao biti gradom – tvrđavom[9]. Danas Zadar ima jednako važan položaj jer se nalazi na sredini istočne obale Jadranskog mora te povezuje važne gradove sjevera i juga Hrvatske. Radi se o destinaciji koja je lako dostupna bilo kojim putem: kopnom, zrakom i(li) morem.

[5] SUIĆ, M.: **Zadar u starom vijeku**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1981., p. 40.
[6] SUIĆ, M.: op. cit., p. 43.
[7] SUIĆ, M.: op. cit., p. 45.
[8] SUIĆ, M.: op. cit., p. 47.
[9] PETRICIOLI, I.: **Stari Zadar u slici i riječi**, Narodni muzej: Forum, Zadar, 1999., p. 35.

6.2. FORTIFIKACIJE U PRAPOVIJESNO DOBA

Preteče zadarskih fortifikacija javljaju se već u prapovijesno doba. Arheolozi su ustanovili kako se u samom gradu Zadru, odnosno u njegovu centru na današnjem Poluotoku, dosad nije naišlo na bilo kakve tragove postojanja i odvijanja života neolitskog čovjeka. Iz toga je izveden zaključak u kojemu stoji kako je na najužem području Zadra postojalo naselje za vrijeme mlađeg kamenog doba. To je razumljivo iz razloga što se naselje nalazi u plodnom ravničarskom predjelu s dovoljno vode, a upravo na takvim terenima nastajala su i razvijala se neolitska naselja. Nadalje, kroz čitavo željezno doba – posljednje tisućljeće prije Krista, glavni tip liburnskih naselja bile su gradine. One su služile kao „zbjegovi", odnosno središta seoskih zajednica. Neke su stekle i ulogu centara veće teritorijalne jedinice nastale integracijom više heterogenih užih zajednica. Kasnije, helenistički utjecaji, oni direktni i oni preko Etruščana, bili su snažni te su pospješili već ranije započet proces raslojavanja u liburnskom društvu. On se, između ostalog, očitovao i u prihvaćanju izvjesnih rudimenata klasičkog urbanizma od strane Liburna, što se vidi iz tehnika fortifikacija u bedemima istaknutijih gradina s upotrebom megalitskih bunja. Upravo tu tehniku Liburni su asimilirali i upotrebljavali i kasnije, sve do rimskoga razdoblja, primjerice u fortifikacijama samog Zadra toga doba[10]. Dakle, fortifikacije kao takve nisu postojale u prapovijesno doba, već su to bile gradine, a one istaknutije imale su bedeme građene upotrebom megalitskih bunja.

6.3. FORTIFIKACIJE U RIMSKO DOBA

Na ovim prostorima postojala je rimska kolonija. Različiti pisani izvori svjedoče o Jaderu kao rimskoj koloniji – spominje se kolonija Jader na kopnu, zatim patron kolonije, jadestinska kolonija u provinciji Iliriku, a u jednom natpisu stoji i „imp (erator) ... Augustus" (naziva ga se i ocem kolonije, ali municipij je osnovao Julije Cezar); nailazi se i na isti tekst unutar drugoga izvora, samo uz dodatak u kojemu stoji kako je „Tit Julije Optat dao na svoj trošak popraviti kule koje su bile od starosti istrošene"[11]. Da se car August smatrao ocem kolonije, spominje natpis „IMP. CAESAR . DIVI F. AUG. PARENS COLONIAE MURUM ET TURRI DEDIT"[12].

[10] SUIĆ, M.: **Zadar u starom vijeku**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1981., p. 31. – 130.
[11] SUIĆ, M.: op. cit., p. 151.
[12] PETRICIOLI, I.: **Stari Zadar u slici i riječi**, Narodni muzej: Forum, Zadar, 1999., p. 79.

Slika 1. – Augustov natpis i struktura rimskih bedema u vrtu Dječjeg dispanzera

IZVOR: SUIĆ, M.: **Zadar u starom vijeku**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1981., p. 151.

Prvi natpis seže u veoma daleku povijest. Unutar njega spominje se August kao car, pa se prema tom saznanju zaključuje kako je spomenik podignut poslije 27. godine poslije Krista. U njemu se ne spominju druge titule koje je car dobio, po čemu se može izvesti tvrdnja prema kojoj postavljanje natpisa ne datira daleko od već spomenute godine. Iz ovog teksta može se također izvesti zaključak koji govori o tomu kako su već u rimskom razdoblju postojale određene utvrde koje su čuvale naselje te kako se car August smatrao, ako ne osnivačem, onda svakako svojevrsnim „pokroviteljem“ kolonije. Pitanje tko je i kada osnovao koloniju u Zadru ostaje i nadalje otvorenim. Rezultati novijih istraživanja pokazuju kako je na području Jadera postojala agrarna kolonija, a tu se nalaze i ostaci organizacije katastra izvan grada, to jest, u njegovu ageru, koji je također bio dio kolonije. Osnutkom kolonije u Zadar se naselilo još rimskih građana te su novi i stari građani bili izjednačeni u pravima[13]. Zadar ima pravilan raspored ulica: kardo (smjer sjever – jug) i decumanus (smjer istok – zapad). Kardo i decumanus ujedno su i najvažnije ulice nekog grada koje se sijeku na mjestu koje se naziva forumom. On unutar takvoga tipa tlocrta jest centralni dio grada, odnosno središte okupljanja

[13] SUIĆ, M.: **Zadar u starom vijeku**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1981., p. 155. – 156.

populacije. Ostali kardi i decumani idu u paraleli s glavnima te se tako ocrtava pravilan ulični sistem, a također i sistem gradskih blokova (insula – gradske četvrti) u strogom ortogonalnom sustavu[14]. Zadar je i u današnje vrijeme zadržao pravokutan smjer svojih ulica u staroj jezgri grada. Istraživanje srednjovjekovnog urbanizma u mnogome je otežano činjenicom da su brojni ostaci srednjovjekovne stambene arhitekture pri uklanjanju ruševina potpuno nestali, a da se o njima nije sačuvala niti najelementarnija dokumentacija. Međutim, o sačuvanim ostacima prikupljeni su znatni podaci, pa se u okviru radova Instituta za historijske nauke vodi evidencija i o njima[15]. Isto tako Zadar je, optočen mletačkim fortifikacijama, prikazan i na nizu crteža i gravira, a kako su ostaci tih fortifikacija još podosta sačuvani, moguće je vjerodostojno rekonstruirati izgled grada do XIX. stoljeća. Što se tiče bliže prošlosti zadarskog urbanizma, ona je dobro poznata i dokumentirana. Svaki antički grad koji je imao veće značenja, a posebno grad koji je funkcionirao kao središte nekog municipija ili kolonije, bio je zaštićen gradskim zidinama. Postoje sačuvani natpisi iz kojih se doznaje kako je u doba cara Augusta, vjerojatnije na početku njegove vladavine, bio sagrađen zid s kulama. Pa ipak, Zadar je i prije tog razdoblja bio utvrđen:

> „...pogotovo što natpis govori o jednom zidu. Čini se da su arheološka istraživanja ušla u trag baš ovoj građevini. Naime, prilikom uklanjanja visokog nasipa u dvorištu sadašnjeg Dječjeg dispanzera, nekada palače velikog kapetana (Capitan grande), otkriveni su 1950. godine ostaci bedema građenog od ovećih blokova bunja... (...) Druga gradska vrata na ovom potezu bila su otkrivena već 1908. godine, a njihovi ostaci vide se u ograđenoj sondi na Trgu oslobođenja kod rimskog stupa. Smještena su točno u produženju onoga Augustova zida prema sjeveru (...) Međutim, stilske značajke tih vrata govore da su nastala znatno kasnije od opisanog bedema, negdje potkraj 1. ili na početku 2. stoljeća, pa su prema tome bila naknadno ukomponirana u strukturu. (...) Treća gradska vrata s kopnene strane morala su se nalaziti sa suprotne, jugozapadne strane. Grad je bio utvrđen i s morske strane.“ [16]

Dolaskom pod rimsku vlast, u Zadru se primjenjivalo iskustvo rimskog graditeljstva. Posredstvom Rima Liburni su upoznali uporabu maltera i žbuke, i to sredinom I. stoljeća prije Krista, kako pokazuju istraživanja gradskih bedema iz tog razdoblja. Ta je tehnika u vezi sa strukturom naziva „opus cementicium“ koju čini mješavina vapna, pijeska i škalje. Ona se, između ostaloga, primjenjivala i kod ispunjavanja zidova veće debljine. Zadar nije bio „kvadratni grad“, no ipak pokazuje izvjesnu zavisnost između linije gradskog perimetra i gradskog rastera. Na jugoistočnoj strani bedem slijedi ravnu liniju, usporednu s gradskim

[14] SUIĆ, M.: op. cit., p. 186.
[15] PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 65.
[16] SUIĆ, M.: op. cit., p. 188. – 190.

kardima, a kroz zidno platno bedema otvoreno je troje gradskih vrata, svaka na završetku jednog decumana. Iz cjelokupnog opisa može se naslutiti kako fortifikacije toga doba zapravo logički prate završetke ulica. Na koji se način antički kraj ulice završava upravo dijelom fortifikacije može se zamijetiti na istočnoj strani grada, na mjestu današnjeg trga Petra Zoranića. Trg Petra Zoranića[17] smješten je na jugoistočnoj strani zadarskog poluotoka, omeđen s južne strane bastionom te Providurovom palačom sa sjeverozapadne strane. Fadić i Štefanac su, zahvaljujući iskapanjima s početka 20. stoljeća, bili upoznati s činjenicom kako se na tom dijelu grada nalaze monumentalna antička gradska vrata flankirana oktogonalnim kulama, kao i srednjevjekovni gradski ulaz i dio plašta srednjevjekovnog bedema te ostaci ranosrednjovjekovne crkvice Svetog Petra od Vitla. Što se antičkog i kasnoantičkog razdoblja tiče, prema autorima, antička gradska vrata bila su izgrađena u obliku monumentalnog slavoluka koji je imao tri propusta formirana od četiri pravokutne baze te dvije bočne kule (osmerokutne) na kvadratičnom postolju te je veoma dobro sačuvana lijeva bočna kula. Pravokutna baza je potpuno uništena, navode autori. Ostali su vidljivi samo obrisi u žbuci. Na tom starijem horizontu, gdje je pločnik sačuvan djelomično, nalazi se kameni prag gradskih vrata. On datira u isto vrijeme kao i bedem cara Augusta koji se smatra ocem kolonije. O toj činjenici svjedoči već prethodno spomenuti natpis. Na tom su pragu vidljivi utori za osovine vrata i usjeci od kolotečina, a uz jugozapadnu stranu oktogonalne kule otkriven je dio ranocarskog bedema koji u potpunosti, po pravcu i načinu gradnje, odgovara poznatom dijelu bedema kod današnje zgrade Dječjeg dispanzera. Otkriveno je i njegovo unutarnje lice, čime je omogućeno precizno određenje širine koja iznosi 1,60 m. U kasnoantičkom razdoblju bedem se s unutrašnje strane dodatno ojačao gradnjom novog zida (širina = 1,40 cm). Komparirajući te dvije zidne strukture vidljiva je razlika u tehnici gradnje, ali i u razini utemeljenja. Prislonjeni zid počiva na samom nasipu, 0,60 m povišen u odnosu na nivo utemeljenja ranocarskog bedema. Očuvani ostaci fortifikacija na tom položaju jasno potvrđuju kako su oktogonalne kule u odnosu na bedem bile isturene u vanjskom smjeru. Dosadašnje rekonstrukcije pretpostavljale su kako je riječ o bedemu širine 2,0 m koji se spajao s oktogonalnom kulom po sredini njezine kvadratne osnove. S jugoistočne strane rimske kule ustanovljena su dva masivna paralelna zida građena u pravcu sjeverozapad – jugoistok[18]. Ti zidovi, zajedno s dva manja poprečna zida, činili su u 4. i 5. stoljeću vanjski propugnakul monumentalnim antičkim vratima s kraja 1. stoljeća poslije Krista. Južni zid sačinjen je nešto

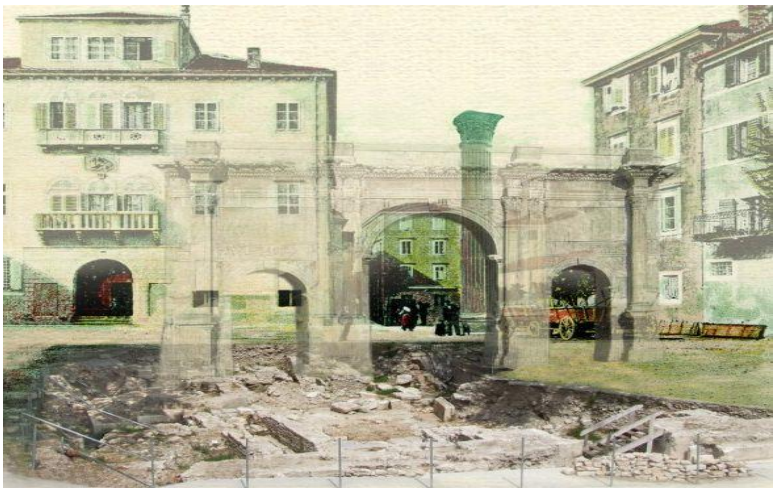
[17] FADIĆ, I., ŠTEFANAC, B.: **Geneza grada na trgu Petra Zoranića u Zadru**, Histria antiqua, Vol. 20, 2011., 20, p. 325. – 331. http://hrcak.srce.hr/79767 (11.5.2016.)
[18] Ibid.

ranije, najvjerojatnije tijekom 4. stoljeća, dok je drugi, sjeverni, s nešto višom temeljnom stopom, u nemarnijoj tehnici uslojavanja klesanaca najvjerojatnije izgrađen u 5. stoljeću. I drugi autori spominju važnost ovog trga te kako se u njemu isprepliće nekoliko povijesnih razdoblja i tipova gradnje. S istočne strane uzdiže se srednjovjekovni bedem, na suprotnoj strani stariji, ranosrednjovjekovni zid, a pored, točnije zapadnije od tog zida rekonstruirana su polukružna, takozvana Srednja vrata antičke fortifikacije, u prizemlju suvremenih zgrada[19]. Sljedeći citat kazuje o najstarijim, izvornim, do kraja sačuvanim vratima grada Zadra:

> „U nimalo atraktivnim, čak neuglednim i skromnim ostacima zida iz ranoga srednjeg vijeka jedva se primjećuje malen, posve zapušten i zazidan prolaz. Kada bi se moglo proći kroza nj, trebalo bi se dobro prignuti. To, upravo su to najstarija, izvorna, do kraja sačuvana vrata grada Zadra. Nisu glavna već pomoćna, ali jedina koja još imaju sve tri dimenzije“[20].

Bedemi su nekada bili „neotuđiv atribut pravoga grada“ [21]. Njihova vrijednost nije bila samo obrambena, već je imala i moralno značenje. Bedemi su pomerium – mjesto gdje prestaje zaštita.[22] Danas antički ulaz u grad izgleda u potpunosti drugačije.

Slika 2. – Rekonstrukcija izgleda antičkog ulaza (Trg Petra Zoranića)

IZVOR: Preuzeto sa: http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=407850&page=153 (12.5.2016.)

[19] SEFEROVIĆ, A. S.: **ZadaRetro ili Zadranizam**, Zadaretro, http://www.zadaretro.info/ars%20memorie/1_gradska_vrata.htm (11.5.2016.)
[20] Ibid.
[21] Ibid.
[22] Ibid.

Slika 3. – Današnji izgled antičkog ulaza u grad (Trg Petra Zoranića)

IZVOR: Preuzeto sa: http://www.antenazadar.hr/clanak/2014/06/u-organizaciji-lions-kluba-starta-festival-zadar-classic-open-air-na-trgu-petra-zoranica/ (12.5.2016.)

Prema autoru, bedemi su razdvajali grad od kopna, a glavna gradska vrata iz vremena antike i razdoblja srednjega vijeka, stajala su točno u osi današnje Kalelarge, koja se još uvijek nalazi gdje i stari decumanus maximus iz rimskog razdoblja. I u antici i u srednjem vijeku, postojala su i pomoćna vrata. Prilazni putovi – jedan uz uvalu Jazine prema Polačišću, a drugi od pomoćnih vrata uz more počinjali su s vanjske strane gradskih vrata.[23] S jugoistočne strane prema kopnu grad je zaštićen zidom izrađenim od priklesanih velikih kamenih blokova koji u sredini, prema glavnoj uzdužnoj ulici, sadržava monumentalna vrata. Ona su sagrađena u obliku trijumfalnog luka s tri otvora i dvije osmerokutne dekorativne kule sa svake strane. Nedavno su otkrivena i jedna manja vrata nalik prvospomenutima. Zapisi iz 17. stoljeća svjedoče i o postojanju amfiteatra koji je bio uništen kod izgradnje utvrda[24]. Rekonstrukcija sa Slike 1. dočarava izgled glavnog antičkog ulaza u grad. Glavne ulaze u grad ukrašavalo se slavolucima koji su uglavnom bili uzidani u samo zidno platno bedema. Najstariji jest onaj čiji se ostaci čuvaju na Trgu oslobođenja. Imao je tri otvora što su ih zatvarali masivni bazamenti s kolonama, a bio je flankiran sa svake strane po jednom oktagonalnom kulom na koje se nastavljao sam gradski zid[25]. Ovaj slavoluk može se smjestiti u drugu polovicu 1. stoljeća poslije Krista sudeći po njegovu dekoru. Osim tog slavoluka, u 1. stoljeće poslije

[23] Ibid.
[24] PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 66.
[25] SUIĆ, M.: **Zadar u starom vijeku**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1981., p. 278.

Krista datira i slavoluk Melije Anijane koji se sada nalazi s unutrašnje strane Morskih vrata u Zadru, a krasio je emporij starog Jadera. Prema Petricioliju radi se o gradskim vratima Sv. Krševana koja su sastavljena jednim dijelom od antičkog luka (već spomenutoga koji datira u 1. stoljeće poslije Krista), a prenesen je iz mjesta udaljenog četvrt milje od grada. Natpis kazuje kako je taj luk bio dodatno obogaćen i kipovima, kao i da je na tom mjestu stajala tržnica. Isto tako, daje i informaciju kako ga je podigla Melia Anniana, i to u čast svoga muža Lepicija Bassa[26]. Kod ovog slavoluka završavao se zadarski cardo.

Slika 4. – Slavoluk Melije Anniane

Unutarnja strana Morskih vrata s ugrađenim antičkim slavolukom (v. str. 200)

IZVOR: SUIĆ, M.: **Zadar u starom vijeku**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1981.

Unatoč lošim prilikama u tom povijesnom razdoblju – anarhijama, inflaciji, javljanju postepenog ograničavanja municipalne autonomije (ograničenje autonomije gradova vodila je i do oduzimanja mogućnosti raspolaganja financijama) te prevlasti panonskih pokrajina nad Dalmacijom, Jader se urbanistički i dalje razvijao, iako se radi samo o nekoliko izdvojenih inovacija. Jader je bio uglavnom dovršen i izgrađen već tokom I. stoljeća poslije Krista. Gradnja vanjske linije bedema u dvorištu Dječjeg dispanzera mogla bi se smjestiti u period

[26] PETRICIOLI, I.: **Stari Zadar u slici i riječi**, Narodni muzej: Forum, Zadar, 1999., p. 79.

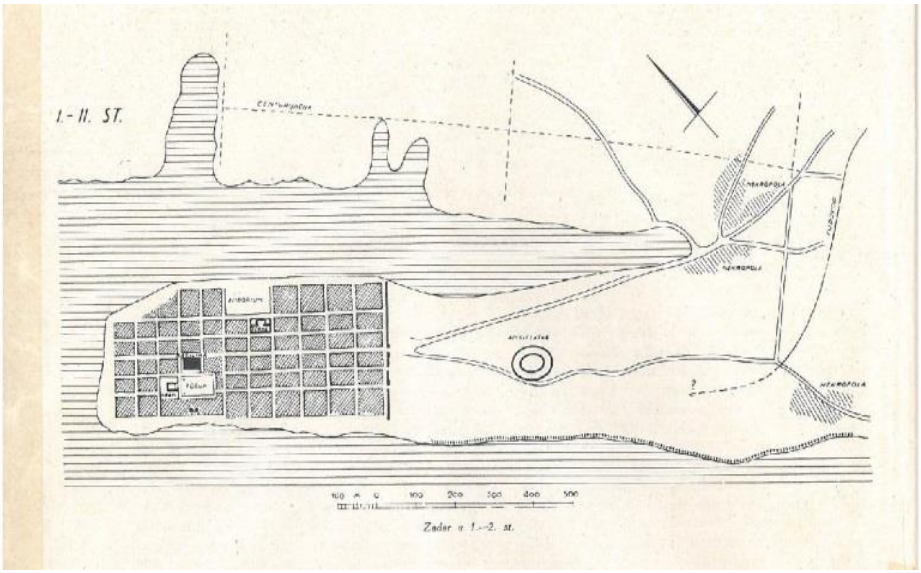
provala raznih barbarskih naroda kao što su Zapadni Goti, Huni te Istočni Goti. Ta linija bedema ide usporedno s linijom bedema iz Augustovih vremena, uglavnom na istoj niveleti. Sagrađen je većinom od velikih žlijebova što su pripadali sistemu distribucije vode iz akvedukta koji tada više sigurno nije funkcionirao. Ipak, Zadar nije stradao pod navalom Huna i Gota, što potvrđuje i sljedeći citat:

> „Zadarsko područje, osim razumljive zebnje i strahovanja, nije ni ovoga puta bilo izvrgnuto pritisku i devastacijama. Izvori koji govore o tim provalama spominju, pored Galije, samo Panoniju i Italiju, posebnu Akvileju kao metu njihovih pohoda. Prema tome, tvrdnje da su Huni porušili Zadar i mnoge druge gradove na primorju (...) predstavljaju proizvoljnu rekonstrukciju, bez ikakva oslona na vjerodostojne izvore i antičku tradiciju.“[27]

Nakon propasti Rimskog Carstva, Zadar je dospio u sastav istočnogotske države. Goti su, nadalje, željeli Zadru „vratiti mir, uspostaviti red i zakonitost, obnoviti vlast u državi i u municipijima, ublažiti, ako ne riješiti ekonomsku krizu i slično“. U razdoblju prve polovice 6. stoljeća Zadar pogađa strašan potres koji je izmijenio urbanistički izgled grada. Grad je ipak uspio sačuvati važne elemente mediteranskog urbanizma antike. Nadalje, raster ulica ostao je u istom, pravokutnom sistemu, no došlo je do prekidanja nekih gradskih ulica, karda i decumana, od kojih su pojedini bili posve negirani pa ih niti nema u današnjem gradskom tkivu. Rečeno se odnosi u prvom redu na onaj decuman koji je vodio preko dužine poluotoka od gradskih vrata u zidu iz Augustova vremena prema forumu. Eliminacijom ovog decumana stvorena je mogućnost da se formiraju nove i veće gradske inzule, ponajprije kompleks Sv. Marije, dok je drugi decuman, onaj između današnje Ulice I. L. Ribara i Beogradske, prekinut još i prije potresa kako bi se na tom području mogle razviti gradske terme. Na izmaku antike javljao se sve veći pritisak stanovništva na gradski prostor gdje bedemi pružaju više sigurnosti pa je i izgradnja bila gušća, a sve nauštrb javnih površina.

[27] PETRICIOLI, I.: op. cit., p. 315.

Slika 5. – Zadar u I. i II. stoljeću

IZVOR: PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 65. – 70.

Dakle, Zadar je u svojim najranijim danima dobio raspored ulica kakav uglavnom ima i danas – pravokutan te je u nasljedstvo iz rimskog vremena dobio bedeme i kule te zidove koji su do danas ostali očuvani. Također, u ovom razdoblju postoje dijelovi fortifikacija i ulaza u grad koji nisu ostali sačuvani, ali istraživanjima su se uspjeli rekonstruirati grafički kako bi se dobio uvid u njihov izgled u tome vremenu. Važan je nalaz i natpis koji govori o utemeljitelju rimske kolonije Jader. Sljedeće razdoblje važno za razvitak i izgled, to jest nadogradnju fortifikacija, jest razdoblje srednjeg vijeka.

7. FORTIFIKACIJE ZADRA U SREDNJEM VIJEKU

Fortifikacije Zadra starog vijeka bile su nadograđivane i unaprijeđene novim tehnikama u srednjem vijeku. Grad je dobio kule, citadelu, kaštel, a sve je rađeno prema brojnim nacrtima i utjecajima romanike, umjetničkog stila koji je tada bio moderan. Slijedi prikaz povijesnih zbivanja u Zadru za vrijeme srednjeg vijeka te prikaz novonastalih fortifikacija u srednjem vijeku.

7.1. POVIJESNA ZBIVANJA U ZADRU

Razdoblje srednjeg vijeka u Zadru je bilo burno. Prema istraživanjima, Zadar je u srednji vijek ušao sa svojim agerom (područjem oko grada izvan gradskih zidina) iz antičkog vremena. To bi značilo kako Zadar dočekuje srednji vijek kao „živ organizam“, kao naselje u kojem su postojale municipalne ustanove koje su prestajale s djelovanjem postepeno, ali gdje se uspjela sačuvati općina kao zajednica građana i stanovnika. Zadar je u srednjem vijeku postao političkim središtem bizantske Dalmacije. Do toga je došlo i iz razloga što se na kopnu, osim Zadra, nije sačuvala niti jedna kolonija ili municipij kao naselje. Zadar je bio jedan od gradova kojemu barbari ne ruše zidove iz razloga što posjeduje odličan geografski te geopolitički smještaj. U srednjem vijeku glavna snaga Zadra bila je njegovo prostrano otočje te je on stoga postao gospodar mora od izlaza iz Kvarnerskog zaljeva gotovo sve do Rogoznice. Zadar je Bizantu osiguravao sigurniju i bržu plovidbu Jadranom. Bizant su ugrožavali Franci i Karlo Veliki, a zauzevši Istru Karlo je „time prvi put direktno sam oteo carstvu jednu zemlju“[28]. Zadar se u toj situaciji nalazio na granici Istoka i Zapada, a Ahenskim mirom 812. godine postao je izravnom bizantskom točkom na Jadranu. Zadar je u 10. stoljeću predstavljao područje oko kojega se sukobljavaju bizantski protivnik Samuilo i mletački dužd. Nadalje, u Zadru su djelovali Madijevci, poznata zadarska plemićka obitelj koja je nastojala odvojiti Dalmaciju od Carstva. Madijevci su također podignuli Zadar u drugoj polovici 11. stoljeća do one visine koju je nekad imao – njihova kulturna djelatnost ostavila je u gradu trajne i neizbrisivo vrijedne tragove. Zadar su pokušavali osvojiti i Mlečani. Mletački neuspjesi pod Zadrom u posljednja dva desetljeća 12. stoljeća nisu rezultat samo vrlo dobre obrane grada, već i vanjsko – političkog položaja Venecije koja je bila primorana boriti se u isto vrijeme na Jadranu, kao i čuvati svoj položaj na Istoku. Početkom 12. stoljeća Arpadovići, koji dolaze na vlast rodbinskim vezama, svjesno uklanjaju Madijevce i ostale patricijske porodice u dalmatinskoj metropoli kako bi novu čast gradskih knezova povjeravali svojim ljudima. Ti novi čelni ljudi uklanjaju bizantska obilježja vlasti, a Kolomanovim osvajanjem Zadra završava jedna epoha u njegovoj povijesti koja je osobito karakteristična po borbi za autonomiju i po sljedećim postignutim rezultatima: svi gradovi Dalmacije, a ponajviše Zadar, postigli su neovisnost od carske vlasti i stekli vlastitu autonomiju. Koloman je, usprkos svečanim zakletvama, proveo reforme u kojima je vlast dobio „njegov čovjek“ te je namjerno ujedinio čast bana, princepsa Dalmacije, i zadarskog kneza s očitom svrhom da poput Bizanta priveže najprije dalmatinske gradove u jednu cjelinu, a zatim da ono što je bilo za njega mnogo važnije, i hrvatski teritorij ujedini s dalmatinskim[29].

[28] PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: **Zadar u srednjem vijeku**, Narodni list, Zadar, 1976., p. 68.
[29] PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: op.cit., p. 154.

Nadalje, ugarsko je osvojenje Zadra izuzetno izazvalo Mlečane te ih potaklo na sve jače i invazivnije napade na ove prostore. Jedan od najstrašnijih napada dogodio se za vrijeme Četvrtog križarskog rata u kojemu je Dandolo očekivao od križara da osvoje Zadar u korist Mlečana. Na dan svetog Martina 1202. godine križari, koji su se našli kod Zadra na mletačkom brodovlju, bili su zapanjeni njegovim kvalitetnim utvrdama. Kroničar 4. križarske vojne, Villehardouin, naveo je kako je „grad zatvoren visokim zidovima i visokim kulama i da je gotovo neosvojiv“.[30] Nakon uništenja grada i strašnog pokolja stanovništva, križari su odlučili neko vrijeme ostati u gradu koji je slovio kao veoma bogat. Dužd je, prije no što su križari napustili grad, srušio zidove uz more i pojačao zidove s kopnene strane kako bi grad bilo lakše braniti. Nakon vlasti Arpadovića, započela je vlast Anžuvinaca u kojoj se posebno iskazao Ludovik i njegovo uspješno ratovanje protiv Venecije. Godine 1358. potpisan je Zadarski mir. Njime se dalmatinski prostor nakon dugo vremena oslobodio Mlečana te se također uspio ponovno vratiti pod vlast vladara koji nosi i hrvatsku krunu. Zadar se također ponovno našao u mogućnosti trajnog sraštavanja grada s hrvatskim zaleđem te je zahvaljujući toj činjenici ponovno postao dalmatinskom metropolom[31]. Dakle, tokom povijesnih zbivanja u srednjem vijeku, dio fortifikacija je ostao i on je izmijenjen radi lakše obrane grada, a dio fortifikacija je srušen.

7.2. FORTIFIKACIJE SREDNJEGA VIJEKA

Pravilna ortogonalna mreža ulica iz antike uvjetovala je i urbani izgled Zadra u srednjem vijeku. Naslijeđena gradska površina nešto je veća od jedne četvrtine kilometra kvadratnog. Omeđena je s tri strane morem, a s jugoistočne strane antičkom fortifikacijom. Što se fortifikacija tiče, srednjovjekovne fortifikacije na jugozapadnom dijelu grada koristile su se u cjelini zajedno s antičkim fortifikacijama. Arheološkim su zahvatima u ljeto 1952. i tokom 1953. godine na jugoistočnoj strani grada ustanovljeni veoma dobro sačuvani ostaci obrambenih gradskih zidova. Oni su sagrađeni od antičkih spolija koji se nalaze izvan antičkog obrambenog pojasa, a unutar srednjovjekovnog. Godine 1956. te 1963. isti takav zid registriran je na jugozapadnoj strani grada. Smatra se kako je nastao kada su neke značajne antičke građevine prestale postojati, i to ponajprije vodovod grada jer se najviše građevnog materijala toga zida sastoji od kamenih žljebova. Zadar je stvorio svoj urbani lik u doba kad je u europskom graditeljstvu prevladavao romanički stil: u to je vrijeme Zadar doživio i teško razaranje kada su ga osvojili križari. Trgovi i tokovi ulica koje su nešto uže i nepravilnije od

[30] PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: op.cit., str. 177.
[31] PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: op.cit., str. 315. – 322.

onih antičkih stvoreni su u doba romanike. Moglo bi se pretpostaviti kako je tada izvršen i prvi urbanistički zahvat na površini izvan antičke mreže ulica, upravo na mjestu gdje se nalazi današnja Varoš. Najstariji obrambeni pojas nastao u ranijem srednjem vijeku ipak je bio obnovljen[32]. Nakon križarskog osvajanja zidine su bile porušene, i to s morske strane:

> „...Uskoro su bile obnovljene da bi poslužile za obranu grada, a poslužile su prilikom mletačkog opsjedanja godine 1242. Ponovno rušene, one su bile obnovljene potkraj 13. stoljeća. O tome svjedoči i natpis naslikan na luneti glavnog portala crkve sv. Krševana.“[33]

U tom vremenu fortifikacijski pojas bio je definitivno fiksiran i nije se bitnije mijenjao sve do izgradnje novih utvrda u prvoj polovici 16. stoljeća. Ostaci toga pojasa mogu se registrirati oko čitavoga grada: zidovi su okruživali tri strane poluotoka, a četvrta strana tekla je ravnom linijom presijecajući poluotok. Na sjevernoj strani poluotoka sačuvao se dio srednjovjekovnih gradskih zidova u priličnoj visini. Drugi dio gradskog zida sačuvao se u jugoistočnom dijelu pored jedine preostale srednjovjekovne kule. Spomenuta kula peterokutnog tlocrta može se smjestiti u razdoblje kraja 13. stoljeća, odnosno u vrijeme obnove zidina datirane spomenutim natpisom. Prilična naslaga nasipa dijeli antički Zadar od srednjovjekovnog. Ona po visini varira u raznim dijelovima grada te su i najstarije srednjovjekovne građevine, predromaničke crkve, sagrađene na tom nasipu. Na trgu Petra Zoranića, nekoliko metara južnije od kasnoantičkog bedema, otkrivena je linija bedema srednjeg vijeka koji datira u kraj 11. i početak 12. stoljeća. Na tom položaju bedem presijeca masivne paralelne zidove kasnoantičkog propugnakula, dok se segment unutarnjeg lica tih zidina prislonio na poprečni zid propugnakula („zid sa spolijama“). Dio propugnakula koji se nalazio uz vanjsku stranu bedema poravnan je do temeljne stope. Rušenju tih zidova pridonijela je i gradnja još jednog bedema koji se okomito vezao na glavni pravac srednjovjekovnih zidina. Taj „okomiti“ bedem izgrađen je u istom graditeljskom zahvatu kao i prethodno navedeni, o čemu svjedoči identičan način gradnje te njegove dimenzije (širina = 2,20 m; sačuvana visina = 2,30 m). Jedina danas sačuvana kula jest Kapetanova kula koja pripada srednjovjekovnom obrambenom sustavu. Riječ o građevini na jugoistočnom gradskom zidu peterokutnog tlocrta. Sagrađena je na način da joj se jedna stranica naslanja na dotični gradski zid. Mlečani su je pregrađivali pa se nije sačuvala u izvornom obliku. Nadalje, među rijetkim stvarima koje su ostale očuvanima na njoj, jesu četiri strijelnice na prvom katu koje su i konzervirane u svom originalnom izdanju. Kula je inače sadržavala i gornji kat napravljen od drveta. Jedina ona može svojom visinom konkurirati čak i zvonicima crkvi. Sagrađena je u 13. stoljeću, a u 17.

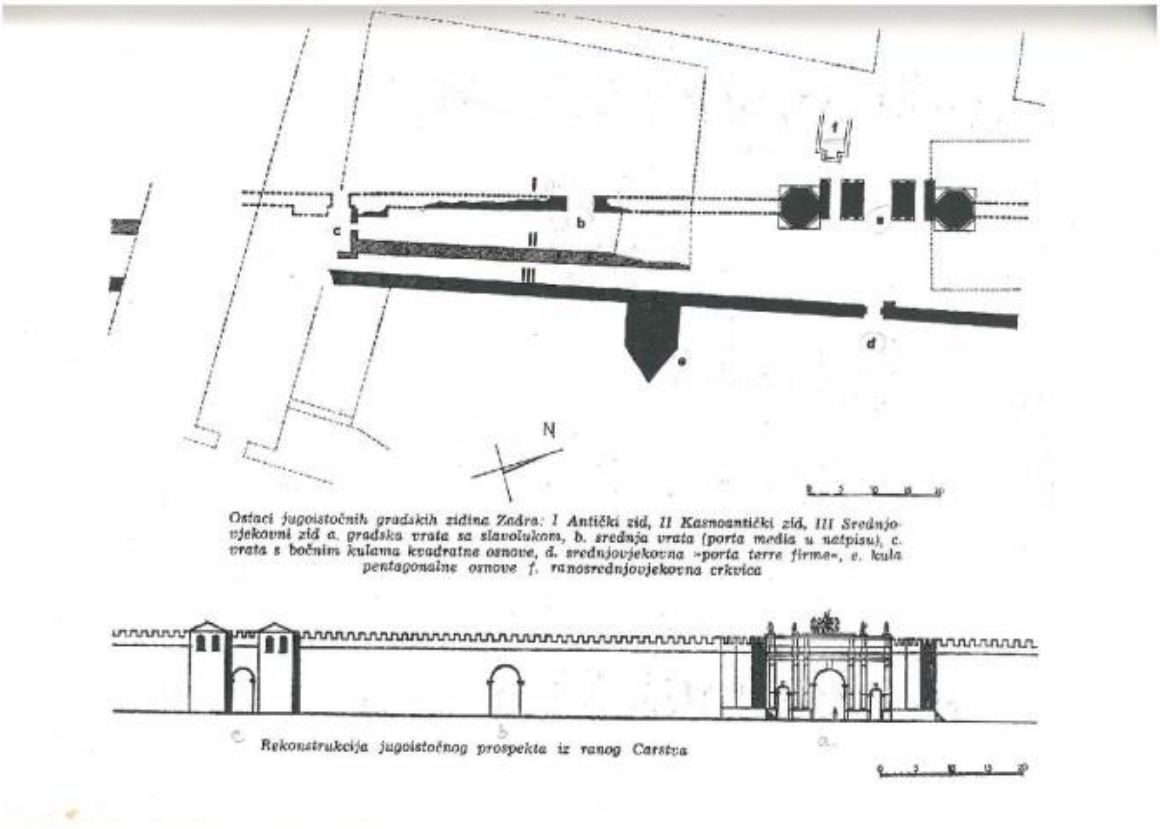
[32] PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: **Zadar u srednjem vijeku**, Narodni list, Zadar, 1976., p. 282.
[33] Ibid.

stoljeću dodane su kupola i terasa, kada i zvono na kojem su sati otkucavani rukom. Naziv joj je najprije bio Velika kula, u 15. stoljeću promijenila je naziv u Kapetanovu kulu, zatim u 17. stoljeću u kulu sv. Marcele, a od 18. stoljeća nosi zanimljivo ime – Kula Bovo d´Antona. Inspiracija za taj naziv došla je iz francuskog junačkog epa koji je od 13. stoljeća bio vrlo popularan u Veneciji, i to pod naslovom *I Reali di Francia*. Popularnost epa proširila se i Dalmacijom nakon prijevoda na hrvatski jezik. U radnji epa, kraljević Buovo d'Antona (Beuve d'Antoine) bio je zatočen u gradu „Sinella di Schiavonia". Pošto je prizemlje kule 1684. godine pretvoreno u zatvor, veoma se lako moglo imaginirati kako je kraljevića upravo tamo bio zatočen[34]. Kasnije, u općem „zatiranju skromnih ostataka zadarske urbane mitologije" [35], kuli je vraćen prozaičan naziv – Kapetanova kula. Potom se kazuje kako je osim peterokutne kule postojalo još njih, primjerice jedna peterokutna kula na istoj strani grada koja je već spomenuta. Prema luci, na sjeveroistočnoj fasadi grada, prema natpisima su označene četiri kule za koje se ipak ne može tvrditi kako potječu iz 13. stoljeća; dokumenti iz 1287. spominju neku turris comunis na jugoistočnoj fasadi grada (pretpostavlja se kako je to ona peterokutna)[36]. Deset metara istočnije, unutar plašta glavnog srednjovjekovnog bedema, otkrivena su gradska vrata iz 13. stoljeća. Važno je istaknuti kako su ta vrata sa svojom osi stajala u gotovo istoj liniji s glavnim ulazom rimskih vrata. Prema onome što se može iščitati na Paganovu drvorezu i što se može vidjeti na ostatku srednjovjekovnih vrata, onaj tko je poželio s lošom namjerom ući u grad trebao je dobro promisliti „u kakvu se avanturu upušta"[37]:

> „Ispred dvostrukih vrata pružao se dubok obrambeni jarak, preko njega je vodio pomični most, a na drugoj strani stajala je pomoćna utvrda, zvana revelin. Takav visok stupanj obrane zamislio je sâm mletački senat (...) Jedna od vrata zacijelo su izgledala kao rešetka, skovana od teških željeznih poluga. Pomicala su se okomito. Na to upućuju tragovi utora na prizemnim ostacima kamenih dovratnika. Druga indicija koja to potvrđuje jest ime titulara crkve, čije su razvaline pronađene nasred današnjeg Trga. Bila je posvećena Svetom Petru de argata, što će reći od čekrka (vitla, kolotura) kojim su se dizala i spuštala vrata ili most."[38]

[34] SEFEROVIĆ, A. S.: **ZadaRetro ili Zadranizam**, Zadaretro, http://www.zadaretro.info/ars%20memorie/1_gradska_vrata.htm (12.5.2016.)
[35] ANONYMUS: **Bedemi srednjovjekovnog Zadra**, Istorija balkana, http://istorijabalkana.yuku.com/topic/1565/BEDEMI-SREDNJOVJEKOVNOG-ZADRA#.VBLH7fl_tqV (12.5.2016.)
[36] PETRICIOLI, I. KLAIĆ, N.: op.cit., p. 284.
[37] SEFEROVIĆ, A. S.: **ZadaRetro ili Zadranizam,** Zadaretro, http://www.zadaretro.info/ars%20memorie/1_gradska_vrata.htm (12.5.2016.)
[38] Ibid.

Slika 6. – Rekonstrukcija jugoistočnog prospekta iz ranog Carstva

IZVOR: SUIĆ, M.: **Zadar u starom vijeku**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1981.

Slika 7. – Kapetanova kula, ostaci ranog i kasnog srednjovjekovnog zida prije renoviranja

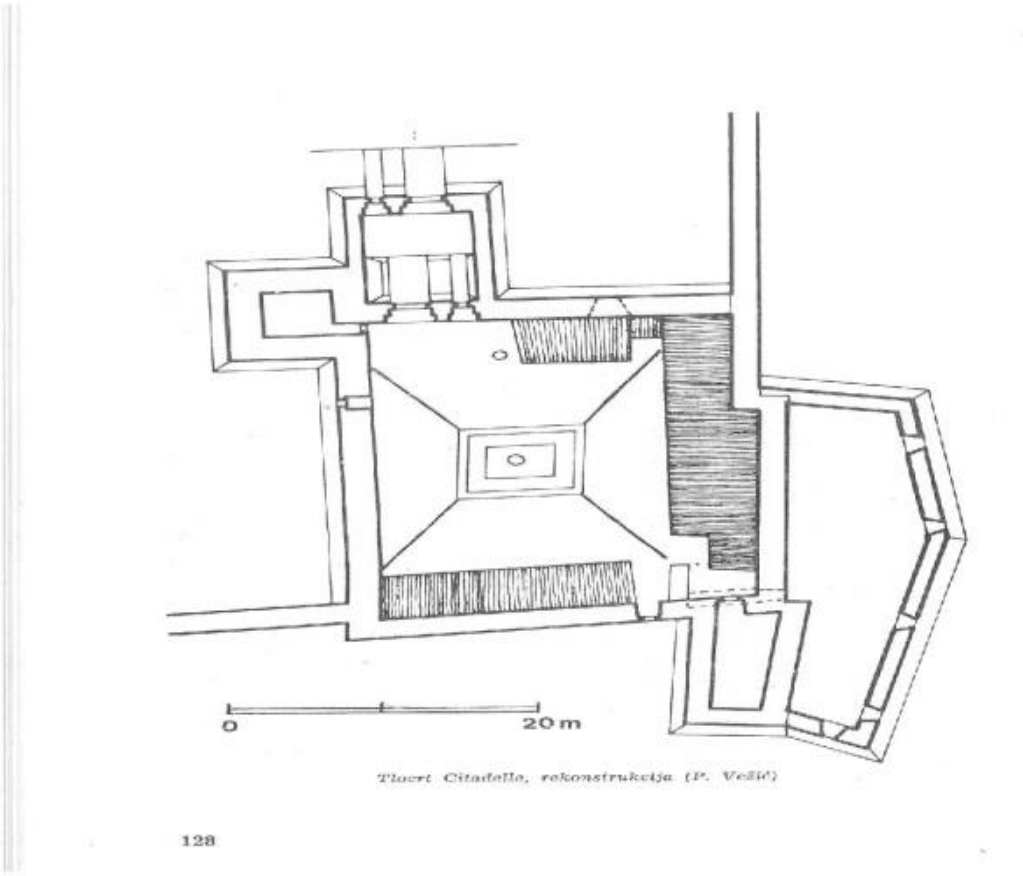
IZVOR: Preuzeto s: http://croinfo.net/forum/index.php?topic=1054.0 (13.5.2016.)

Što se tiče ulaza kroz zidine[39], smatra se kako su vrata postojala već od 13. stoljeća, ali se spominju tek u kasnijim dokumentima. Prema luci na sjeveroistoku otvaralo ih se petero. Na vrhu poluotoka, do lanca kojim se luka zatvarala, nalazila su se lančana vrata (porta catena). Pokraj fasade crkve Sv. Dimitrija mogla su se zamijetiti druga koja se imenom crkve i imenom Brusata spominju u 15. stoljeću. Pokraj fasade crkve Sv. Krševana, gdje se sačuvao slavoluk iz antičkih vremena, nalazila su se vrata Sv. Krševana, a dalje prema jugoistoku vrata klaonice (porta beccaria), nazvana po klaonici koja se nalazila u luci. Pored crkve Sv. Marije Velike stajala su peta vrata koja su se nazivala ili imenom te crkve, ili po arsenalu koji se nalazio u luci pored njih. Na suprotnoj strani grada, na jugozapadu, otvaralo se dvoje vrata: ona Anđelova, flankirana dvjema kulama, te mala vrata, pusterla ili posterula, po kojima su dvije crkve u blizini dobile ime. Na sjeverozapadu, prema moru, nije bilo nikakvih vrata. Prema kopnu, na jugoistočnoj užoj fasadi grada, otvarao se glavni ulaz u grad, takozvana kopnena vrata (Janua maior, magistra, porta Terre ferme, porta magna, ferrea, starea). Ona su se nalazila u produžetku glavne gradske ulice, nešto udaljena prema jugoistoku od rimskih monumentalnih gradskih vrata. Njihove ostatke pronašao je i pobliže upoznao i predstavio J. Bersa 1908. godine istom prilikom kada je radio na istraživanju monumentalnih rimskih vrata i crkvice. Osim toga, postojala je i posebna utvrda za vojnu posadu političke sile koja je

[39] PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: **Zadar u srednjem vijeku**, Narodni list, Zadar, 1976., p. 284.

vladala Zadrom kada je mletački dužd O. Faledro opsjedao Zadar. Ugarsko – hrvatska posada održala se u utvrdi, a predala se tek iduće godine kad su Mlečani pobijedili vojsku bana Kledina. Nema podataka o tome gdje se ona točno nalazila[40]. Nadalje, potkraj XIIII. stoljeća, kod Sv. Silvestra, u južnom dijelu grada, spominje se još jedna utvrda. Smatra se kako se radi o utvrdi iz 13. stoljeća, a nalazila se na mjestu gdje će Mlečani 1409. godine sagraditi novu utvrdu – Citadelu. Tada će se, naime, crkva Sv. Silvestra prozvati ad citadellam[41].

Slika 8. – Tlocrt Citadele

IZVOR: PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: **Zadar u srednjem vijeku**, Narodni list, Zadar, 1976.

[40] PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: **Zadar u srednjem vijeku**, Narodni list, Zadar, 1976., p. 284.
[41] PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: op.cit., p. 286.

Spominje se i utvrda koju su Mlečani sagradili na ulazu u luku. Prema autoru, prvi podatak o nekoj posebnoj utvrdi unutar gradske jezgre, na važnoj lokaciji koja kontrolira ulaz u tadašnju srednjovjekovnu luku datira iz 1243. godine[42]. Tada su Mleci Leonardu Quirinu, imenovanom zadarskom knezu, preporučili završetak radova na utvrđivanju kaštela (castellum) što je prije moguće. Ima govora i o popločenju zadarske luke te se pri tome Kaštel spominje kao novi (castrum novum). Upravo ta utvrda koja se nalazi na najistaknutijem dijelu s morske strane grada odgovarala je namjeri Venecije da osigura utvrđeni prostor u samom gradu kako bi spriječila moguće pobune građana. Kaštel je tu ulogu imao i tijekom idućih stotinjak godina, kao i ulogu obrane ulaza neprijateljskih brodova u gradsku luku i zaštite lanca koji je bio administrativna granica zadarske luke. O tim ulogama Kaštela svjedoče zapisi iz kronike "Obsidio Iadrensis" gdje se opisuju događaji za vrijeme pobune Zadra protiv vlasti Mlečana 1345. – 1346. godine[43]. Kada su Mlečani ponovo zagospodarili gradom, nakon sloma zadarske pobune, poduzete su obnove unutarnjih utvrda Kaštela. Mletačka vlast poduzela je također niz mjera kako bi skučila mogućnost Zadranima za novu pobunu i osigurala predstavnike svoje administracije i svoju vojnu posadu. Sve se to zbilo 1346.god. Mlečani su potom svladali Zadrane nakon duge opsade te tada ponovno zagospodarili gradom[44]. Smatra se kako se nije radilo o izgradnji dvaju novih utvrda, već obnavljanju i učvršćivanju onih postojećih – Kaštelu na ulazu u luku te utvrde na južnom uglu grada (već spomenuti castrum novum). Nešto kasnije spominje se i rad na utvrđenju Kaštela na ulazu u luku. Prijedlog o načinu utvrđivanja dao je Andrija Mauroceno pa se po njemu i pristupilo radovima. Najviše podataka o načinu utvrđivanja tog kaštela pruža dokument iz 1347. godine:

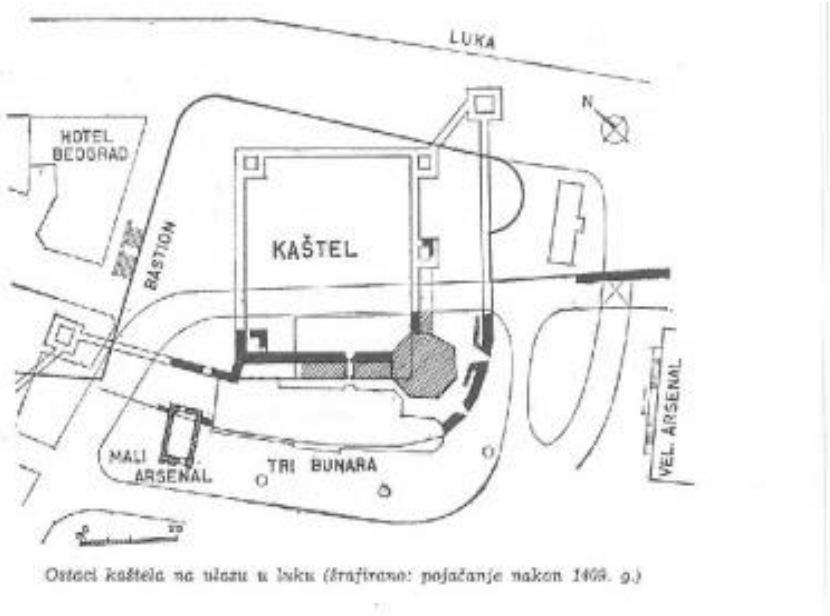
> „Naređuje se da se iskopa jarak oko Kaštela tako da se probiju gradske zidine i da se u nj pusti more. Nadalje, da se radi bolje obrane stvori brisani prostor oko Kaštela prema gradu pa da se u tu svrhu poruše kuće koje se nalaze u blizini, a da se građevni materijal upotrijebi za gradnju utvrda. 30. VIII. 1347. naređuje se da se u Zadar pošalje jedan stručnjak koji će iskopati spomenuti jarak. U odluci od 29. IV. 1348. naređuje se da se izgrade i dvije kuće za kaštelane i zgrada za vojnike."[45]

Spominje se i ime glavnog graditelja Kaštela – Viktor, sin Petra Nigra iz Venecije, „protomagister ad Castellum". Kaštel je izgrađen prema predloženim planovima te je tim zahvatima odvojen od sustava gradskih zidina i koncipiran poput zasebne cjeline s jasnom i

[42] HILJE, E.: **Mletački kaštel u Zadru**, Ars Adriatica, No. 1., 2011., p. 109. – 116., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=137445 (14.5.2016.)
[43] Ibid.
[44] PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: **Zadar u srednjem vijeku**, Narodni list, Zadar, 1976., p. 504.
[45] PETRICIOLI, I. KLAIĆ, N.: op.cit., p. 505. – 506.

isključivom ulogom držanja grada pod kontrolom. Kad je vojska kralja Ludovika ušla u grad u jesen 1357. godine, učinkovitost tog postupka mletačke vlasti je došla na vidjelo jer su se oni povukli u Kaštel i uspješno odbijali napade, sve do sklapanja "Zadarskog mira" 18. veljače 1358. godine. Kaštel se nalazio sasvim uz rub mora. Bio je odijeljen od grada kanalom i čvrstim zidovima, tako da ga se sa strane grada nije moglo lako napadati, a posada je u pogodnim okolnostima mogla primati određenu pomoć morskim putem.

Slika 9. – Mletački Kaštel

Ostaci kaštela na ulazu u luku (šrafirano: pojačanje nakon 1409. g.)

IZVOR: PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: **Zadar u srednjem vijeku**, Narodni list, Zadar, 1976.

Slika 10. – Maketa Zadra u Museo Storico Navale u Veneciji (oko 1570., detalj Kaštela)

IZVOR: HILJE, E.: **Mletački kaštel u Zadru**, Histria antiqua, Vol. 20, 2011., 20, p. 325. – 331., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=137445 (14.5.2016.)

Slika 11. – Kaštel, Barbakan i oktogonalna kula

IZVOR: HILJE, E.: **Mletački kaštel u Zadru**, Histria antiqua, Vol. 20, 2011., 20, p. 325. – 331., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=137445 (14.5.2016.)

Među najupečatljivijim sačuvanim dijelovima nekadašnjeg Kaštela jest pročelje Malog Arsenala koje sadržava karakteristične elemente ulaza u utvrde s pomičnim mostovima iz razdoblja srednjeg vijeka:

> „U gornjem dijelu ugrađeno je pet grbova mletačkih dužnosnika i simbol Mletačke Republike – lav Sv. Marka. (...) Tek karakteristične duždove kape na dva grba upućuju na to da su se svi grbovi odnosili na dužnosnike za vrijeme čije uprave je sagrađen taj dio Kaštela. U umjetničkom je pogledu najzanimljiviji prikaz lava Sv. Marka. Lav pripada tipu "andante" i vrlo je vješto ukomponiran u zadani okvir. Okrenut je nadesno, a lice mu je okrenuto prema naprijed. Stražnje noge su mu oslonjene na stiliziranu površinu mora, a prednje na dio kamenitog pejzaža. Desnom prednjom šapom pridržava knjigu na kojoj je još čitljiv natpis PAX TIBI MARCE EVANGELISTA MEV(S). Pokraj knjige je u pejzažu smještena fino izrađena okrugla kula s precizno izvedenim detaljima, pa se čak naziru i ulazna vrata. (...) Petricioli izražava tek žaljenje što nisu sačuvani grbovi koji bi mogli pomoći u dataciji ovoga dijela Kaštela, ali se ne upušta u pokušaj stilskog i kronološkog određenja reljefa krilatog lava. A. Rizzi ga datira u početak 15. st. (nakon 1409.), no, čini se, sasvim okvirno, temeljem podataka o utvrdi, a ne temeljem likovne i ikonografske analize. L. Borić ga ne uvrštava u svoj katalog renesansnih skulptura, oslanjajući se na Rizzijevu dataciju i karakterističan gotički okvir. Ipak, neki likovni elementi upućuju na moguću nešto kasniju dataciju, bliže sredini 15. stoljeća, pa i na nekog od istaknutijih skulptora u onodobnoj Dalmaciji."[46]

Autor navodi kako postoji mogućnost da je reljef rađen od strane nekog od majstora iz kruga Juraja Dalmatinca.

Slika 12. – Kaštel, Mali Arsenal

[46] HILJE, E.: **Mletački kaštel u Zadru**, Histria antiqua, Vol. 20, 2011., 20, p. 325. – 331., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=137445 (15.5.2016.)

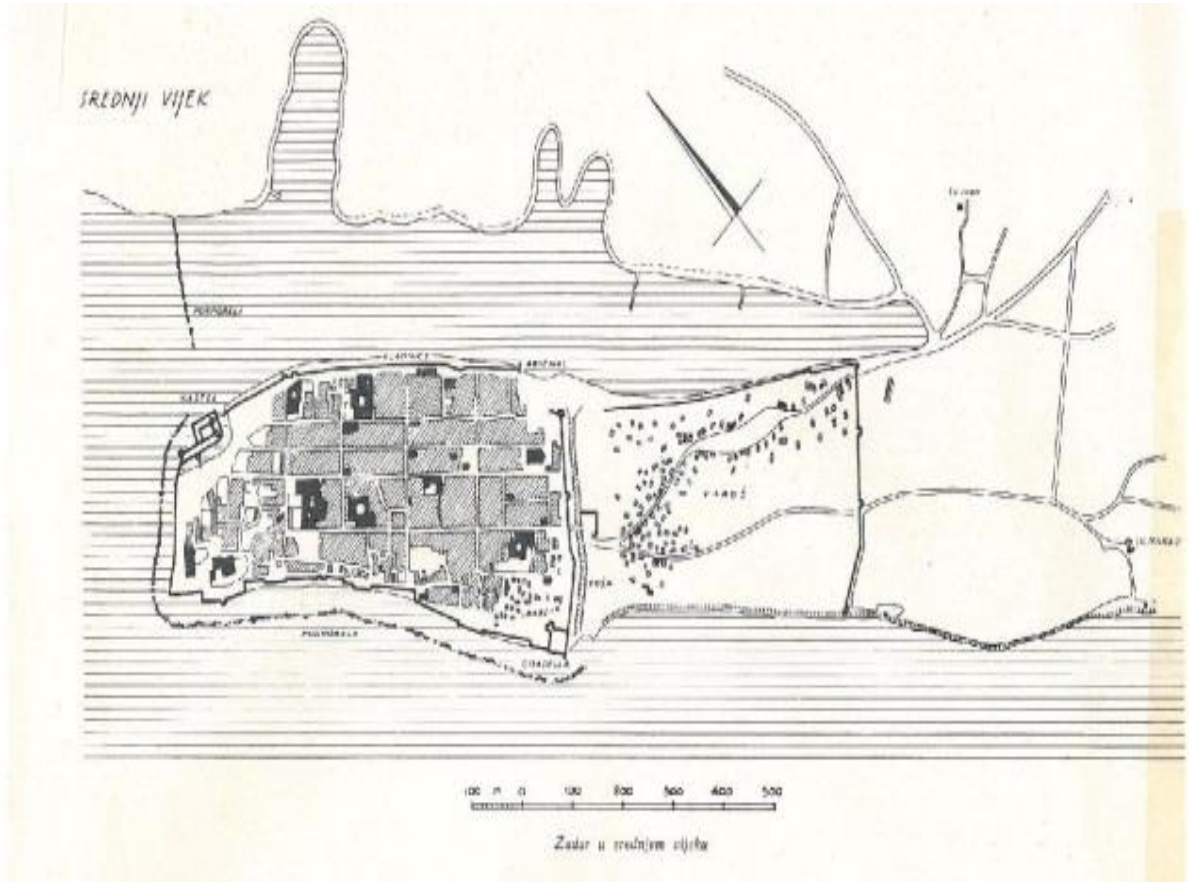

IZVOR: HILJE, E.: **Mletački kaštel u Zadru**, Histria antiqua, Vol. 20, 2011., 20, p. 325. – 331., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=137445 (15.5.2016.)

Što se tiče gradskih zidina, one do luke neznatno krivudaju, dok su s jugozapadne strane razlomljene raznim platformama na južnom uglu grada, uz citadelu, koju su Mlečani početkom 15. stoljeća sagradili na mjestu kule Baba. Predio Baba bio je dosta prostran te je pripadao zadarskoj komuni. Površina se unajmljivala za gradnju provizornih drvenih nastambi raznim obrtnicima i radnicima. Istraživanje srednjovjekovnog urbanizma otežano je time što su brojni ostaci srednjovjekovne stambene arhitekture pri uklanjanju ruševina potpuno nestali, a da se o njima nije sačuvala niti najosnovnija dokumentacija. Ipak, postoje različiti podaci koji se čuvaju kao arhivska građa (notarski i drugi pravni spisi, različite kronike itd.). Osim toga, u svrhe istraživanja iskorištena je već spomenuta vrlo vrijedna maketa Zadra koja se nalazi u pomorskom muzeju Venecije, a izrađena je nešto prije 1570. godine. Na njoj je Zadar prikazan u prvoj fazi izgradnje mletačkih bedema, što pruža lijep pogled na srednjovjekovne fortifikacije i čitave građevne komplekse uz njih koji su kasnije izmijenili izgled[47].

Slika 13. – Zadar u srednjem vijeku

[47] PETRICIOLI I.: op.cit., str. 65. – 70.

IZVOR: PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 65. – 70.

Iz prošlog odlomka može se vidjeti kako većina zadarskih fortifikacija danas ima izgled fortifikacija iz srednjeg vijeka. To su na primjer, današnji trgovi, ulaz u grad, Kapetanova kula, Citadela. Izgled tadašnjeg Kaštela je danas izmijenjen, ali stanje zadarskih fortifikacija u srednjem vijeku prije njihove daljnje nadogradnje može se vidjeti na vrijednoj maketi Zadra iz 16. stoljeća, koja se čuva u pomorskom muzeju Venecije. Fortifikacije su se kroz povijest, naravno, mijenjale i usklađivale u skladu s povijesnim zbivanjima i umjetničkom stilu graditeljstva toga vremena.

8. FORTIFIKACIJE ZADRA U VRIJEME RENESANSE

U ovom odlomku dan je prikaz povijesnih zbivanja u Zadru tokom razdoblja renesanse, ovo je razdoblje kada je grad dobio nove kule i bedeme te poznata Kopnena vrata, važno umjetničko djelo. Također, grad je u ovom razdoblju bio nazivan „gradom tvrđavom“, a njegov opis slijedi dalje u tekstu poglavlja.

8.1. POVIJESNA ZBIVANJA U ZADRU

Nakon što se Dalmacija oslobodila dugogodišnje mletačke vlasti, ponovno je dopala pod nju. To se dogodilo nakon što je ugarsko – hrvatski kralj Ladislav Napuljski prodao Dalmaciju Republici te su tako mletačke čete ponovno ušle u ovaj grad 1409. godine. Na ovom će prostoru boraviti gotovo četiri stoljeća, do pada Mletačke Republike 1797. godine[48]. Venecija je vodila opreznu politiku na istočnom Jadranu te je pristupila širenju svojih posjeda. Veneciji je, pak, kroz dugo razdoblje važan cilj predstavljao osvajanje istočnog Jadrana za sebe. U to je vrijeme vladala politička nesigurnost u Dalmaciji, a izazvana sukobima Žigmunda i Ladislava Napuljskog. Žigmund se nije slagao s prodajom Dalmacije Veneciji te je vodio ratove protiv Venecije. Ipak je 1420. godine mletačka vlast nad Zadrom i Dalmacijom bila utvrđena. Zadar i drugi dalmatinski gradovi postali su dio mletačkog „Stato di mara", to jest prekomorskih posjeda Republike[49]. Kraljevska vlast u hrvatsko – ugarskoj državi počela je postupno slabjeti, dok je usporedno s tim stanjem rasla moć feudalne aristokracije u Hrvatskoj i Slavoniji. Osim toga, XV. stoljeće jest stoljeće u kojemu se javlja opasnost od turskih provala na ova područja. Turci su ratovali s Mletačkom Republikom jer su mletački interesi na Levantu bili ugroženi, a 1415. godine su prvi put prodrli u Hrvatsku sve do Zadra. Ipak, prijelomno razdoblje uz koje zadarska tradicija vezuje početno razdoblje turskih ratova jesu šezdesete godine 15. stoljeća[50]. Turci su u 16. stoljeću i dalje ugrožavali ove posjede te su vodili ratove i s Mletačkom Republikom, a na početku ovog stoljeća na zadarskom području pojavila se i kuga. Ovo je razdoblje obilježeno izgradnjom i jačanjem zadarskih utvrda, o čemu će biti rečeno nešto više i podrobnije u daljnjem odlomku. Promatrajući čitavu epohu turskih ratova, od 1499. do 1573. godine, već se na prvi pogled može uočiti kako je Zadar postupno postajao komunom na turskoj granici[51]. Ipak, Turci nisu osvojili niti jedan zadarski predio – tek 1538. godine zauzimaju Nadin i Vranu. Tim se nesretnim događajem počinje smanjivati zadarsko kopneno zaleđe. Nadalje, Ciparskim ratom i mirom 1573. godine završeno je teško razdoblje zadarske povijesti, razdoblje opisanih dugih, mučnih i krvavih turskih ratova. I tokom 17. stoljeća Turci su namjeravali osvojiti Zadar, no iako su došli do zidina, nisu uspijevali načiniti veće štete[52]. Nadalje, Morejskim je ratom prestalo „apokaliptično doba" za opstanak Zadra i njegove okolice[53]. Ipak, fortifikacije su se nastavile ojačavati.

[48] RAUKAR, T. ET AL.: **Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797.,** Narodni list/Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1987., p. 29. – 42.
[49] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit., p. 44.
[50] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit., str. 67.
[51] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit., str. 222.
[52] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit., str 362.
[53] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit., str. 365.

8.2. BEDEMI I KULE – BASTIONI

Razdoblje renesanse vrlo je važno razdoblje izgradnje i ojačavanja gradskih bedema upravo zbog povijesnih prilika toga doba, preciznije turske opasnosti. Autor iznosi kako je u Zadru bilo malo ljudi koji su se od straha pred kugom povukli na otočje te je samom tom činjenicom obrana Zadra bila znatno oslabljena. Ipak, gradski bedemi štitili su preostalo stanovništvo u gradu:

> „Nemoćne pred bedemima Zadra i Nina, turske su čete jedino mogle pustošiti seosko područje koje je uglavnom ionako bilo napušteno.“[54]

Zadar do 16. stoljeća nije mijenjao svoj urbani lik te je i dalje ostao opasan vertikalnim obrambenim zidom srednjovjekovnog oblika s kruništem na vrhu i kulama koje su bile raspoređene po nalogu tadašnje ratne tehnike. Unutar gradskog tkiva nije bilo važnijih promjena u odnosu na prošla povijesna razdoblja, osim što je zbog fortifikacija stvoren manji brisani prostor na južnom dijelu grada[55]. Tek u 16. stoljeću postojeće su okolnosti potaknule uspostavu novog fortifikacijskog sustava koji je djelomice uništio dotadašnju kasnosrednjovjekovnu obrambenu strukturu. To su bedemi, do danas prisutni na gradskom jugoistoku i sjeveroistoku jezgre, a uklonjeni su na jugozapadnom potezu[56]. Kao što je već spomenuto, Venecija je u ovom razdoblju ponovno imala vlast nad gradom te je nastojala sebi tu vlast i očuvati: u ovom razdoblju počela je gradnja utvrde Cittadella. Prema L. Mocenigu, F. Michaelu i A. Contarenu, trebalo ju je izgraditi na samom južnom uglu grada gdje se nalazila kula Baba. Utvrda u koju bi se smjestila konjica morala je biti izgrađena unutar postojećih gradskih zidina i imati oblik četverokuta. Stranice četverokuta koje su zalazile u površinu grada bile su duge, a izgrađene su i potrebne kule s kruništem, za obranu i ulaze s pokretnim mostovima. Cittadella je bila brzo izgrađena[57]. Rekonstrukcijom ove utvrde njena unutrašnjost može se dobro sagledati. Jedna od ugaonih kula služila je kao ulaz sa strane grada pa je bila opremljena dvostrukim sistemom pokretnih mostova, a jedan par pokretnih mostova (uži – pješački i širi – kolni) vodio je u kulu preko obrambenog jarka. Drugi se nalazio unutar kule, nad obrambenom jamom. Sačuvana su i ležišta mostova kao i usjeci u grede koje su pokretale mostove. Na sjevernom zidu pronađen je ulaz većih dimenzija. Riječ je o dosad nepoznatim vratima. Ona su, prema položaju gradskih zidina, vodila izvan utvrde uz bedeme gdje je, na mjestu današnje Foše, postojao nasip uz kanal. Kako su ovako

[54] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit., str. 184.
[55] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit., str. 127.
[56] ŽMEGAČ, A.: **Zadarske utvrde 16. stoljeća**, Rad. Inst. povij. umjet., Vol. 27, 2003., p. 107. – 118.
[57] RAUKAR, T. ET AL.: **Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797.,** Narodni list/Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1987., p. 127.

postavljena velika vrata teško branjiva, moguće je da je ispred gradskih bedema na istočnoj strani postojao još jedan bedem ili manji zid. Taj zid bi štitio vrata, sužavao prostor i ujedno djelovao kao obrambeni hodnik na putu prema Barbakanu[58]. Mleci su se brinuli za utvrđivanje grada prema kopnu – srednjovjekovni jarak koji se tamo nalazio bio je skoro zatrpan, kule su bile bez krova, a gradska vrata slabo zaštićena. Jarak je bio iskopan sa strane luke, do litice pored „Kapetanove kule". Tada su planski rušene pojedine crkve zbog potrebe za kamenom pri izgradnji jarka te Cittadelle. Jarak je bio dobro izgrađen i u njemu je bilo more – grad je tako bio pretvoren u otok[59]. Vrata su bila branjena i dodatnom malom utvrdom u jarku, takozvanim revelinom, koji se spominje početkom 16. stoljeća. Od starih Kopnenih vrata, Barbakana i Revelina nije se sačuvalo ništa jer je gradnjom novih utvrda u 16. stoljeću porušeno sve do tada podignuto. U dijelu jarka sagrađena je 1574. godine velika cisterna, takozvanih „Pet bunara". Otkriven je dio kule Baba te skromne prizemne zgrade gdje je stanovala i posada. Godine 1414. nanovo se utvrdio Kaštel na ulazu u luku. Po dokumentima iz toga doba može se zaključiti kako se obrambeni kanal Kaštela produbio, proširio i obzidao, a također se povećala i debljina zidova samog Kaštela. Na njemu je izgrađeno i krunište te prsobrani. Zapovjedila se i izgradnja jedne četvrtaste kule, više od zidova Kaštela, a unutar pojasa potpornog zida, na mjestu postojeće trošne kule okruglog oblika. Također se navode i dvije kule pored ulaznih vrata: kula na „malcantonu" te kula prema moru. Od Kaštela, koji je izgubivši važnost u 16. stoljeću bio porušen, danas je preostao samo donji dio ulazne kule adaptiran u skladište u kojem se držao barut (Mali Arsenal). Mogu se primijetiti dva ulaza: kolni i sada zazidani pješački, kao i zazidani otvori gdje su stajale grede kojima su se dizali pokretni mostovi, sasvim jednako kao i na Cittadelli. Sljedeći citat kazuje o izgledu tadašnjega Kaštela:

> „Kaštel je bio neznatno nepravilnog četvrtastog tlocrta s poligonalnom kulom na uglu prema gradu. Ostali uglovi imali su četverokutne kule, a jedna je bila i po sredini istočne fasade. Na podnožju Kaštela prema gradu nalazio se nasip ograđen utvrđenim potpornim zidom koji je povezan s dvije visoke četvrtaste kule, jedne na obali luke, a druge sa zapadne strane Kaštela. Podno potpornoga zida nalazio se obrambeni morski kanal, a uz taj kanal zalazila se ulazna kula s koje su se spuštali mostovi prema gradu."[60]

[58] GUSAR, K., VUJEVIĆ, D.: **Prilog poznavanju utvrde Citadela u Zadru – istraživanja Barbakana 2008. godine**, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, Vol. 26, 2010., 1, p. 219. – 246. http://hrcak.srce.hr/50501 (17.5.2016.)
[59] PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 131.
[60] GUSAR, K., VUJEVIĆ, D.: **Prilog poznavanju utvrde Citadela u Zadru – istraživanja Barbakana 2008. godine,** Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, Vol. 26, 2010., 1, p. 129., http://hrcak.srce.hr/50501 (18.5.2016.)

Također se spominju i arheološka istraživanja 1953. i 1971. godine po kojima su otkriveni mnogi ostaci Kaštela u obliku kakav je dobio nakon radova na učvršćenju koji su trajali od 1409. do 1423. godine. Ipak je moguće uočiti i izdvojiti stariju fazu zidanja sa starijim ulaznim vratima koja bi odgovarala gradnji iz 15. stoljeća. Otkriven je i potporni zid obrambenog kanala Barbakan. Kaštel je imao skoro kvadratni tlocrt s ugaonim kulama, dok su mu dimenzije bile otprilike 35 puta 30 metara[61]. U dokumentu (20. studenog 1414. Godine) naredilo se produbljivanje obrambenog kanala Kaštela te njegovo proširenje i obzidavanje, udvostručivanje debljine zidova samoga Kaštela na njegovom dijelu koji je okrenut prema gradu. Navedeni dokument ističe veliku važnost Kaštela za Mlečane, odnosno kako cjelokupna obrana grada (razumljivo, od njegovih građana, a ne od vanjskog neprijatelja) ovisi o kvalitetno utvrđenom Kaštelu.[62] Osim utvrđivanja Kaštela, širenja obrambenog kanala, podizanja nove utvrde Cittadelle, gradski zidovi s jugoistočne strane bili su učvršćeni, kopao se i jarak zvan fossa, a do glavnih gradskih vrata, koja više nisu bila na mjestu antičkih, nego južnije, izgradio se obrambeni zid zvan revelin[63]. S morske strane grad je i dalje bio branjen nasipom velikog kamenja, takozvanom porporellom. Do danas je sačuvan samo donji dio ulazne kule, kasnije je služio kao skladište baruta ("Mali Arsenal"), dio potpornog zida, donji dio šesterokutne kule te dio jugozapadnog zida samog Kaštela. Unutar zidova, Zadar se u 15. stoljeću nije mijenjao u odnosu na prijašnja razdoblja – ulice su sačuvale svoj izgled i tok iz vremena romanike. Izmijenjen je Glavni trg, a što se Varoši tiče, bio je opasan obrambenim zidom prema luci i prema kopnu. S jugozapadne strane, prema Zadarskom kanalu, branila ga je strma obala. Stoljeće izgradnje zadarskih utvrda, bedema i bastiona bilo je 16., i to iz razloga što su do tada srednjovjekovne zidine bile uistinu dotrajale i nisu bile sigurne i dostatne za obranu grada, pogotovo od artiljerijske vatre. Prema nekim su autorima bile u tolikoj mjeri dotrajale da je bura jednom prigodom uspjela porušiti dio zida na jugozapadnoj strani. Zidine su građene u renesansnom stilu, kulturno – umjetničkom razdoblju koje je tada vladalo Europom. Težilo se tome da utvrda ima što veće kutove među susjednim kortinama, što ujedno znači više bastiona. Ideal je, dakle, „poligon s većim brojem kutova"[64]. Taj ideal nastojao se ostvariti onoliko koliko je geografski položaj grada to isto dopuštao.

[61] GUSAR, K., VUJEVIĆ, D.: op.cit., p. 506.
[62] HILJE, E.: **Mletački kaštel u Zadru**, Ars Adriatica, Vol. 1., 2011., p. 109. – 116., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=137445 (18.5.2016.)
[63] PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 67.
[64] ŽMEGAČ, A.: **Zadarske utvrde 16. stoljeća**, Rad. Inst. povij. umjet., Vol. 27, 2003., p. 107. – 118. http://www.ipu.hr/uploads/documents/265.pdf (18.5.2016.)

Srednjovjekovni Kaštel i Cittadella u to vrijeme više nisu služili svojoj svrsi[65]. Bastioni i zidna platna (cortine) dobili su imena ili po samostanima ili po mletačkim upraviteljima najzaslužnijim za izgradnju[66]. M. Baglione bio je angažiran za osmišljavanje izgleda grada. On se zalagao za rušenje Varoši na čijemu bi mjestu izgradio utvrdu. Za prijeke sigurnosne mjere savjetovao je da se utvrdi južni dio grada, odnosno Cittadella, i ugao kod Arsenala (koji će se od sredine stoljeća nazivati Sv. Marcela) – treba da se, po njegovim riječima, utvrde zemljanim nasipima iznutra, pa bi lakše branile jugoistočnu fasadu grada. Smatra se kako je u to vrijeme na južnom uglu Cittadelle sagrađena obrambena platforma sa zidom u kojemu se nalaze otvori za topove. Prema izvještaju mletačkih funkcionara[67] doznaje se kako je za vrijeme rata 1537. godine započeta izgradnja, a do sredine stoljeća velikim dijelom bio je izgrađen peterokutni veliki bastion, takozvani Ponton, po sredini jugoistočne fasade grada[68]. Na Ponton je bio postavljen reljef lava Sv. Marka 1544. godine s natpisom i svojim grbovima, ali je sve postavljeno osim lava i godine, s vremenom oštećeno na različite načine. Na Pontonu su topovske strijelnice nisko smještene, podno nekadašnjih položaja u flankama, a danas su one zazidane[69]. Cortina ili zidno platno između Pontona i Cittadelle sagrađeno je 1548. godine, a o tome svjedoči prigodni natpis te grbovi gradskog kneza i kapetana. Drugo platno, ono od Pontona do istočnog ugla grada (kod srednjovjekovnog Arsenala), sagrađeno je nešto kasnije, oko 1555. godine. Na njemu se nalazio reljef sličan prethodnome s grbovima gradskih upravitelja. Ponton i dvije cortine (zidna platna) zajedno s Kopnenim vratima znače ostvarenje Sanmichelijevih projekata učinjenih za vrijeme ratovanja s Turcima. Za finalnu se izvedbu pobrinuo njegov nećak Giangirolamo. Prema jednom izvještaju može se doznati kako su za vrijeme turskih i mletačkih napada bila postavljena i dva zemljana nasipa na površini lučke obale, što dokazuje kako je Micheleov projekt bio zahvatio i „čitav perimetar grada“[70]. Iako je Michele došao u Zadar sa zadaćom kako bi preko poluotoka načinio obrambeni pojas od dva bastiona, nastao je dosta drugačiji pojas. Prema autoru, na jugu je načinjen bastion uz srednjovjekovnu Cittadellu, nadalje prema sjeveroistoku kurtina se poklapa većim dijelom s tokom starijeg zida, a potom je usred poluotoka smješten veliki središnji bastion Ponton.[71] Sljedeći potez kurtine išao je na sjever, križajući se na tom dijelu s trasom srednjovjekovnog

[65] RAUKAR, T. ET AL.: **Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797**., Narodni list/Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1987., p. 277.
[66] PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 68.
[67] Raukar, T. et al.: op.cit., str. 277.
[68] Ibid.
[69] ŽMEGAČ, A.: **Zadarske utvrde 16. stoljeća**, Rad. Inst. povij. umjet., Vol. 27, 2003., p. 107. – 118. http://www.ipu.hr/uploads/documents/265.pdf (19.5.2016.)
[70] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit. p. 278.
[71] ŽMEGAČ, A.: op. cit., p. 107. – 118.

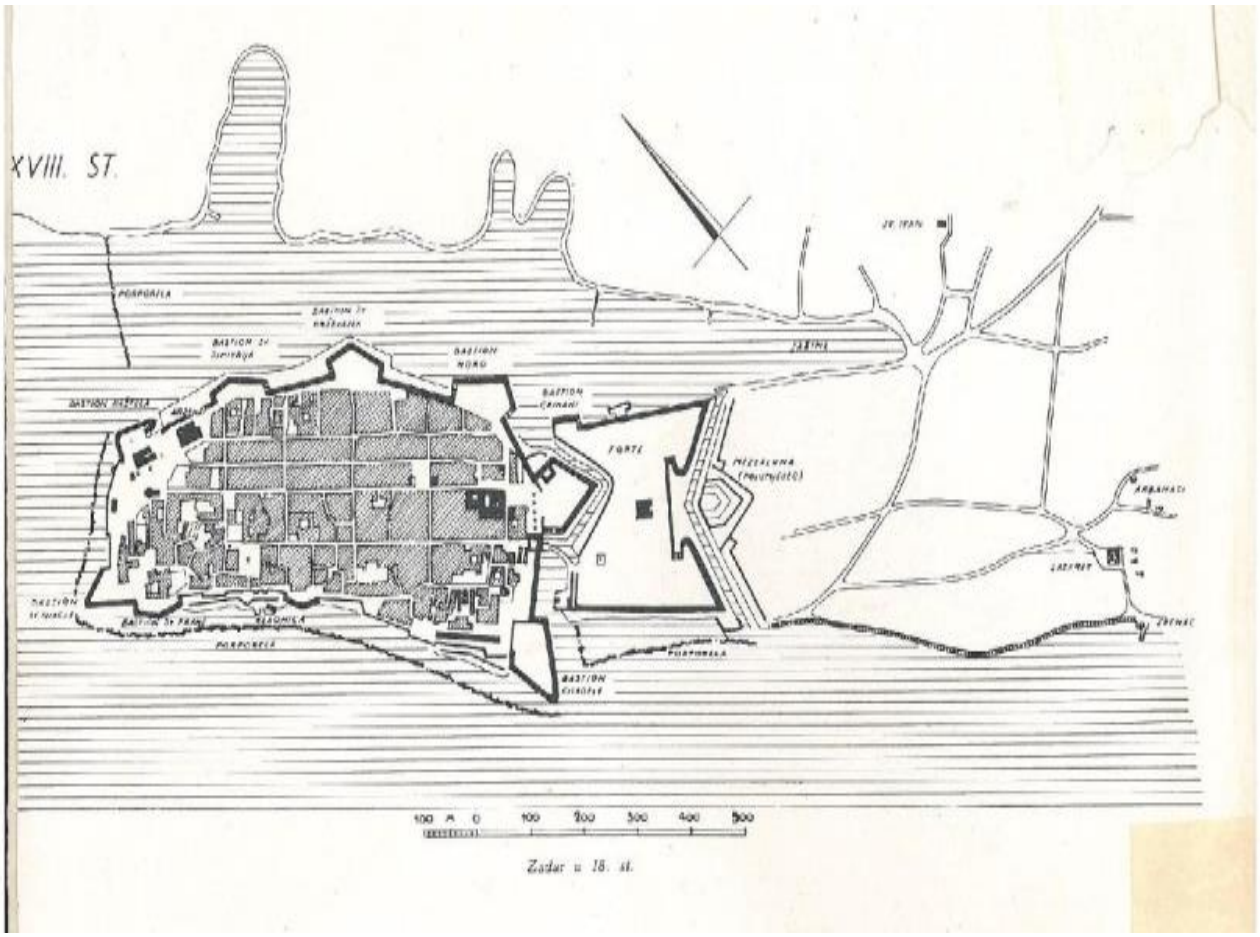
zida, koji se nakon Kapetanove kule približno istim smjerom nastavljao prema obali. Kurtina 16. stoljeća, prema ovom autoru, ležala je zapadnije, završavajući kraj obale u bastionu Sv. Marcele[72]. S. Pallavicino je dobio zadatak da pojača gradske utvrde te je upravo on ostvario davnu ideju da se na mjestu Varoša izgradi utvrda. Ta utvrda gradila se tri godine te je predstavljala glavni obrambeni objekt u Zadru u kojem je bilo smješteno najviše vojnika. Mletački tekstovi ovu utvrdu nazivaju Forte, a sačuvala se do današnjih dana. Zahvaća svu širinu zadarskog poluotoka te posjeduje oblik kliješta. Nalazila se na strani koja je bila najugroženija u pogledu napada te je, očekivano, velika pozornost posvećena njezinoj kvalitetnoj izgradnji. Dva oštra kraka protežu se na sljedeći način: jedan paralelno s obalom luke, a drugi duž obale Zadarskoga kanala. Između njih konstruirana su dva polukružna bedema, takozvana uha, a između njih nalazi se zidno platno, djelomično uklesano u živoj stijeni, na kojemu su, bliže južnom uhu, konstruirana ulazna vrata renesansnih osobina. Na desnom dovratniku u stijeni isklesan je lik sedmoglave aždaje (hidre): grb S. Pallavicina. Isti izvor spominje kako je 60 – ih godina porušen Kaštel i oko njega izgrađen bastion (mezzobaloardo) s polukružnim uhom identičnim onima na bastionu Forte. U daljnoj fazi izgradnje zadarskih utvrda, 70 – ih godina, napustila se ovakva koncepcija „bedema s ušima“. Dva bastiona u luci, bastion Sv. Dimitrija i bastion Sv. Roka, sagrađeni su u obliku nepravilnog peterokuta, kao i bastion Sv. Marcele (Arsenal), kasnije nazvan Moro. Linija zidina se povukla od srednjovjekovne, pri tome žrtvujući čitave blokove kuća i crkvu Sv. Marija Velikog. Nadalje, bastion Cittadelle izgrađen je tek 1574. godine, kako svjedoči natpis na njegovu vrhu. On ima oblik uskog peterokuta s oblim vrhom, a njegov je nasip ispunio čitavu Cittadellu iz srednjega vijeka. Zapadni dio grada utvrđen je šiljatim bastionom. On je dobio ime po susjednom samostanu Sv. Nikole, a platforma ispred samostana Sv. Frane dobila je također oblik bastiona. Što se tiče zidina jugozapadne fasade grada, između bastiona Sv. Frane i bastiona Cittadelle sačuvale su svoj srednjovjekovni izlomljeni tlocrt. Jedino što primjećujemo kao zamjetnu razliku jest to da su snižene i nasute s unutarnje strane. Tim nasipanjem zahvaćene su mnoge kuće i ranosrednjovjekovna crkva Stomorice[73]. Godine 1580. otvorena su nova gradska vrata. Pokraj srednjovjekovnih Anđelovih vrata, prema luci, otvaralo se samo dvoje vrata – Lančana i nova lučka vrata Porta marina pokraj samostana Sv. Krševana. Oboje vrata je podignuto 1573. godine kako bi se tim (simboličkim) činom proslavila pobjeda kod Lepanta. S unutrašnje strane, one prema gradu, ugrađeni su dijelovi

[72] ŽMEGAČ, A.: op.cit., p. 107. – 118.
[73] RAUKAR, T. ET AL.: **Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797**., Narodni list/Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1987., p. 281.

antičkih monumentalnih vrata, posvetna ploča te gradski grb na vrhu u oblom zabatu (Sv. Krševan na konju). Izvana uz lava Sv. Marka stoje dva isklesana dječaka koji nose grbove, očito nešto starijeg postanka, uzidani također kao spoliji. Tako je početkom devetog desetljeća 16. stoljeća Zadar bio grad u cijelosti opasan novim sistemom utvrda koji su zajedno činili redom Ponton, bastion Sv. Marcele, bastion Sv. Roka, bastion Sv. Dimitrija, bastion Sv. Nikole, bastion Sv. Frane, bastion Cittadelle, Forte, te zidna platna Sv. Roka, Sv. Krševana, platno do bastiona Kaštela, platno do Gospe od Kaštela, jugozapadni zid i bedem, Cortina Cicogna, te zidno platno između jugozapadnog i sjeveroistočnog zida na Forteu. Ističe se kako je izgradnja novog obrambenog pojasa zidina bitno utjecala na urbani lik Zadra – budući da je premješten Varoš, premješten je i glavni ulaz u grad[74]. Fortifikacije 16. stoljeća važno su poglavlje mletačke fortifikacijske arhitekture i graditeljstva, osmišljene u gradu od posebne važnosti za Republiku[75]. S ovako utvrđenim zidinama Zadar je postao jedan od najbolje branjenih gradova toga razdoblja.

Slika 14. - Zadar u XVI. stoljeću

[74] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit. , p. 282. – 283.
[75] ŽMEGAČ, A.: **Zadarske utvrde 16. stoljeća**, Rad. Inst. povij. umjet.,Vol. 27, 2003., p. 107. – 118. http://www.ipu.hr/uploads/documents/265.pdf (16.5.2016.)

IZVOR: PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 65. – 70.

8.3. KOPNENA VRATA

Kopnena vrata u Zadru djelo su poznatog venecijanskog umjetnika Michelea Sanmichelija. Michele Sanmicheli, arhitekt vrlo vrijednih manirističkih građevina u Veroni i Veneciji, bio je i glavni inženjer za vojnu izgradnju na tlu Mletačke Republike[76]. Po njegovu nacrtu 1543. godine izgrađena su nova monumentalna gradska vrata jugozapadno od Pontona. Upravo su ona veoma slična poznatim vratima istoga autora u Veroni (Porta Nova, 1533. – 1540.godine). Kopnena vrata ili Porta terra ferma postala su novi glavni ulaz u grad koji se do tada nalazio na mjestu antičkih/srednjovjekovnih vrata. Ova vrata mogu se smatrati najvrjednijim arhitektonskim ostvarenjem što je mletačka vlast ostavila u Dalmaciji[77]. Kopnena vrata skladno su komponirana s tipičnim elementima zrele renesanse (toskanski stupovi, arhitrav s triglifima i metopama) u kojoj se vrlo strogo poštivala simetrija oblika. Sanmicheli je vrata osmislio kao klasični trijumfalni luk s tri otvora. Središnji veći lučni oblik bio je namijenjen za kola, dok su dva bočna, niža s arhitravom, bila namijenjena pješacima. U ključnom kamenu glavnog ulaza isklesan je grb Zadra, Sv. Krševan na konju, a nad njim lav Sv. Marka, neosporno velike umjetničke kvalitete. Nad bočnim ulazima nalazi se prigodni natpis te grbovi gradskih upravitelja, kneza M. Dieda i kapetana M. Salomona. Iako je u Mletačkoj Republici bio običaj da se „otklešu“ natpisi koji slave pojedine predstavnike vlasti, oni su ovdje ostali pošteđenima, vjerojatno zbog likovnih kvaliteta samih vrata[78]. Naredni citat govori o izmjeni urbane situacije što se tiče glavnog ulaza u grad:

> „Dok se od antike pa kroz cijeli srednji vijek glavni ulaz u grad nalazio pred glavnom uzdužnom ulicom, izgradnjom Pontona i novih gradskih vrata urbana se situacija znatno izmijenila. Nova Sanmichelijeva Porta terra ferma podignuta su pred sporednim srednjovjekovnim vratima i uzdužnom ulicom što vodi ravno na srednjovjekovni campus koji do tog vremena nije bio urbanistički definiran.“[79]

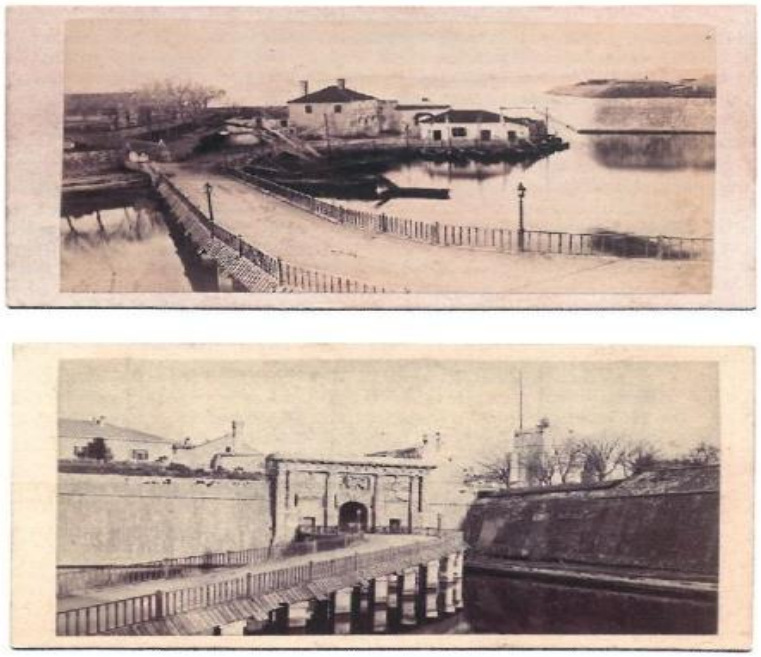
Kopnena vrata su definirana kao raskošno djelo, a kasnije i kao jedan od najvrjednijih spomenika što ih je Venecija ostavila u Dalmaciji. Štoviše, „sudeći po kompoziciji njihova pročelja te kvaliteti klesarske i kiparske obrade, uz tzv. Zlatna vrata Dioklecijanove palače, ovo je svakako najljepši gradski portal među naslijeđenim uopće na tlu povijesne Dalmacije, a ujedno predstavlja i remek – djelo svoga autora“[80]. Nadalje, cijeli taj sklop pružao je nekoć

---

[76] VEŽIĆ, P.: **Vrata Michelea Sanmichelija u Zadru**, Rad. Inst. povij. umjet., Vol. 29, 2005., p. 93. – 106. http://www.ipu.hr/uploads/documents/324.pdf (17.5.2016.)
[77] RAUKAR, T. ET AL.: **Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797**., Narodni list/Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1987., p. 277.
[78] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit., p. 278.
[79] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit., p. 283.
[80] SEFEROVIĆ, A. S.: **ZadaRetro ili Zadranizam**, Zadaretro, http://www.zadaretro.info/ars%20memorie/1_gradska_vrata.htm (17.5.2016.)

mnogo drugačiju sliku nego u današnje vrijeme – more je zapljuskivalo same temelje Vrata koja su, uzdignuta visoko iznad razine mora, predstavljala veličanstvenost, snagu i dostojanstvo te ulijevala strahopoštovanje svakome tko im je prilazio, kako spominje autor.[81] Nadalje, autor kazuje kako se vratima moglo prići samo dugim mostom preko Foše na koji su se od Vrata spuštala druga dva pokretna mosta – širi sa središnjeg prolaza i uski s lijevih bočnih vrata, dok su desna imala samo dekorativnu ulogu. Nakon prijelaza preko dvaju mostova, fiksnog i pokretnog, trebalo je proći kroz ulaznu građevinu duboku čak 8,4 metra.

Slika 15. – Kopnena vrata u prošlosti

IZVOR: Petricioli, I., *Stari Zadar u slici i riječi*, Zadar: Narodni muzej: Forum, 1999.

Slika 16. – Kopnena vrata i bastion Ponton danas

[81] Ibid.

IZVOR: Preuzeto s: http://www.zadar.travel/hr/vodic/povijesni-spomenici/25-10-2010/gradske-zidine-utvrde-i-vrata#.VBsAePl_tqU (17.5.2016.)

9. FORTIFIKACIJE ZADRA U VRIJEME BAROKA

Gradske utvrde su početkom 17. stoljeća bile i dalje utvrđivane, a pogotovo oko polovine tog stoljeća u kojemu je dugo buktio Kandijski rat, od 1645. do 1669. godine. U najvećoj je mjeri preinake proveo A. Bernardo. U jarku ispred utvrde Forte iskopan je kanal u koji je pušteno more, a preko njega je podignuta utvrda Mezzaluna (Polumjesec) ili Revelin, opkoljena jarkom koji je bio spušten prema Ravnicama (Spianada[82]). Između Mezzalune i Forte bio je iskopan kanal kroz koji je pušteno more[83]. Godine 1657. uklonjeni su i zadnji tragovi obrambenog zida nekadašnjeg Varoša – sjeverna kula, nazivana tada kulom Sv. Marka. Pri izgradnji Mezzalune uništeni su ostaci antičkog amfiteatra. Prema luci i prema kanalu, na polovini dužine bokova Fortea, bile su izgrađene dvije platforme za postavljanje artiljerije. Jugozapadni zid Fortea bio je produžen preko glave mosta koji je vodio do Kopnenih vrata. Tu su bila konstruirana nova gradska vrata nazvana Srednjim ili Carinskim vratima, i to godine 1674. Što se tiče bastiona u luci, oni su bili pojačani bazenima s bočnih strana 1646. godine, a kasnije su zamijenjeni nasipima, takozvanim kliještima. Tako dotjerani sistem fortifikacija učinio je od Zadra zaista za ono doba neosvojivu tvrđavu[84]. Utvrde su se usavršavale i u 18. stoljeću. Dodatno su unaprijeđeni nasipi na bastionima (takozvani

[82] RAUKAR, T. ET AL.: **Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797.,** Narodni list/Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1987., p. 535.
[83] SEFEROVIĆ, A. S.: **ZadaRetro ili Zadranizam**, Zadaretro, http://www.zadaretro.info/ars%20memorie/1_gradska_vrata.htm (18.5.2016.)
[84] RAUKAR, T. ET AL.: op. cit., p. 535.

cavalieri), zatim su izgrađene kazamate u Forteu, kao i podzemni hodnici između njega i Mezzalune. Usavršen je i cijeli sistem zaklona i stražarnica na isturenim mjestima oko Mezzalune. U luci uz sjeveroistočni dio Fortea na spomenutoj platformi sagrađena je manja utvrda pod nazivom bateria San Antonio, a na južnom kraju Fortea do Zadarskog kanala došlo je do proširenja: Posto Erizzo te još jedna gradska vrata na njemu. U jarku između Pontona (bastion Grimani) i Fortea iskopan je i obzidan kanal. Pomoću toga kanala i onoga između Fortea i Mezzalune luka je dobila odličnu „ventilaciju“[85]. Jedini pristup gradu s kopna vodio je najprije kroz vrata Erizzo preko malog mosta nad prvim kanalom, zatim uskom cestom uz jugozapadni zid Fortea sve do vrata Carinarnice, a odatle mostom do Sanmichelijevih monumentalnih gradskih vrata.

10. FORTIFIKACIJE ZADRA U VRIJEME FRANCUSKE I AUSTRIJSKE VLADAVINE

Nakon razdoblja renesanse i baroka na zadarskom području, sljedeće razdoblje jest vrijeme klasicizma te nova povijesna zbivanja. Upravo u ovom razdoblju Zadar je doživio svoje najveće promjene te je prestao imati status otoka i „grada – tvrđave“; centar se spojio s kopnom – zatrpan je kanal i grad se povezao cestama. U tom periodu, mnoge fortifikacije su namjerno srušene kako se grad otvorio prema moru. Također, grad je u Drugom svjetskom ratu stradao te je stradalo 60% zgrada, a mnoge znamenitosti su uništene i tokom Domovinskog rata.

10.1. POVIJESNA ZBIVANJA U ZADRU

Nakon venecijanske prevlasti nad Zadrom i Dalmacijom, sve do godine 1797. kada je na koncu ugašena mletačka vlast Mirom u Campo Formiju, Zadar je dospio pod stijeg Franje II., uglavljenom između Francuske i austrijske vladarske kuće[86]. Nakon kratkotrajne austrijske vladavine na vlast dolaze Francuzi predvođeni Napoleonom. Klasicizam je počeo prodirati u europske centre za vrijeme Napoleonovih ratova već sredinom 18. stoljeća, a u Zadru dobiva na važnosti početkom 19. stoljeća, a traje sve do šezdesetih godina. Tada se javljaju neostilski oblikovni elementi, klasicizam, a poslije i historicizam. Zadarski utvrđeni poluotok doživio je najveće transformacije upravo u 19. stoljeću, onda kada su postavljeni temelji suvremenog grada. Upravo u tom vremenskom periodu „moderne“ ideje po prvi put ulaze u područje

[85] RAUKAR, T. ET AL.: op.cit., p. 536.
[86] PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: **Zadar u srednjem vijeku**, Narodni list, Zadar, 1976., p. 79.

zadarske gradogradnje preko Francuza u vrijeme Napoleonovih osvajanja (1797. – 1813.). Tada je započela izgradnja cesta koje su bitno doprinijele razvoju grada i oblikovanju regije, a 19. stoljeće bilo je obilježeno i Drugom austrijskom vladavinom[87]. Nezaobilazno je napomenuti i iznimni kulturni procvat sve do Prvog svjetskog rata. Zadar je u 1868. godini dobio novo razdoblje svog urbanizma koje započinje rušenjem fortifikacija i neostilskom izgradnjom zbog koje je grad oblikovan prema „ukusu i trendu“ 19. stoljeća. Ipak, taj je izgled grad zadržao najkraće jer tokom Drugog svjetskog rata, od 1943. godine, počinje sustavno bombardiranje u kojem je 60 % zgrada na području poluotoka porušeno.

10.2. STANJE I IZMJENE FORTIFIKACIJA

Dijelovi zidova fortifikacija bili su uništeni intenzivnom izgradnjom grada krajem 19. stoljeća. Druga polovina 19. stoljeća doba je općeg privrednog razvitka koji se primjetno odrazio i na urbanizam naših gradova. I Zadar je doživio značajne promjene, o čemu govori sljedeći citat:

> „Već četrdesetih godina austrijska je vlast izgradila dva glomazna objekta koji su poremetili sklad arhitektonskih volumena: zatvor i kasarnu. Godine 1864. podiže se pokraj Arsenala i veliko kazalište, a nakon 1874. nastaju velike zgrade na jugozapadnoj strani grada. Godine 1874. porušene su do temelja zidine s ove strane grada i nasut plićak do porporele. Linijom porporele izgrađena je kamena obala i tako je nastala Nova riva, ponos tadašnjih stanovnika Zadra, koja i danas bez sumnje predstavlja jedan urbano – estetski kvalitet. Na toj Novoj rivi izgrađen je u periodu od 1874. do 1905. niz peterokatnica i visokih četverokatnica. Iza ovoga niza zgrada izrađena je na mjestu starih zidina cesta, od koje je druga strana također izgrađena visokim zgradama.“[88]

U to je vrijeme sagrađena kod zatvora i glomazna zgrada suda monumentalnoga izgleda. Grad se počeo proširivati: izgrađuju se zgrade, a godine 1907. srušen je dio zidina između bastiona Moro i Grimani te je stvorena nova prometnica uz sjeveroistočni rub Fortea[89]. Prema autoru, najprije je 1861. godine srušen stari drveni most ispred Kopnenih vrata te je izgrađen novi. Bio je širi, stoga je obuhvaćao i bočne prolaze na Vratima, a njegov pokretni dio mogao se podignuti odmah iznad vrata. Autor dalje kazuje kako su godine 1869. srušena Srednja vrata (na ulazu u Fošu) i kako je proširena cesta prema vratima Erizzo. Početkom 1875. godine, uoči dolaska cara Franje Josipa, most je zamijenjen nadsvođenim kanalima koji su se dobro uklapali u širinu tada moderne ceste. Uz Fošu nije napravljena nova ograda, već je postojeća

[87] PETRICIOLI I., KLAIĆ, N.: op. cit., p. 87.
[88] PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 70.
[89] Ibid.

skinuta sa staroga mosta, a to vrijeme zaobljen je i oštri zapadni kut utvrde Forte[90]. Dok je bastion Sv. Dimitrija srušen, a bastion Moro prepušten izgradnji kuća, u isto vrijeme nestalo je i Mezzalune (Polumjeseca) i morskog kanala između Fortea i kopna[91]. Uvala Jazine zatrpala se u razdoblju između 1832. i 1844. godine[92], izgrađen je vodovod (1838.godine), otvorila su se Vrata Sv. Roka (1847.godine). Krajem 19. stoljeća nasut je sjeverni dio obale sve do starog bastiona Kaštela. Na taj je način spojena obala u luci s „Novom rivom", a na ovom uglu grada podižu se četiri velike zgrade – jedan hotel i tri stambene kuće. Zasipaju se i posljednji ostaci mletačkog obrambenog kanala između bastiona Grimani i Fortea zbog automobilskog prometa i dotjerivanja saobraćajnica. Gradi se most preko luke i spajaju se dijelovi grada Voštarnica i Brodarica s centrom grada. Na periferiji, na mjestu male morske uvale gdje su na početku 19. stoljeća bile podignute neke utvrde (fortini) gradi se tvornica mreža te ostale betonske stambene zgrade, tvornice i fiskulturalni objekti. Petricioli smatra kako u ovom vremenu postoji nedostatak osjećaja za sklad i mjeru te znatno siromaštvo ukusa, „a to je unijelo znatne štete skladnim proporcijama srednjovjekovnog Zadra koji je i unutar prstena mletačkih utvrda bio ipak sačuvao građevnu harmoniju"[93]. Stagličić kazuje o izgradnji zatvora i kaznionice:

> „Velike promjene bile su planirane projektom za podizanje zatvora i kaznionice u gradskoj četvrti zvanoj Campo Castello. Ovaj plan nije ostvaren iako je izrađeno nekoliko nacrta. Do izgradnje prvog suvremenog zatvora i kaznionice došlo je godinu dana prije zabrane ilirskog imena (1842.), a policijski zatvor podignut je u vrijeme cenzure tiska (1842. – 1845.). U isto vrijeme podigla se i zgrada vojarne i vojne bolnice (1845.)."[94]

Ovako „iznakažen" Zadar doživio je potkraj 1943. godine i tokom 1944. godine mnogo bombardiranja koja su uništila čitave građevne komplekse. Nakon oslobođenja nametnuo se problem obnove i spašavanja svih historijskih vrednota[95]. Godine 1944. stradala su i Kopnena vrata tokom savezničkih bombardiranja. U naletu ideoloških predrasuda 1953. godine stradali su brojni primjeri mletačkih lavova u Dalmaciji kao i 1991. godine, za vrijeme Domovinskog

[90] SEFEROVIĆ, A. S.: **ZadaRetro ili Zadranizam**, Zadaretro, http://www.zadaretro.info/ars%20memorie/1_gradska_vrata.htm (20.5.2016.)
[91] PETRICIOLI, I.: op. cit., p.70.
[92] STAGLIČIĆ, M.: **Urbanistički razvoj Zadra od pojave hrvatskog narodnog preporoda do Prvoga Svjetskog Rata,** Zadarska smotra, Vol. 5, 1994., 6, p. 89.
[93] PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 70.
[94] STAGLIČIĆ, M.: **Urbanistički razvoj Zadra od pojave hrvatskog narodnog preporoda do Prvoga Svjetskog Rata**, Zadarska smotra, Vol. 5, 1994., 6, p. 89.
[95] PETRICIOLI, I.: op. cit., p. 70.

rata[96]. Daje se osvrt na arhitekturu u Zadru nakon pada Mletačke Republike pa sve do talijanske kapitulacije 1943. godine. Unutar arhitektonskih rješenja doista se mogu razabrati različiti stilovi i načini gradnje, no urbanistički, upravo ovaj period ipak predstavlja zasebnu cjelinu čiji razvoj počinje sredinom XIX. stoljeća, a završava u vrijeme talijanske vladavine između dva svjetska rata. U tom razdoblju postoje tri faze koje se međusobno razlikuju:

> „Veliki zamah urbanih promjena kroz koje je grad prolazio na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, osvajajući svoje kopneno zaleđe, zaustavio se kad je Zadar postao dio talijanske države. U spomenutom stopedesetgodišnjem razdoblju možemo razlikovati tri faze koje međusobno odudaraju po stilu i intenzitetu: u početku se javlja klasicizam, slijedi vrlo intenzivno i produktivno vrijeme povijesnih stilova, u koje se uključuje i secesija, a treće je razdoblje takozvana „fašistička" arhitektura, stilski posve različita, ali uklopljena u urbanističke zamisli iz 19. stoljeća."[97]

Veza između preporodnih ideja i novih duhovnih i tehničkih dosega prve polovine XIX. stoljeća uopće odrazila se u zadarskom urbanizmu i arhitekturi tek u drugoj polovini stoljeća. Za razliku od novih i modernih ideja koje se postupno prihvaćaju, u prošlom stoljeću postojali su i takvi utjecaji na oblikovanje naselja koji su bili odraz državne politike toga doba. Bez obzira na njihov pozitivan ili negativan rezultat u oblikovanju grada ovi utjecaji su se, potpomognuti novčanom potporom i silom zakonskih odredbi, lakše i brže provodili. [98] Za urbanistički razvoj Zadra značajnije je razdoblje neostilova, to su zahvati nastali od šezdesetih godina prošloga stoljeća pa sve do Prvoga svjetskog rata. Nakon proglašenja Zadra otvorenim gradom 1868. godine, srušen je dio zidina koje su ometale lučki promet, oslobođen je južni ulaz u grad, a srušene su i zidine na jugozapadu obale koja je imala nasip kako bi se na tom dijelu gradilo.[99] Nadalje, od 1875. do 1906. godine sagrađeno je šesnaest četverokatnica koje su barem vizualno zamijenile ranije zidine. Podignuta je palača za vojnog komandanta (danas zgrada Zadarske županije), a s južne strane izgrađen je sklop zgrada za licej Sv. Dimitrija, koji danas čini dio Filozofskoga fakulteta. Osim toga, oko 1906. godine ustoličila se nova ideja o gradskoj urbanizaciji, a temeljila se na cestovnoj poveznici poluotoka s kopnom u uvali Jazine. Također je planirano i izgraditi most između kopna i poluotoka. Naravno, postojala su i mišljenja protiv ovakvih ideja, ta mišljenja su htjela razvitak grada urbanistički,

[96] VEŽIĆ, P.: **Vrata Michelea Sanmichelija u Zadru**, Rad. Inst. povij. umjet., Vol. 29, 2005., p. 93. – 106. http://www.ipu.hr/uploads/documents/324.pdf (21.5.2016.)
[96] VEŽIĆ, P.: op. cit., p. 277.
[97] STAGLIČIĆ, M.: **Osvrt na graditeljstvo u Zadru od pada Mletačke Republike (1797.) do talijanske kapitulacije (1943),** Rad. Instituta za povijest umjetnosti, Vol. 24, 2000., p. 73. – 74.
[98] STAGLIČIĆ, M.: op.cit., p. 88.
[99] STAGLIČIĆ, M.: op. cit., p. 74.

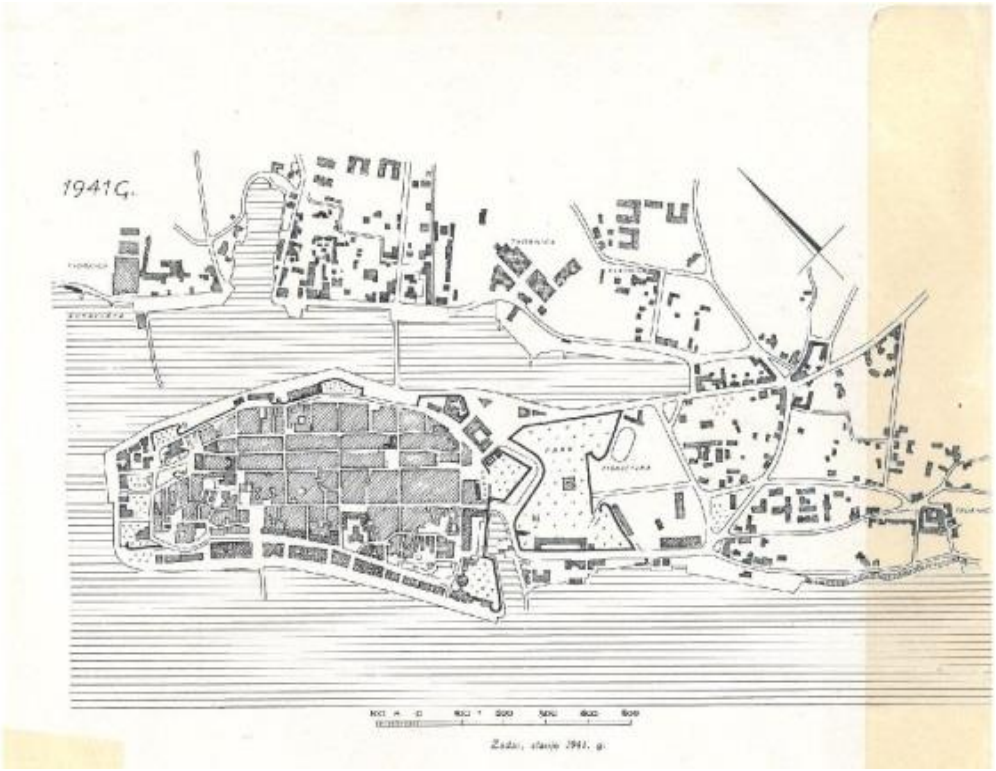
ali izvan stare gradske jezgre. Također, umjetni otok postao je poluotok koji je prometnicom vezan uz kopno. Oblikuje se prometno čvorište na ulazu u grad (Relja), kao i obala na kopnenom dijelu luke (danas Branimirova obala) te se započinje s izgradnjom ladanjskih kuća na Puntamici[100]. Osim toga, unutar postojećeg antičkog rastera ulica na poluotoku i tradicionalnih prilaznih putova gradu, do kraja prošlog stoljeća nastaju nove ulice i trgovi, kako u staroj jezgri, tako i na kopnenom proširenju. Na jugozapadnom potezu poluotoka oblikuje se obala za pješake, a usporedno s njom ulica Tommaseo. Pred Nadbiskupskom palačom oblikuje se stari srednjovjekovni prostor tržnice, Zeleni trg. On dobiva novi izgled i otvor prema moru preko manjeg, Lauranina trga. Osim toga, oko poluotočnog dijela grada uspostavlja se kružni tok kretanja pješaka i kočija koji teče po sjeveroistočnim zidinama preko ulice Tommaseo, pa sve do Kopnenih vrata, a na kopnu se oblikuje već spomenuta Branimirova obala i uređuje izletište oko Vruljice. Nasipavanjem Uvale Jazine oblikuje se cesta do križanja Relje – to postaje novi kopneni ulaz u grad[101]. Najviše korišteni stil zadarske arhitekture s kraja prošlog stoljeća bio je neoklasicizam čija je izgradnja uvelike dominantna na Novoj obali[102]. Nekoliko je projekata izvedenih na poluotoku, a vezani su uz fortifikacije Zadra:

> „...izgrađen je most u luci koji je spojio poluotok s kopnom, ali ne na mjestu gdje je planiran u austrijsko vrijeme, već je njegov položaj zahtijevao otvaranje novog prolaza u zidinama i oblikovanje ulice, zbog čega je srušen dio stare renesansno – barokne bolnice. Za lakše pristajanje brodova „odsječen“ je dio bastiona Wagner...“[103]

Grad je za vrijeme austrijske vladavine zadržao političku važnost koju je nosio kao centar mletačkog kopnenog posjeda, međutim, u odnosu na ranija razdoblja, u potpunosti su se promijenili prometni smjerovi, pa sad više nije bilo dovoljno morsko, već je bilo nužno i kopneno povezivanje s novom metropolom – Bečom. Okovan zidinama i sputan prometom, Zadar u vrijeme preporoda uglavnom stagnira u urbanom razvoju[104]. Smatralo se kako su zgrade izgrađene za vrijeme klasicizma, glomazne četverokatnice, vjerojatno šokantno djelovale na Zadrane toga vremena te su bile odraz beskompromisnog klasicističkog stila, koji je, međutim, ostvario i kvalitetnije zahvate u obnovi Kneževe palače i izgradnji nekoliko crkvica u zadarskoj okolici[105].

[100] STAGLIČIĆ, M.: op. cit., p. 90.
[101] STAGLIČIĆ, M.: op. cit., p. 91.
[102] STAGLIČIĆ, M.: op. cit., p. 75.
[103] STAGLIČIĆ, M.: op. cit., str. 76.
[104] STAGLIČIĆ, M.: op.cit., p. 89.
[105] Ibid.

Slika 17. – Zadar 1941. godine

IZVOR: PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 65. – 70.

Slika 18. – Zadar prije savezničkih bombardiranja

IZVOR:https://www.facebook.com/604703909604167/photos/a.604720499602508.1073741827.604703909604167/604720469602511/?type=1&theater (22.5.2016.)

11. FORTIFIKACIJE DANAS – PERIVOJI NA ZADARSKIM FORTIFIKACIJAMA

Već 1829. godine bastion Grimani pretvoren je u javni perivoj, a do početka 20. stoljeća u parkove su pretvoreni i bastioni Kaštela, Sv. Krševana, Cittadelle te čitav Forte. Gradski perivoj u Zadru na bastionu Grimani projektirao je barun L. F. von Weldena 1829. godine. Perivoj je osmišljen u duhu romantizma, što se može vidjeti kroz oblikovanje perivoja, izbora biljki, te arhitekturi.[106] Važno je spomenuti kako je Zadar prvi dalmatinski grad koji je dobio javni gradski perivoj unutar gradske jezgre i zidina. Taj perivoj je, proživjevši različite preinake i bombardiranje u Drugom svjetskom ratu, sačuvan do danas. Za vrijeme romantizma nastaju, također, prvi pejzažni perivoji te su se u perivoju na bastionu dosta koristili elementi raznorodnih kultura. Perivoj je podignut na bastionu Grimani koji je najveći i ujedno najvažniji zadarski bastion, a nalazi se na istočnoj strani grada, gdje se poluotok spaja s kopnom. Gradnja bastiona počela je 1537. godine, u sklopu utvrde jugoistočne fronte grada, po projektu Michelea Sanmichelija. U 16. stoljeću naziva se Ponton, a kasnije dobija ime po providuru Grimaniju. lako je Zadar 1829. godine još uvijek smatran gradom – tvrđavom te su bastioni služili za vojne svrhe, bilo je moguće urediti gradski perivoj upravo na tom bastionu

[106] PETRICIOLI, M.: **Gradski perivoj u Zadru**, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol.33, 1992., 1, p. 543. – 553., http://hrcak.srce.hr/116511 (22.5.2016.)

jer su s druge strane luke od 1827. do 1828. godine izgradene dvije utvrde nazvane "fortini"[107]. Autor kazuje kako je perivoj proglašen javnim, ali je i dalje nosio naziv Vojni perivoj. Tek kada se saznalo za gradnju nove vojarne, postalo je jasno zašto vojska ljubomorno „čuva“ Perivoj. Prema autoru, vojska je je konačno vojarnu prepustila školstvu šezdesetih godina prošlog stoljeća te je u toj prigodi zgrada je modernizirana i dograđena[108]. Barun Ludwig Franz von Welden podigao je gradski perivoj po svojem projektu te je brežuljak koji se nalazi na središtu bastiona iskorišten kao vidikovac, a na njegovom vrhu sagrađen je paviljon u obliku kineske pagode koji je povremeno služio za održavanje koncerata. Od paviljona se do današnjih dana nije sačuvalo ništa. Jedina dokumentacija o njemu jest fotografija iz 1875. godine i plan grada iz 1903. godine. Spominju ga i putopisci i povjesničari toga doba te zadarski književnik Nikola Jakšić koji je povodom otvorenja perivoja spjevao odu Weldenu, međutim, oni ne opisuju njezin izgled[109]. Sudeći po fotografiji, pagoda je bila šestorokutnog oblika, sagrađena na tri etaže sa savinutim "kineskim" krovom. U perivoju, na istočnom vrhu bastiona, nalazio se još jedan, mnogo manji paviljon u istom stilu. U sjeveroistočnom dijelu perivoja postojala je kavana osmišljena u maurskom stilu koja je u potpunosti srušena u Drugom svjetskom ratu. O njenom se izgledu može informirati preko različitih razglednica, kao i kroz nacrt preuređenja. Jedan od objekata sačuvanih do danas jest eksedra koja se nalazi u istočnom dijelu perivoja, ukopana u kosinu kavaljera:

> „Nalazi se na glavnom putu, polukružnog je tlocrta i pokrivena svodom u obliku polukupole. Široka je 7,20 metara, a visoka 4,50 metara. Pročelje joj se sastoji od tri velika otvora zatvorena rešetkom. Sabalić detaljno navodi sve natpise s ploča i ulomaka u eksedri. Godine 1905. ti su ulomci općinskom odlukom prebačeni u Muzej sv. Donata. U eksedri su do danas ostali kapiteli i fragmenti od kojih je napravljena klupa uz polukružni zid, a nedavno su izvađeni dijelovi rozete crkve sv. Dominika s ciljem vraćanja na izvorno mjesto. U eksedru su bili ugrađeni u unutrašnji zid u visini krova i tvorili lukove ispod kojih su bili drugi ulomci. Danas je eksedra u lošem stanju. Iako je nedavno ožbukana, a telamoni očišćeni, zabat nije stručno napravljen, a zidovi su ponovno puni murala. Osim toga, krov eksedre više nije polukupola nego je ravan, betonski.“[110]

[107] Ibid.
[108] SEFEROVIĆ, A. S.: **ZadaRetro ili Zadranizam**, Zadaretro, http://www.zadaretro.info/ars%20memorie/1_gradska_vrata.htm (22.5.2016.)
[109] PETRICIOLI, M.: **Gradski perivoj u Zadru**, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol.33, 1992., 1, p. 543. – 553. , http://hrcak.srce.hr/116511 (22.5.2016.)
[110] Ibid.

Nadalje, u podnožju brežuljka, nasipu bastiona, u doba otvaranja perivoja uređena je podzemna prostorija gdje se držao led dopremljen s Velebita, a služila je kao javna hladnjača. Njome se koristila i kavana za izradu sladoleda. Ledanu spominje A. Nani koji svjedoči kako je imala i prateće podzemne prostorije. Na krovu ledane koji je ravan te promjera 5,80 metara uređen je podij za glazbu. Na zapadnoj strani kavaljera, uz jednu stazu, ugrađen je podprozomik stare nadbiskupske palače s jos nekim ulomcima. Na otučenom reljefnom grbu u sredini girlande koju drže dvije glave ovna uklesan je prigodni natpis otvorenja perivoja:

WILLKOMMEN
DEN 16 SEPT
1829

U perivoju se nalazila i kolonada – „grčki hramić", kako je naziva Marco de Casotti, ili "Venerin hramić", kako je zove A. Nani. O njoj svjedoči i jedna stara razglednica te plan grada iz 1903. godine. Također, u blizini tog mjesta, ali nešto niže prema jugu, prema planu iz 1903. godine nalazio se jedan obelisk koji nije sačuvan, kao niti kolonada. lstočno od Ledane postojale su tri manje i jedna veća niša od sedre, a njihovi ostaci postoje i danas. Unutar velike niše i danas se nalazi jedan kapitel koji je vjerojatno služio kao stol. O veličini Weldenovog djela govori podatak koji navodi austrijski putopisac Francz Petter[111]. Kad bi zazvonilo povečerje, budući da je Zadar još bio grad – tvrđava, zatvarala su se gradska vrata i nitko više nije mogao izaći iz grada u šetnju. Iz tog su se razloga građani okupljali u Gradskom perivoju gdje ih je osvježavao povjetarac s mora i gdje su mogli uživati u veličanstvenom pogledu. U blizini ulaza, u perivoju se nalazi mali poligonalni ribnjak. Sagrađen je najvjerojatnije oko 1902. godine kada je Zadar dobio gradski vodovod. Godine 1907. srušen je dio bedema koji je spajao bastione Grimani i Moro kako bi se dobio nov prilaz gradu, a taj je poduhvat imao za posljedicu nestanak zelene površine na spoju bedema s bastionom. Ta površina označena je na planovima grada iz 1903. i 1906. godine. Ukupna površina perivoja od tada se nije mijenjala i sada iznosi oko 8 000 metara kvadratnih. Nakon Drugog svjetskog rata u kojemu je perivoj dosta stradao, u jednom je njegovom dijelu uređeno dječje igralište, a perivoj je dobio naziv "Dječji park". U regulacijskom planu Zadra iz 20. stoljeća se kazuje kako je planom predviđan veliki zahvat rušenja na prostoru Piazza dell'Erbe. Naime, na tom bi se prostoru izgradila nova zdanja koja bi prostoru trga davala „dostojanstveniji karakter“. Tim se projektom također predviđalo i preseljenje tadašnje zelene tržnice, a planirala se i zelena zona:

[111] Ibid.

„Planom je bilo zamišljeno da se sustav javnih parkova preko zelenila uz ulice poveže u „kontinuiranu i organičku" mrežu. Hortikulturnim elementima obogaćeni su prostori planirani u novouređenim četvrtima i u samoj povijesnoj jezgri. U takvim bi rješenjima zelenilo preko drvoreda ili hortikulturnog uređenja trgova igralo značajnu ulogu. Glavni postojeći elementi parkovne slike Zadra, koja je poslužila regulacijskom planu, jesu definirane parkovne ili prirodne zelene površine. (...) U detaljnoj razradi plana, u pojedinim se gradskim cjelinama posebno opisuju i obrazlažu dodatni zahvati uređenja i proširenja parkova i gradskih „zelenih zona". Regulacijski plan na poluotoku za središnju zonu zadarske povijesne jezgre ne donosi ništa posebno novoga. U smislu zahvata na gradskom zelenilu ili novog urbanog oblikovanja javnih zelenih površina taj je plan za povijesno središte reduciran na puko održavanje one „zelene" matrice koja je preživjela nalete izgradnje unutar srednjovjekovnih zidina i novije izgradnje iz XIX. stoljeća ili s početka XX. stoljeća. Planom gotovo da se samo evidentira stanje pojedinih gradskih elemenata koji su svoje određenje imali u hortikulturnom uređenju prostora. Tako se na planu razaznaju sljedeći parkovi:

• park na bastionu Kaštela (Bastione Sanita),
• park na bastionu Wagner,
• park na bastionu Grimani,
• ostaci parka na bastionu Moro,
• park uz licej sv. Dimitrija,
• park uz palaču vojnog zapovjednika (na jugozapadnom
dijelu poluotoka),
• parkovni trg Campo Castello,
• parkovni trg uz osnovnu školu „A. Cippico",
• vrtovi uz Kneževu palaču

Uz taj je niz manjih vrtova, parkova ili parkovnih trgova i dalje „zeleno" gradsko stožerno područje na utvrdi „Forte".„[112]

Danas, perivoj u sebi skriva ugostiteljski obrt naziva „Ledana" koji ima unutarnju i vanjsku terasu i ljeti i zimi. Sam kafić uređen je vrlo moderno te su stabla i put do kafića uređeni različitim svjetiljkama, ukrasima i rekvizitima što daje poseban ambijent samom prostoru. Pored kafića postoji i osvijetljena fontana te umjetno postavljena trava po kojoj su postavljene ležaljke i stolovi kafića. Ljeti ovaj prostor funkcionira i kao klub te privlači mnogobrojne domaće i strane posjetitelje. Perivoj Dragutina Blažekovića nazvan je imenom Vladimira Nazora nakon Drugog svjetskog rata. Autor kazuje kako „duboke sjene među stablima alepskog bora, cedra i košćele na jednoj strani i Nazorovo ime na drugoj strani izravno podsjećaju kako je Nazor, lutajući Velebitom, upravo u Zadru stvorio Brundijadu, prvu

[112] ARBUTINA, D.: **Regulacijski plan Zadra iz 1939. godine**, Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Vol 9., 2002., 21, p. 15. – 28., http://hrcak.srce.hr/10802 (22.5.2016.)

verziju „Medvjeda Brunda“[113] koji se, kako je pisao Milan Marjanović, „mogao pojaviti i roditi baš u Zadru, pod Velebitom; u Zadru, plijenu Mlečana“[114]. Danas ovaj perivoj među svojim šetnicama sakriva srednje škole – gimnaziju Jurja Barakovića i gimnaziju Vladimira Nazora. Također, među šetnicama postoji signalizacija koja upućuje i educira o brojnim životinjskim i biljnim vrstama koje se nalaze u parku, a na dvije lokacije u parku postoje i sprave za vježbanje te signalizacija o tome kako se te sprave mogu koristiti. Za zelene površine u gradu brinu se se Nasadi d.o.o.[115], koji svoju ustanovu imaju u navedenom parku. Također, i ostali dijelovi fortifikacija dobili su izmjene tokom vremena. Predio na Muraju postao je cesta koja služi i kao parking zbog nedovoljnog prostora za besplatno parkiranje te je veliki problem što automobili tom cestom dosta brzo idu iako postoji šetnica s jedne strane Muraja. Također, na Muraju se nalazi Muzej antičkog stakla i novoizgrađeni Muzej iluzija; također zanimljiv dio kulturne ponude grada. Dalje prolazeći Murajom, nailazi se na hotel Bastion koji ima 4 zvjezdice te ugostiteljski obrt Garden, koji funkcionira kao lounge. Postoji i Kapetanski park koji se nalazi pored zgrade Sveučilišta te nije pretjerano iskorišten niti valoriziran, a pored njega je Citadela koja je restoran ljeti, a zimi funkcionira kao studentska menza.

Slika 19. – Perivoj Vladimira Nazora – najveći perivoj na bastionu Forte

IZVOR: Sliku napravila autorica rada

[113] SEFEROVIĆ, A. S.: **ZadaRetro ili Zadranizam**, Zadaretro, http://www.zadaretro.info/ars%20memorie/1_gradska_vrata.htm (23.5.2016.)
[114] Ibid.
[115] ANONYMUS: **Perivoj Vladimira Nazora**, Kalelarga.net, http://www.nasadi.hr/zelene-povrsine/3/perivoji/perivoj-vladimira-nazora/ (25.5.2016.)

Slika 20. – Današnje stanje fortifikacija (Forte, Ponton, zidno platno na istočnoj strani grada, bastion Sv. Nikole)

IZVOR: Slike napravila autorica rada

12. URBANI TURIZAM

Urbani turizam odvija se na urbanom prostoru te je turistima motiv dolaska posjet urbanoj sredini gdje koriste različite mogućnosti koje jedan grad pruža. U ovom odlomku opisan je nastanak urbanog turizma, kakav je profil urbanih turista te što jedan grad koji želi razvijati urbani turizam mora imati.

12.1. NASTANAK URBANOG TURIZMA

Urbani turizam odvija se unutar urbanih sredina te se sastoji od brojne i raznolike turističke ponude. Od kada su počeli postojati prvi gradovi kakvim ih danas smatramo te kako je popularnost posjete takvih urbanih sredina bila sve veća, počelo se govoriti o urbanom turizmu. Najprije treba pojasniti pojam urbanizacije, do čega je došlo slijedom industrijalizacije:

> „Urbanizacija (od lat. urbanus: gradski) je proces širenja gradskog načina života. Obuhvaća prostorno širenje gradova, rađanje novih gradova, pretvaranje negradskih naselja u gradska i širenja gradskog načina zauzimanja i korištenja zemljišta. Istovremeno obuhvaća i proces napuštanja sela i seljenja stanovništva u gradove, pretvaranje seoskog stanovništva u gradsko

i napuštanja poljoprivredne djelatnosti u zamjenu za druge. U proširenom značenju urbanizacija je proučavanje razvitka gradova te njihove fizičke i sociološke strukture.“ [116]

Oko 1970. godine, gradovi su bili pod efektima globalizacije i decentralizacije; bila im je potrebna nova sila koja će privući veći broj ljudi u urbana područja i aktivnosti koje će omogućiti radna mjesta, ali i aktivnosti u kojima će ljudi moći poboljšati svoje psihofizičko zdravlje. Tako su se brojni gradovi odlučili za turizam i turističke aktivnosti na urbanim područjima. Autor također kazuje kako je porast industrije turizma bio uvjetovan i razvojem prometne infrastrukture, povećanim prihodima uslijedom zapošljavanja i poboljšanim pristupom komunikacijskim tehnologijama. [117] Grad koji nije kvalitetno razvijen ekonomski i urbano, neće moći privlačiti veliki broj posjetitelja. Iako se urbani turizam počne razvijati u gradu, postoji mogućnost kako će lokalnom stanovništvu pojava turizma smetati – prevelike gužve, nepoželjni posjetitelji i slabo plaćeni poslovi unutar sektora turizma. Način rješavanja prva dva problema jest pažljivo targetiranje određenog segmenta potencijalnih posjetitelja, a treći problem se rješava tako da se ekonomski razvitak ne zasniva samo na turističkom sektoru.[118] Za turizam, brojni gradovi imaju osnovu: povijesne i umjetne atrakcije, povijesne zgrade, sportske i kulturne manifestacije i tako dalje. Također, gradovi koji se odluče za pokretanje urbanih turističkih aktivnosti na svojem području moraju imati mogućnosti za razvijanje različite turističke ponude, aktivnosti, fizičkog okruženja i infrastrukturu od koje će, dakako, i lokalno stanovništvo imati koristi. Vrlo je važna i promocija grada te stvaranje brenda i imidža, a važno je znati i koga se želi privući – kakav tip urbanih turista (jesu li to osobe koje posjećuju kulturne ustanove, osobe koje posjećuju kulturne i zabavne manifestacije i tako dalje). [119] S druge strane, zbog konstantnog rasta stope urbanizma, za mnoge gradove, a pogotovo mediteranske, karakteristika jesu neplanske i ilegalne urbane izgradnje, a za posljedicu toga javlja se urbano propadanje i smanjenje kvaliteta života unutar takvoga urbanog područja. Također, pored propadanja urbane sredine u prostornom i ekološkom smislu, autor smatra kako se nameću još bitniji ekonomski problemi vezani za decentralizaciju i globalizaciju; autor smatra kako su pojedini gradovi teško pogođeni ekonomskom i društvenom tranzicijom koja je uništila proizvodnju i izazvala strukturalne

[116] MARONIĆ – LAMZA, M., GLAVAŠ, J.: **Urbani turizam**, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2013., p. 6. http://documents.tips/documents/urbani-turizam-56290a72c07b8.html (25.5.2016.)
[117] KOLB, B., M.: **Tourism marketing for cities and visitors**, Elsevier Inc., UK, 2006., p. 4. (prevela autorica rada)
[118] KOLB, B.,M.: op.cit., p. 7. – 8. (prevela autorica rada)
[119] LAW, M., C.: **Urban tourism Second Edition**, Continuum, London, 2002., Google books, https://books.google.hr/books?hl=hr&lr=&id=UC0dZELg11AC&oi=fnd&pg=PP6&dq=beginning+of+urban+tourism&ots=gtNGGLWY57&sig=DsMdQW23gS-ltQeaJFDR-_Koi-4&redir_esc=y#v=onepage&q=beginning%20of%20urban%20tourism&f=false (25.5.2016.)

probleme, na primjer nezaposlenost, pa se takvi gradovi trebaju usmjeriti na pronalazak novih djelatnosti koja osiguravaju mjesta zapošljavanja i pomoći obnovu gradskih središnjih zona. [120] Izgleda kako je turizam za mnoge gradove jedna od „najpoželjnijih djelatnosti urbane regeneracije“ [121], smatra autor teksta, pošto za njegov razvoj već postoje atrakcije umjetnosti, nasljeđe te manifestacije. Razlozi posjete jednom gradu brojni su te je na turističkoj ponudi zadatak biti kreativna i smisliti kvalitetnu turističku ponudu za privlačenje posjetitelja u svoj grad.

12.2. URBANI TURISTI I GRAD URBANOG TURIZMA

Današnji trend turizma nisu masovna putovanja i dugotrajan boravak na jednoj lokaciji, već se odmor „lomi“ na više dijelova. Posjećuje se više destinacija i koristi aktivan način turizma. Prema autoru, razlog posjete urbanoj sredini jest sve ono što ona nudi: povijest grada, kulturu, kulturne ustanove i manifestacije, kupovina po brojnim trgovačkim centrima i dućanima, noćni život, festivali i druge zabavne manifestacije. [122] Tako se urbani turizam povezuje i s ostalim specifičnim oblicima turizma, na primjer kulturni, sportski, poslovni turizam i tako dalje. Nadalje, današnji turisti poprilično su informirani, što nije čudo s obzirom kako tehnologija ima vrlo brz napredak danas te se stalno javljaju nove platforme gdje ljudi diljem svijeta komuniciraju s osobama koje su dio turističke potražnje, ali i s osobama koje nude usluge u turizmu, odnosno osobe koje su dio turističke ponude. Dosta je važan i viralni marketing te osobni doživljaj nekog mjesta. Ukoliko je osoba doživjela na pozitivan način sve ono što joj se u destinaciji ponudilo, neće joj biti problem to preporučiti svima ostalima. Također, ukoliko je osoba dobila negativno iskustvo, svi njeni poznanici te kontakti na društvenim platformama interneta bit će upućeni u to iskustvo, što je naravno loše za destinaciju i njene segmente turističke ponude.[123] Prema autoru, potražnja za putovanjima u gradove je u porastu; neki putuju u gradove radi posla, sajmova, kongresa, neki radi uživanja, opuštanja i novih doživljaja, doticaja s novim kulturama i drugačijim mentalitetom. [124] Također, on se pita koji je to zapravo specifični element proizvoda urbanog turizma koji određuje privlačnost nekog grada i bolju konkurentnost među mnogobrojnom konkurencijom?

[120] MARONIĆ – LAMZA, M., GLAVAŠ, J.: **Urbani turizam**, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2013., p. 6. http://documents.tips/documents/urbani-turizam-56290a72c07b8.html (posjećeno 25.5.2016.)
[121] MARONIĆ – LAMZA, M., GLAVAŠ, J.: Op.cit., p.7.
[122] MARONIĆ – LAMZA, M., GLAVAŠ, J.: op.cit., p. 8
[123] MARONIĆ – LAMZA, M., GLAVAŠ, J.: op. cit., p. 10
[124] MARONIĆ – LAMZA, M., GLAVAŠ, J.: op. cit, p. 11.

Odgovor leži u tome kako se razlikuju primarni, sekundarni te dodatni elementi – resursi urbanog turizma[125], a autor ih je u daljnjem tekstu razradio detaljno.

Primarni elementi – razlozi zbog kojih turisti posjećuju gradove

Kulturne ustanove: Muzeji i galerije, kazališta i kina, koncertne dvorane, kongresni centri, festivali

Sportske ustanove: Unutarnja i vanjska sportska područja i ustanove, kasina, organizirana događanja

Zabavne ustanove: Noćni klubovi

Fizičke karakteristike: Povijesni ulični značaj, zanimljive zgrade, znamenitosti i kipovi, parkovi i zelene površine, rive (luka, kanal, rijeka)

Socio – kulturni elementi: Živost mjesta, jezik, lokalni običaji, povijesno nasljedstvo, srdačnost, sigurnost

Sekundarni elementi – bitni su, ali nisu presudni kao privlačno sredstvo turista

Smještaj, catering usluge (restorani), shopping te prostori na kojima se shopping odvija (shopping centri), tržnice

Dodatni elementi

Pristupačnost, transport i parking, turističke informacije (signalizacija) – karte, znakovi, vodiči [126]

Granice između urbanog okruženja i muzeja se zamagljuju; mjesta se transformiraju u tematske parkove. Turizam postaje važan alat za ekonomski oporavak i razvoj povijesnih gradova. U takvim povijesnim gradovima – destinacijama, važno je imati dovoljno autentičnu ponudu i ne mijenjati povijesnu baštinu do njene neprepoznatljivosti, čime gubi na autentičnosti, a s time i na vrijednosti.[127] Također, prema najnovijim istraživanjima u 379 europskih gradova prati se razvoj urbanog turizma i danas se smatra kako se gotovo 80% cjelokupnog turističkog prometa u Europi odvija u gradovima različitih kategorija. Karakteristike tih putovanja su sljedeće:

- razlika u zadržavanju turista u gradovima i na periferiji: turisti se u povijesnim

[125] MARONIĆ – LAMZA, M., GLAVAŠ, J: **Urbani turizam**, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2013., p. 12 http://documents.tips/documents/urbani-turizam-56290a72c07b8.html (26.5.2016.)
[126] Ibid.
[127] ORBASLI, A.: **Tourists in Historic towns**, E & FN Spon, London, 2000., p. 75. (prevela autorica rada)

centrima prosječno zadržavaju 2 do 3 dana, a u gradovima općenito 3 do 4 dana

- izvan gradova vrijeme zadržavanja je 5 do 8 dana. [128]

Osim što se mijenja turistička ponuda, također se mijenjaju i preferencije turističke potražnje. Na to je utjecao fenomen globalizacije i poboljšanje životnih standarda. Turisti danas imaju iskustva, dobro su informirani jer se tehnologija stalno unaprijeđuje i nekad nepoznata mjesta postala su danas lako dostupna internetom, kao i iskustva ljudi koji su boravili tamo. Također, turisti danas žele raznolike sadržaje, a ne samo „pasivan" odmor. Oni su dinamični, znatiželjni, a pošto je danas konkurentnost između različitih srodnih turističkih ponuda velika, lako se mogu predomisliti oko svojeg izbora. Turisti danas žele „value for money", što znači kako žele povrat svojeg uloženog novca u turističko putovanje kroz različita iskustva i doživljaje na svom putovanju.[129] Prema Lawu, tipologija urbanih turista je sljedeća[130]: Poslovni turisti, posjetitelji rođaka i prijatelja, zaljubljenici u edukativne ture, posjetitelji konferencija i izložbi, posjetitelji kulturalnog naslijeđa, posjetitelji s vjerskim razlozima, posjetitelji tradicionalnih događaja i priredbi, shopping posjetitelji, dnevni posjetitelji. Nadalje, što se tiče urbanih sredina, autor smatra kako one osiguravaju različite aktivnosti koje privlače ljude, a turizam je tu kao glavna uslužna aktivnost. Turistički boravak u gradu uglavnom je kratkotrajan jer se turistička potreba urbanog turizma zadovoljava u relativno kratkom vremenu – promatranjem, razgledavanjima, spoznavanjem atrakcije i njenim doživljavanjem. Gradovi uspješniji u ostvarenju urbanističkog razvitka imaju veću šansu postati i atraktivnije turističke destinacije. Razvoj kulture koji se trudi očuvati kulturno naslijeđe, obiteljske vrijednosti, demokraciju čine povoljno okružje za urbani razvoj. Takva urbana sredina trebala bi pružati kvalitetne mogućnosti za život stanovništva i tako će, također, biti privlačna i turistima.[131] Osim svega navedenog, od velike važnosti jesu i marketinške aktivnosti, kako bi se dosegao željeni segment turističke potražnje. U sljedećem odlomku opisana je uloga kulture u urbanom turizmu.

[128] MARONIĆ – LAMZA, M., GLAVAŠ, J.: op. cit., p. 12.
[129] VRTIPRAH, V.: **Kulturni resursi kao činitelj turističke ponude u 21. stoljeću,** Ekonomska misao praksa Dubrovnik, Vol. 15, 2006., 2, p. 280.
[130] MILOŠEVIĆ, S.: **Tendencije u urbanom turizmu**, Fakultet za sport i turizam, TIMS Acta, 5., Novi Sad, 2011., p. 66, http://www.tims.edu.rs/wp-content/uploads/2012/05/No.3_Milosevic_TENDENCIJE_U_URBANOM_TURIZMU.pdf (29.5.2016.)
[131] MILOŠEVIĆ, S.: op. cit., p. 68

13. KULTURA U URBANOM TURIZMU

Jedan od važnih motiva posjeta urbanoj sredini jest kultura i kulturološka ponuda. Tu se ne radi samo o materijalnoj kulturi, pokretnoj i nepokretnoj kulturnoj baštini, već i o umjetnosti, zabavi, sportu, folkloru te načinu života. Svaki grad koji želi razvijati urbani turizam mora težiti razvitku bogate kulturne ponude u destinaciji. Također, vrlo važno je znati dobro prezentirati i promovirati takvu kulturnu ponudu određenim ciljanim segmentima turističke potražnje.

13.1. VAŽNOST KULTURNE PONUDE GRADA

Jedan od bitnijih razloga posjete nekom gradu jesu njegove kulturne znamenitosti, ustanove te kulturna događanja. Kultura naravno, nije glavni motiv posjete kao u kulturnom turizmu, ali je jedan od važnih motiva kulturno osviještenih osoba. To potvrđuje i sljedeći citat:

> „Elementi ponude koji često odlučujuće utječu na izbor destinacije putovanja jesu i kulturne atrakcije. One su bitan motiv za putovanje i često se njime koristi u promociji i kreiranju prestiža destinacije na tržištu. Težnja za otkrivanjem autentičnog nasljeđa gotovo je uvijek na popisu motiva za putovanje.“[132]

Ista autorica smatra kako su danas u turističkoj ponudi vrlo važni kulturni i ekološki sadržaji, a sve važnije su i regionalne razlike. Interesna područja se razlikuju su te mogu biti usmjerena na: kulturno – umjetnost povijesne spomenike, kulturne događaje, sport, zabavu i slično. Kada se turistička destinacija i njeno prirodno okruženje obiđu, spoznaju se prošla i sadašnja kulturna kreativnost, regionalna i nacionalna, kulturno i umjetničko bogatstvo u muzejima, raskoš folklora, povijesni gradovi i građevine koje odišu spomeničkim i mitskim duhom. Takvi različiti, originalni i brojni kulturni resursi određuju razinu kvalitete turističkih atrakcija, što povećava vrijednost sveukupne turističke ponude svake destinacije i zemlje. Također, kako bi se privukli domaći i strani turisti, organiziraju se festivali i posebna događanja kao što su glazbene i kazališne predstave, događanja opće kulture, književnosti, folklora, karnevali, sportska događanja, obljetnice, natjecanja, prikaz tradicije mjesta. Autorica smatra kako su to ključni elementi za međunarodnu turističku promociju na danas sve konkurentnijem tržištu turizma.[133] Autorica dalje kazuje kako u mnogim destinacijama važan element turističkog proizvoda predstavljaju posebni događaji, privlače određeni segment potrošača, kreiraju bolji imidž, a kad su na razini međunarodnih događaja utječu na stvaranje imidža cijele zemlje. Njima se koristi kao sredstvom privlačenja stranih i domaćih

[132] VRTIPRAH, V.: op. cit. p. 284.
[133] VRTIPRAH, V.: op. cit., p. 284. – 285.

turista. Od velike važnosti za urbani turizam jesu i posjete muzejima, odlazak na kazališne predstave ili folklorne priredbe, koje upotpunjuju doživljaj turista i omogućuju stvaranje potpunije slike o određenoj zemlji, regiji ili mjestu. Prema Swarbrooke i Horner kulturni turizam sadržava mnoge elemente turističkog tržišta; tu su posjete povijesnih atrakcijama, destinacija, posjećivanje tradicionalnih festivala, putovanja motivirana željama za isprobavanjem nacionalnih, regionalnih i lokalnih jela, praćenju tradicionalnih sportskih događanja i sudjelovanja u lokalnim aktivnostima na odmoru, posjet tvornicama, farmama, obrtničkim radionicama i tako dalje. [134] Može se zaključiti kako je kultura vrlo važna u urbanom turizmu jer obogaćuje grad koji određeni segment turista za taj oblik turizma želi razgledati, produžuje vrijeme boravka turista u urbanom području, a s time i veću potrošnju u destinaciji, bilo da je to smještaj, hrana ili određene aktivnosti koje turist koristi, a koje se naplaćuju tokom boravka u destinaciji (na primjer, odlazak u muzej, kazalište).

13.2. PROMOCIJA KULTURNE PONUDE GRADA

Vrlo je bitno da osobe, to jest segment kojima je turistička ponuda namijenjena saznaju preko različitih komunikacijskih kanala sve o turističkoj ponudi neke destinacije te ih je važno zaintrigirati kako bi bili potencijalni posjetitelji, turisti. Prema autorici, dugi period su javni i privatni sektor u kulturi svoje aktivnosti usmjeravali uglavnom kako bi očuvali nasljeđe, pružali usluge turistima pri posjeti atrakcijama, označili kulturne znamenitosti i tako dalje te su promovirali naslijeđe više radi kulture nego u ekonomske svrhe. Kulturno naslijeđe povećavalo je općenite kvalitete ponude za turiste koji su u destinaciju došli radi drugih motiva. Ipak, radi konkurencije promijenio se i smjer djelovanja menadžmenta kulturnih atrakcija.[135] Nadalje, autorica tvrdi kako treba otkriti sve neiskorištene mogućnosti povećanja vrijednosti, upoznati elemente vrijednosti iz potrošačeve perspektive, steći zadovoljne goste i konkurentsku prednost kako bi se uspješno zadovoljile potrebe i zahtjevi turističkih potrošača.[136] Prema Kotleru, oni koji sudjeluju u kulturnom turizmu nisu jedinstven tržišni segment, oni imaju široke spektre potreba; treba uočiti razlike između kulturnih i urbanih turista, treba ispitati preferencije onih koji dolaze prvi put u destinaciju i onih koji su tu već nekoliko puta dolazili, te turista koji dolaze iz različitih zemalja. Takvi podaci se mogu dobiti kroz istraživanje tržišta. Ono daje odgovore na pitanja tko i zašto konzumira nešto te na koji način su potrošačeve potrebe zadovoljene. Danas, globalni marketing, novi naglasak na želje kupaca i trend necjenovne konkurencije tri su razloga zbog kojih je potreba za informiranjem

[134] Ibid.
[135] VRTIPRAH, V.: op. cit., p. 286.
[136] Ibid.

veća nego ikad prije.[137] Istraživanjem se može utvrditi kako je manji broj turista kojima je kultura prvi i najvažniji motiv dolaska u destinaciju, a da su urbani turisti. Više ih je onih kojima je kultura sekundarni motiv; urbani turisti traže kombinaciju odmora, kulturnog doživljaja i tako dalje.[138] Aktivnosti kao što su posjeti muzejima, starinama, festivalima su samo neke od aktivnosti koje turisti konzumiraju tokom svog boravka, jer njih zanima i boravak u prirodi, odlazak na plažu, posjet umjetnim atrakcijama, posjeti ugostiteljskim objektima (restorani), noćni život, shopping i tako dalje. Autorica dalje kazuje kako kulturni „proizvod" nisu samo građevine i predmeti iz prošlosti, već je to i način interpretiranja:

> „Kulturni resursi moraju biti za turiste izvor emocija, pružiti im određeni doživljaj. Nije dovoljno ponuditi samo razgledavanje kulturno – povijesnih znamenitosti, muzeja, galerija i sl. resursa, potrebno je formirati kulturni „proizvod", – od resursa stvoriti atrakciju. Svaki kulturni resurs mora pružiti doživljaj, mora omogućiti turistu da osjeti „povijest" znamenitosti i da uživa u posjetu. Na taj doživljaj utječe čitav niz faktora, od opipljivih elemenata ponude, pružene usluge, očekivanja, ponašanja i stavova samih turista do čitavog niza nekontroliranih varijabla, poput gužva pri razgledanju, gužva na prilaznim cestama, lijepoga ili lošeg vremena i tako dalje."[139]

Dakle, turistima je bitno doživjeti neki kulturni resurs, a ne samo vidjeti ga. Zato je potrebno kulturnu baštinu kvalitetno interpretirati te pružiti turistima mogućnost sudjelovanja u različitim aktivnostima kako bi njihovo iskustvo u destinaciji bilo dodatno obogaćeno. U promociji, kulturno nasljeđe je vrijednost koja se može istaknuti kao vodeći „proizvod" destinacije. Kulturna baština destinacije je ono što nju čini različitijom od drugih. Zato se kulturno nasljeđe treba naglasiti kao vodeći „proizvod" destinacije. Brojne destinacije poznate su upravo po svojoj kulturnoj baštini, pošto je ona danas važan dio privlačenja turista u destinaciju i stvaranja „brenda". [140] Također, kulturna baština može se predstaviti javnosti kroz različite teme kao što su obljetnice povijesnih događaja, legende, književnost, znamenite osobe, trgovinu i tako dalje, a važno je i uvođenje suvremenog načina interpretiranja koje uključuje multimedijalne prezentacije, kostime, pisane vodiče, vođene ture. Osim toga, autorica smatra kako je potrebno razviti i nove atrakcije, kao na primjer osmišljavanje uličnih priredbi povijesne tematike, osmišljavanje glazbenih ili filmskih festivala, organiziranje kulturnih priredbi, tradicionalnih svečanosti. Marketing mora razvijati svoju turističku ponudu na principima održivosti. Također, autorica kazuje kako je važno uspostavljanje suradnje

[137] Ibid.
[138] Ibid.
[139] VRTIPRAH, V.: op.cit., p. 288.
[140] Ibid.

lokalnih vlasti i poduzeća koji djeluju u turizmu, disperziranje posjetitelja prema atrakcijama izvan gradske jezgre, smanjiti sezonalnost jer je to negativan utjecaj prevelikog broja turista na prostore gdje se nalaze kulturne znamenitosti.[141] Osim toga, autorica kazuje kako su velike atrakcije, kao na primjer tematski parkovi i svjetski poznati festivali, u pravilu profesionalno vođeni, ipak, čest je slučaj upravljanja i marketing takvih atrakcija povjeren menadžmentu kompanija koje nisu direktno uključene u vlasništvo te nisu upućeni u stanje na tržištu.[142] Dakle, može se zaključiti kako je vrlo važna suradnja različitih sektora kako bi se unaprijedio turizam. Svaki interdisciplinaran dio turizma je jednako važan i, pravilo vođen od strane iskusnih ljudi, pridonosi kvalitetnijoj turističkoj ponudi, održivosti te zadovoljnom lokalnom stanovništvu.

14. URBANI TURIZAM U HRVATSKOJ I ZADRU

Brojni gradovi Hrvatske u svojim urbanim sredinama razvijaju urbani turizam te nastoje privući brojne turiste različitim atrakcijama, događanjima i manifestacijama. Na kraju poglavlja dan je zaključak što gradovi Hrvatske moraju činiti kako bi unaprijedili svoju urbanu turističku ponudu. Poseban osvrt je na urbani turizam u Zadru i njegovu kulturnu ponudu u urbanom turizmu te se opisuje projekt HERA koji nastoji valorizirati, između ostalog, i zadarske zidine.

14.1. URBANI TURIZAM U HRVATSKOJ

Mnogi gradovi u Hrvatskoj nastoje poboljšati svoju ponudu urbanog turizma. Oni su brojni različitim ljepotama, starim građevinama te sve više festivalima i događanjima koji privlače urbane turiste u posjet gradovima. Autorica kazuje kako urbani turizam jesu oni oblici turizma te usluge koje se pružaju turistima u urbanim sredinama. Urbani turisti uglavnom imaju želje za upoznavanjem urbanih destinacija, njihovih povijesti, stila života, umjetnosti te baštine pa se urbani turizam može nazvati i kulturni turizam. Ipak, razlika je u glavnom motivu dolaska. Nadalje, urbana sredina može pružati brojne raznovrsne događaje kao što su sportski događaji, noćni izlasci te mnogi koncerti. Turistički urbano područje posjećuje se i zbog educiranja, dogovaranja poslova, sajmova, pa sve do shopping turizma koji se donedavno javio kao važan oblik turizma radi izgradnji velikog broja trgovačkih centara.[143] Kako bi se izbjegli padovi i kolapsi, gospodarstvo se treba stalno obnavljati kako globalna konkurencija i

[141] VRTIPRAH, V.: op.cit., p. 291. – 293.
[142] Ibid.
[143] MARONIĆ – LAMZA, M., GLAVAŠ, J.: **Urbani turizam**, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2013., p. 7. – 8. http://documents.tips/documents/urbani-turizam-56290a72c07b8.html (1.6.2016.)

tehnološke promjene ne bi imale negativan utjecaj. Autor, također, smatra kako bi za bolji razvitak urbanog turizma u Hrvatskoj bilo važno odrediti smjer kretanja na tržištu i ciljeve koje treba realizirati ako se želi postići konkurentnost na svjetskom turističkom tržištu; Dakle, turizam treba odrediti kao strateški cilj, razviti menadžment i marketing u destinaciji, isto tako treba provoditi određena istraživanja kako bi se znalo gdje se stoji u odnosu na konkurenciju. Autor navodi kako se u gradovima trebaju postaviti zone za turistički razvoj, a poželjno bi bilo i stvoriti mogućnosti za različite rekreacije stanovništva tokom njihovog slobodnog vremena. Dakako, ništa manje važno, potrebno je i bolje razviti receptivne funkcije turističkih agencija. Autoru bi važna stavka bila i osmisliti odgovarajući zakonski, marketinški te druge okvire koji bi omogućil i poticali strateško planiranje urbanog turizma, kao i uključivanje kulturnih resursa u turističku ponudu. [144] Također, prema najnovijim svjetskim istraživanjima, urbani turizam u svijetu bilježi rast u posljednjih pet godina od 72%, a isto tako i rast touringa u iznosu od 28%. Više od petine ukupnog volumena svjetskog turizma čini upravo urbani turizam. UNWTO spominje kako je ključni čimbenik u razvoju gradova upravo urbani turizam. Hrvatske urbane sredine u tom smislu traže svoje mjesto i vidljivost, posebno one s velikim bogatstvom baštine. Podaci Državnog zavoda za statistiku pokazuju znatniji rast urbanih turista u Hrvatskoj tek u 2014. godini i to prosječno 12%.[145] U tekstu se dalje spominje projekt edukacija „Kulturni, kreativni i urbani turizam u funkciji razvoja destinacija i DMK (destinacijskih menadžment kompanija)“ koji je financiran i sponzoriran od strane Ministarstva turizma. Zadatak mu je podizanje razine znanja i vještina sudionika turističke ponude kako bi bolje kreirali nove sadržaje i proizvode destinacija urbanog turizma. Oni posebnu pažnju pridodavaju nedovoljno iskorištenim posebnim oblicima turizma, kao na primjer foto turizam. Cilj projekta je podizanje konkurentnosti hrvatskog turizma kroz inovativne proizvode kulturnog, kreativnog i urbanog turizma. Naglasak je na jačanju destinacija i DMK kroz provedbu Strategije razvoja turizma u Republici Hrvatskoj do 2020., s posebnim naglaskom na isticanju kreativnosti, promocije i očuvanja kvalitetnih prostora hrvatskih gradova.[146] Dakle, gradovi u Hrvatskoj koji žele razvijati urbani turizam moraju znati kuda žele ići, postaviti ciljeve i strategije te imati kvalitetan kadar koji će voditi sektor turizma i surađivati i sa svim ostalim sudionicima u turizmu koji ne donose odluke. Važno je također pratiti što radi konkurencija kako bi destinacije bile konkurentnije u tom smislu te razvijati uvijek nove i inovativne načine za privlačenje urbanih gostiju.

[144] Ibid.
[145] ANONYMUS: **Okrugli stol: "Kulturni, kreativni i urbani turizam u funkciji razvoja destinacija i DMK"**, Ministarstvo turizma RH, 2015., http://mint.hr/default.aspx?id=27290 (3.6.2016.)
[146] Ibid.

14.2. URBANI TURIZAM U ZADRU

Zadar je grad bogate povijesti i raznovrsnih novostvorenih atrakcija. Nalazi se na sredini teritorija Jadranskog mora te je središte sjeverne Dalmacije. O tome govore autori kada opisuju Zadar te kazuju kako je to grad s iznimnom poviješću i izuzetno vrijednim kulturnim naslijeđem. Kao urbano središte sjeverne Dalmacije, Zadar je kulturni, administrativni, politički i privredni centar regije. Lako je dostupan morem, kopnom i zrakom. Osim toga, autori spominju i kako se turistički razvoj Zadra može zahvaliti brojnim gradskim kulturnim i povijesnim atrakcijama te na iznimnom bogatstvu prirodnih resursa. Navodi se kako je grad, okružen povijesnim zidinama „prava riznica arheološkog i spomeničkog blaga antičkog, srednjovjekovnog i renesansnog razdoblja kao i suvremenih arhitektonskih ostvarenja kao što su Morske orgulje i Pozdrav Suncu“[147]. Brojni spomenici kulture i crkve iz različitih povijesnih razdoblja su sačuvane te se mogu vidjeti različiti stilovi njihovog graditeljstva. Brojni otoci i razvedena obala, arhipelag zanimljiv nautičarima te blaga mediteranska klima također su prednosti ovog kraja. Kultura i zabava se također implementiraju u gradski turizam kroz sve veći broj događanja i manifestacija. Sve važniji segment turizma su i gosti s kruzera kojima je Zadar zanimljivo odredište.[148] Također, postoji dokument „Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije“[149]. Tim dokumentom usmjerava se turistički razvitak u Županiji u dužem vremenskom razdoblju. Opisuje se Zadar kao grad s bogatom i brojnom atrakcijskom osnovom; opisuje se Zadarska turistička rivijera koja je kvalitetno prepoznata i turistički valorizirana u smislu kupališnog turizma.[150] Dio atrakcijske osnove jesu i biljne i životinjske vrste ovih prostora, spomenici parkovne arhitekture (među kojima je i park Vladimira Nazora, sagrađen na dijelu gradskih bedema). Za urbani turizam, vrlo važan dio atrakcijske osnove jest kulturno – povijesna baština. Autor spominje kako je prostor cijele Zadarske županije, po brojnosti kulturno – povijesne baštine, arheoloških lokaliteta i spomenika među najbrojnijima u Hrvatskoj. Ipak, nisu sve građevine, kulturno povijesni lokaliteti i spomenici valorizirani u turističkom smislu te autor smatra kako je potrebno identificirati najprimjerenije u turističkom smislu i najvažnije za razvitak turizma, a ostale je potrebno zaštititi.[151] Nadalje, ono što je vrlo važno za urbani turizam, ali slabo prepoznato i valorizirano jest kultura života i rada. Zadar je

[147] ARTIĆ; B.: **Unaprjeđenje turističke ponude**, Grad Zadar, 2016., http://www.grad-zadar.hr/unaprijedenje-turisticke-ponude-474/ (21.6.2016.)
[148] Ibid.
[149] MATASSI, J.: **Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije**, Razvojna agencija Zadarske županije, 2012., http://www.zadra.hr/stratesko-planiranje/glavni-plan-razvoja-turizma-zadarske-zupanije/ (stranica posjećena 21.6.2016.)
[150] MATASSI, J.: op. cit., p. 52.
[151] MATASSI, J.: op.cit., p. 58.

bogat nematerijalnom baštinom. Autor spominje kategorije turističkih atraktivnosti koje se temelje na kulturi života i rada koje i mogu biti osnova kako bi se produžila turistička sezona. Pod kategorijom kulture života i rada objedinjavaju se: rukotvorine tradicijske gradnje, posebnosti folklora, vinogradarstva i gastronomije, tradicijskih obrta, suvremene proizvodnje i tako dalje. Dio te kulture jest i narodna nošnja Zadarske rivijere karakteristična za jadranski kulturni krug; osim uobičajenih turističkih manifestacija autor smatra kako je moguće osmisliti i turističke edukativne radionice o posebnosti folklora ovih prostora, edukacije o tradicionalnim vezu koji ukrašava nošnje, tradicionalnim plesovima i tako dalje. Vrlo je važna i gastronomija, koja je uvelike poznata, na primjer liker Maraschino, koji se radi od autohtone sorte višnje koja ovdje raste. Nadalje, prisutna je i tradicija klapskog pjevanja koja je turistički valorizirana kroz brojne manifestacije, iako je „svaki iskorak u organizaciji novih turističkih aktivnosti temeljenih na tradiciji ovog pjevanja dobrodošao“[152], kazuje autor. U Zadru se mogu obići i brojne galerije, crkve i muzeji. Postoje i sportski sadržaji. Što se tiče atrakcija zbog atrakcije, postoje noćni klubovi i kockarnice, ali ne predstavljaju toliko popularne atrakcije koje bi mogle biti glavni motiv dolaska; ovi objekti uglavnom su dopuna kupališno – ljetnom turizmu, smatra autor.[153] Nadalje, autori su u analizi atrakcijske osnove priobalnog urbanog područja ukazali na postojanje povoljnih uvjeta razvitka i unaprijeđenja ponuda ronilačkog, ljetno – kupališnog, lovnog, ribolovnog, nautičkog, zdravstvenog, wellness turizma, kulturnog, tranzitnog te turizma zaštićene prirodne baštine.[154] Nigdje nije spomenut urbani turizam kao takav, ali spomenuti su specifični oblici turizma uz koje se urbani turizam veže. Dolazi se do zaključka kako je urbani turizam u Zadru ipak moguće razvijati i unaprijeđivati, na osnovi analiziranja atrakcijskih osnova.

14.3. PROJEKT HERA

Ovaj projekt u brojnim gradovima nastoji valorizirati kulturnu baštinu, pa tako i u Zadru. Održivo turističko upravljanje jadranskom baštinom / Sustainable tourism management of Adriatic HERitage – HERA strateški je projekt koji se financira iz IPA programa Jadranska prekogranična suradnja 2007. – 2013. Zadarska županija ovdje djeluje kao nositelj projekta. U projektu se nalazi 19 projektnih partnera iz Hrvatske, Slovenije, Srbije, Italije, Bosne i Hercegovine, Grčke, Albanije i Crne Gore. Cilj projekta HERA je razvijanje zajedničke prekogranične platforme za promociju i upravljanje održivim turizmom na jadranskom području, a bazira se na zajedničkom kulturnom nasljeđu. Projektom bi se definirala

[152] MATASSI, J.: op.cit., p. 60. – 69.
[153] MATASSI, J.: op.cit., p. 74.
[154] MATASSI, J.: op. cit., p. 141.

metodologija za doseći standard i dodjelu oznake za jadransku destinaciju kulturnog turizma naziva HERA. Izvodivost se ispitivala kroz provedbu pilot projekata na teritorijima projektnih partnera. To je bila kreacija kulturnih ruta koje obuhvaćaju obnovljene elemente infrastrukture kulturnog nasljeđa te opremanje centara za posjetitelje. Nositelj ovog projekta jest Zadarska županija, ukupna vrijednost projekta jest 8.842.602,24 EUR, dok na području Zadarske županije vrijednost projekta iznosi 814.763,91 EUR. Vrijeme provedbe projekta je započelo u studenom 2013. godine i trajalo je sve do ožujka 2016. godine.[155] Dva pilot projekta izvedena su u Zadru; uključivanje zadarskih zidina u rutu kulturnog turizma i uključivanje Malog Arsenala u turističku ponudu. Preduvjet za ulaganja u pilot projekte bila je izrada projektne dokumentacije za gradske zidine, Mali Arsenal, vrata Sv. Krševana i prolaz cara Augusta koristeći 3D lasersko skeniranje.[156] Autor gradske kulturne rute „Zadar – grad utvrda" te županijske kulturne rute „Na ruti liburnskog, rimskog i hrvatskog naslijeđa je profesor Vinko Bakija (Odjel za turizam i komunikacijske znanosti Zadarskog sveučilišta), koji je kazao kako ruta predstavlja značajan iskorak u kreativnim industrijama kojima se petnaestak godina bavi Zadarska županija te kako je kreirana novostvorena vrijednost na ono što već postoji od nematerijalne i materijalne povijesti grada.[157] Ruta počinje kod Prolaza Cara Augusta, dalje se kreće prema Trijumfalnim vratima na Trgu Petra Zoranića, preko crkve sv. Dominika (tu se spominje i prvo sveučilište u Hrvata), dalje se ide na Narodni trg do Muraja i Vrata sv. Krševana te profesor kazuje kako je to tek jedna petina od onoga što Zadar ukupno nudi posjetiteljima; nadalje, kazuje kako je bit interpretacije kulturno – povijesnog nasljeđa je stvoriti zadovoljavajuće iskustvo koje će doprinijeti dužem boravku gostiju i njihovoj većoj potrošnji u destinaciji te svakako da se požele ponovno vratiti u destinaciju. [158] Na konferenciji su dodijeljeni i certifikati HERA za posjetiteljske centre i kulturne rute, a u Zadru je osnovana i Udruga HERA koja će biti zadužena za certificiranje centara i ruta; očekuje se kako će HERA postati prepoznatljiv brend jadranskog nasljeđa te jamstvo kvalitete i kako će time zadarski bedemi dobiti na uvažavanju kao i neki drugi dijelovi kulturne baštine

[155] ANONYMUS: **Hera tourism adriatic heritage**, Razvojna agencija Zadarske županije, 2012., http://www.zadra.hr/projekti-2/hera-tourism-adriatic-heritage/ (10.7.2016.)
[156] ANONYMUS: **Croatia: Zadar City walls; Documenting the City walls**, Hera adriatic, n.d., http://www.heradriatic.eu/component/content/article/85-spotlight/102-croatia-zadar-county-documenting-the-city-walls (11.7.2016.) (prevela autorica rada)
[157] ANONYMUS: **Obilazak kulturne turističke rute s oznakom HERA**, Zadarska županija, 2016., http://www.zadarska-zupanija.hr/upravni-odjeli/upravni-odjel-za-proracun-i-financije/item/1474-obilazak-kulturne-turisticke-rute-s-oznakom-hera (10.1.2017.)
[158] Ibid.

grada. [159] Ovaj projekt je pokrenut tek nedavno te je kulturna ruta tek započela sa svojim djelovanjem. Tek treba dobiti uvid u to koliko će to turiste dojmiti i hoće li biti zainteresirani za obilazak te kulturne rute.

15. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U ovom dijelu diplomskog rada razrađena je metodologija istraživanja, nakon definiranja problema i predmeta istraživanja te razrade teme. Potom, prikazani su rezultati dobiveni provedenim istraživanjem.

a) Nacrt istraživanja

U ovom istraživanju korišten je *deskriptivni* to jest kvazieksperimentalni ili opisni nacrt istraživanja. Njime se dobiva uvid u neko stanje na mjerenom uzorku kojeg se koristi u istraživanju.[160] Deskriptivni način istraživanja mora osigurati reprezentativni uzorak. Deskriptivni nacrt istraživanja je eksperiment koji nalikuje stvarnom eksperimentu, ali razlika je što prije ili kasnije izgubi jedna od značajki tog eksperimenta. Jedinice koje ulaze u sastav uzorka, odnosno izbor uzorka su sve osobe koje su riješile anketu – tražilo se nasumično odabranih anonimnih 200 turista koji su došli u destinaciju Zadar te im on nije stalno mjesto boravka niti privređivanja. Također, riječ je o cross sekcijskom nacrtu – u njemu se sva mjerenja provode u jednoj točki; ovaj nacrt ne zahtijeva intervenciju niti manipulaciju nezavisnom varijablom. Autor dalje kazuje kako se proces ovog istraživanja sastoji od logičkih redoslijeda postupaka koje treba provesti kako bi se dobili pouzdani i valjani podaci uz pomoć kojih se dolazi do određenih rezultata. Struktura ovog nacrta izgleda ovako:

O

O ovdje predstavlja opservacije svih varijabli. [161]

Dosadašnja istraživanja na temu ovog rada nisu bila provođena te ovo istraživanje može poslužiti kao temelj i osvrt za daljnja istraživanja koja se bave ovom tematikom.

[159] VRSALJKO, K. *Na ruti liburnskog, rimskog i hrvatskog nasljeđa*, Zadarski list, http://www.zadarskilist.hr/clanci/23112016/na-ruti-liburnskog-rimskog-i-hrvatskog-nasljeda (10.1.2017.)
[160] HALMI, A. **Temelji kvantitativne analize u društvenim znanostima**, Alinea, Zagreb, 1999., p. 34.
[161] Ibid.

b) Izbor i veličina uzorka

Strategija izbora uzorka provedena je relavantno zbog toga što su sve osobe ispunile uvjet koji je bio zadan za ispunjavanje ankete – anonimno je odabrano točno 200 ispitanika, veličina uzorka bila je određena, a jedini uvjet za ispunjavanje ankete jest kako su svi ispitanici morali biti turisti, dakle morali su doći u Zadar s ciljem odmora i razonode, a ne privređivanja te se vraćaju u svoje domicilno mjesto boravka unutar 365 dana. Autorica rada uzorak je prikupljala na području grada Zadra, točnije na zadarskoj rivi, na Muraju te u hotelu Bastion. Uzorak je bio prikupljan u razdoblju od 15.5.2016. do 11.9.2016.

c) Identifikacija i operacionalizacija varijabli (atributa)

Zavisna varijabla

Y– Stavovi ispitanika o fortifikacijama Zadra

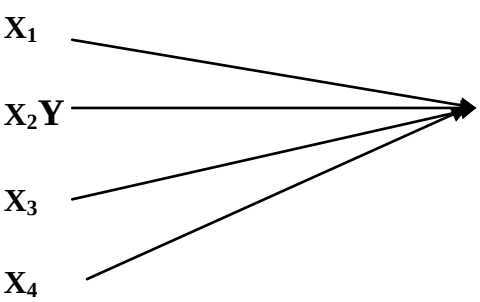
Nezavisne varijable

$\mathbf{X_1}$ – Dob

$\mathbf{X_2}$ **–** Obrazovanje

$\mathbf{X_3}$ **–** Motiv dolaska u destinaciju Zadar

$\mathbf{X_4}$ – Broj posjeta destinaciji Zadar

Ova shema ukazuje na korelaciju nezavisnih varijabli, obrazovanja, dobi, motivu dolaska i broju posjeta destinaciji na zavisnu varijablu, a pod zavisnom varijablom smatra se stav turista prema fortifikacijama Zadra. U ovom istraživanju nema kontrolne grupe, pa ga se ne može smatrati kauzalnim istraživanjem. Kauzalno istraživanje slično je deskriptivnom, ali u njemu mora postojati kontrolna grupa, za razliku od deskriptivnog.[162]

d) Metode prikupljanja podataka

Za prikladan instrument pomoću kojeg se dobivaju informacije odabrana je anketa sastavljena od zatvorenih i otvorenih pitanja (otvoreno pitanje je kada ispitanik sam upisuje odgovor, a zatvoreno pitanje je kada ispitanik izabire jedan odgovor na pitanje od mogućih ponuđenih ili više njih). Ispitanici su ispitivani osobno od strane autorice koja je potom njihove odgovore bilježila u ankete ili su sami ispunjavali anketu u prisustvu autorice koja je pojašnjavala sve nejasnoće oko pitanja. Anketa je potpuno anonimna te se sastoji od 20 pitanja gdje se odgovor većinom zaokruživao ili su odgovore ispitanici nadopunjavali osobno. Tu su, također, dane ocjene za određene stavove prema fortifikacijama i ostalim dijelovima turističke ponude grada te su ispitanici mogli odabrati samo jednu ocjenu (stav) od ponuđenih 5.

e) Analitički postupci i statističke metode

Analitički postupci koje je autorica rada koristila tokom analize nađenih podataka nazivaju se kvantitativna analiza podataka. Ova analiza obradila se putem računala i to pomoću programa *Microsoft Excel* te se upotrijebila manualna obrada podataka koji su sortirani u grafikone i tablice radi preglednosti i lakšeg snalaženja. Nakon analize podataka, dobiveni podaci prikazani su tabelarno, a naznačeni su i komentari autorice. Usporedili su se dobiveni rezultati s postavljenim hipotezama. U ovom istraživanju korištena je deskriptivna statistika. Deskriptivna statistika obuhvaća postupke grupiranja statističkih nizova, tu se ubrajaju postupci grafičke analize nizova, analize pomoću relativnih brojeva i specifičnih mjera[163]. Također, korištena je i inferencijalna statistika, putem Hi – kvadrat testa u kojem su se testirale određene hipoteze. Cilj grafičkog prikazivanja podataka jest dobivene podatke prikazati što jasnijima i razumljivijima. Ti se dobiveni podaci obično grafički prikazuju u obliku proporcionalnih geometrijskih likova, odnosno stupaca ili krugova te tabelarno. Nadalje, ako se hi – kvadratom hipoteze odbace, postoji mogućnost i daljnjeg nastavka

[162] HALMI, A.: **Temelji kvantitativne analize u društvenim znanostima**, Alinea, Zagreb, 1999., p. 68.
[163]HALMI, A.: op. cit., p. 35.

vršenja ovakvog tipa istraživanja te daljnjeg proučavanja i donošenja zaključaka vezanih uz ovu temu istraživačkog rada.

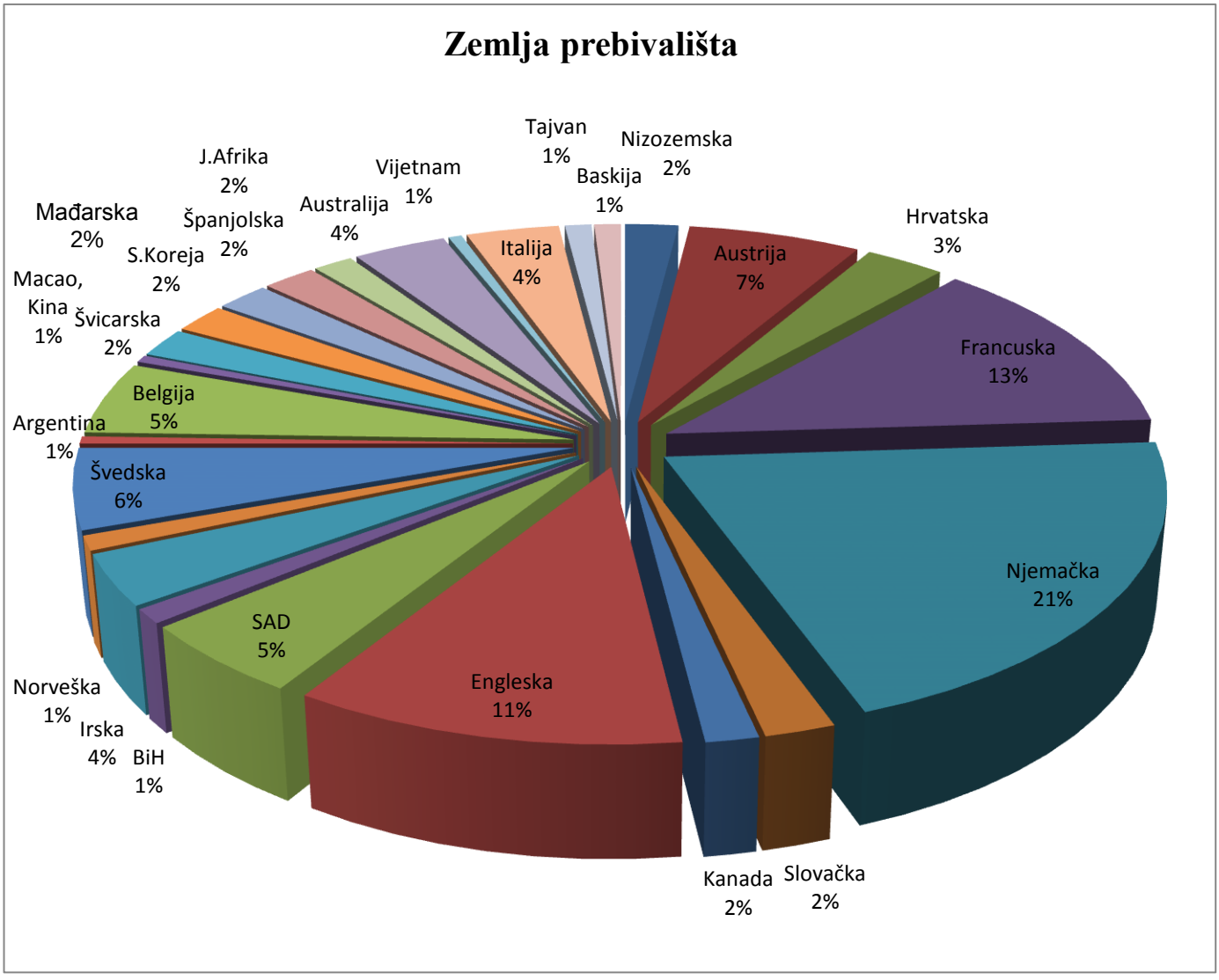
16. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati istraživanja podijeljeni su na rezultate dobivene deskriptivnom statistikom i inferencijalnom statistikom.

a) Rezultati deskriptivne statistike

U istraživanju, najprije su prikazani grafovi. Oni upućuju na zastupljenost određenih odgovora na postavljena pitanja.

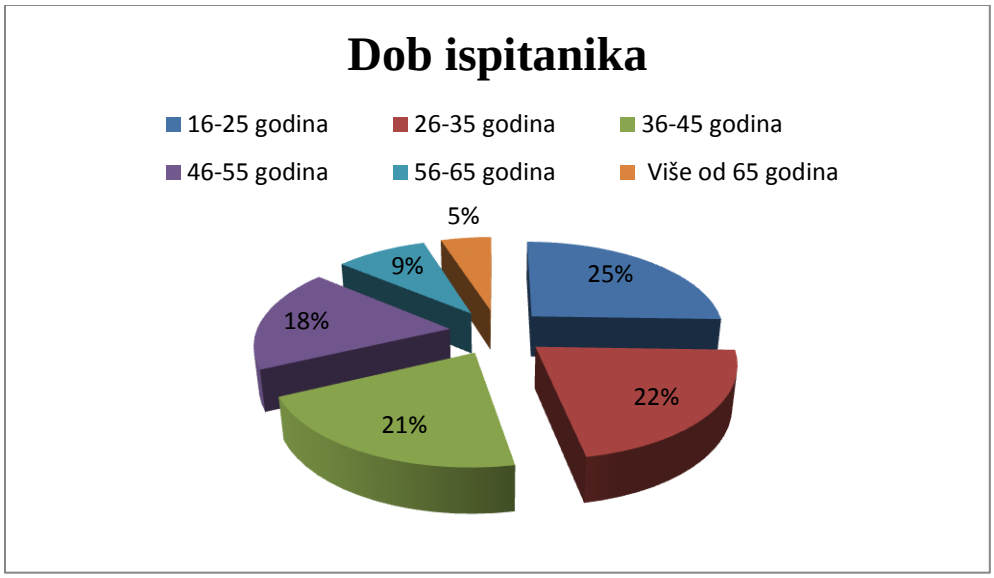
Graf 1. – Zemlja prebivališta

IZVOR: Obrada autorice

Može se zaključiti kako su zemlje iz kojih ispitanici dolaze raznolike te su najzastupljenije zemlje prebivališta Njemačka s 21%, Francuska s 13%, Engleska s 11% te Austrija sa 7%. Tu su Švedska sa 6%, SAD i Belgija s 5%, Irska, Australija, Italija s 4%, a među ispitanicima također su zastupljeni i domaći turisti iz drugih dijelova Hrvatske s 3%. Ostale zemlje iz kojih ispitanici dolaze su Kanada, Slovačka, Nizozemska, Južna Afrika, Španjolska, Mađarska, Sjeverna Koreja, Švicarska, Norveška, BiH, Baskija, Tajvan, Vijetnam, Macao (Kina) te Argentina.

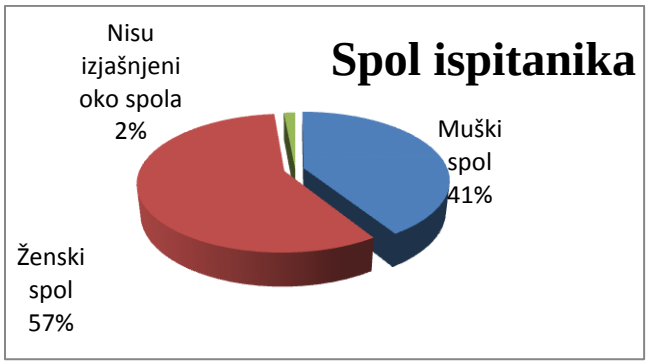
Graf 2. – Dob ispitanika

IZVOR: Obrada autorice

Najzastupljenija dob ispitanika je od 16 do 25 godina, s 25%, a odmah iza najzastupljenija dob jest ona od 26 do 35 godina s 22%, nakon toga slijedi dob od 36 do 45 godina s 21%. Dob od 46 do 55 godina zastupljena je s 18%, dob od 56 do 65 godina zastupljena je s 9%, a 5% ispitanika ima više od 65 godina. Može se zaključiti kako su ispitanici uglavnom mlađe ili srednje dobi, dakle mladi ljudi došli sa svojim prijateljima ili obitelji koje su došle na odmor s djecom. Također, bilo je i ispitanika starije dobi, ali u manjem postotku.

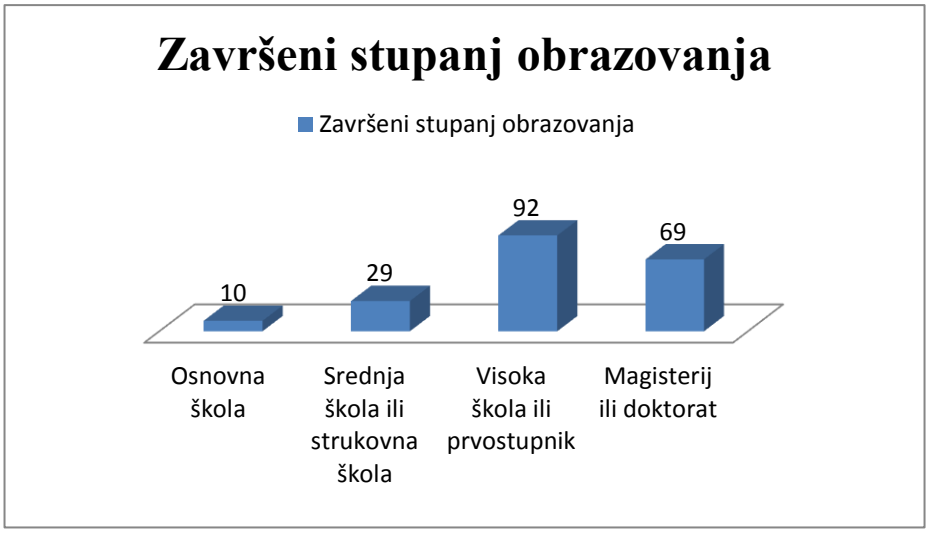
Graf 3. – Spol ispitanika

IZVOR: Obrada autorice

Ispitanice zauzimaju 57%, ispitanici 41%, a 2% ispitanika izjasnili su se kako nisu ni jednog ni drugog spola.

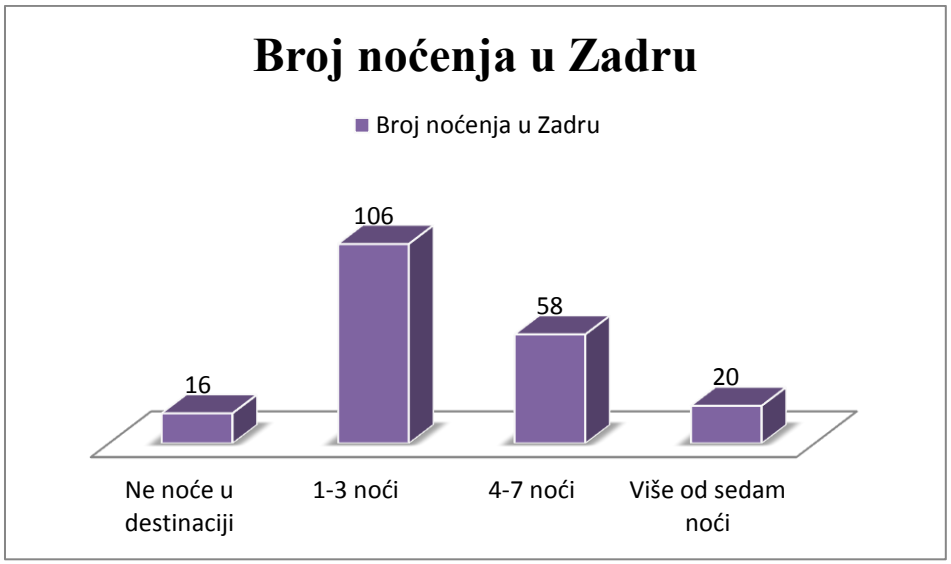
Graf 4. – Završeni stupanj obrazovanja

IZVOR: Obrada autorice

Najviše ispitanika završilo je visoku školu i preddiplomski studij, njih 92, 69 ispitanika ima magisterij ili doktorat, 29 ispitanika završilo je srednju/strukovnu školu, a 10 ispitanika osnovnu školu.

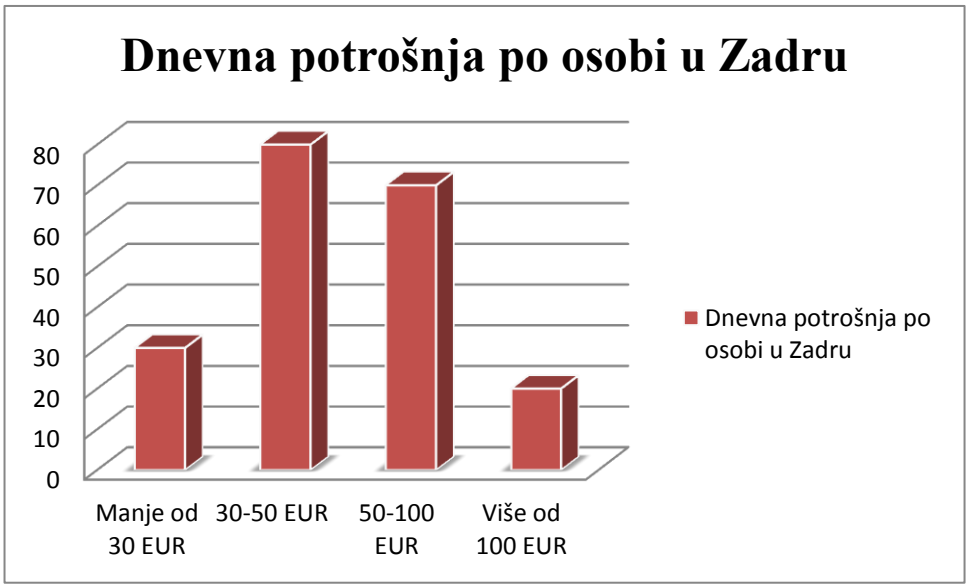
Graf 5. – Broj noćenja u Zadru

IZVOR: Obrada autorice

Preko 50% ispitanika u Zadru noći između jednu i tri noći, čak njih 106 od 200. Njih 58 ostaje od 4 do 7 noći, 20 ispitanika ostaju više od 7 noći, a njih 16 ne noće u destinaciji, dakle izletnici su. Najveći broj ispitanika ne ostaje dugo noći u Zadru pa se može zaključiti kako su ti ispitanici došli na jedan vikend ili tokom svog turističkog odmora planiraju posjetiti nekoliko destinacija, a ne zadržavati se u samo jednoj destinaciji.

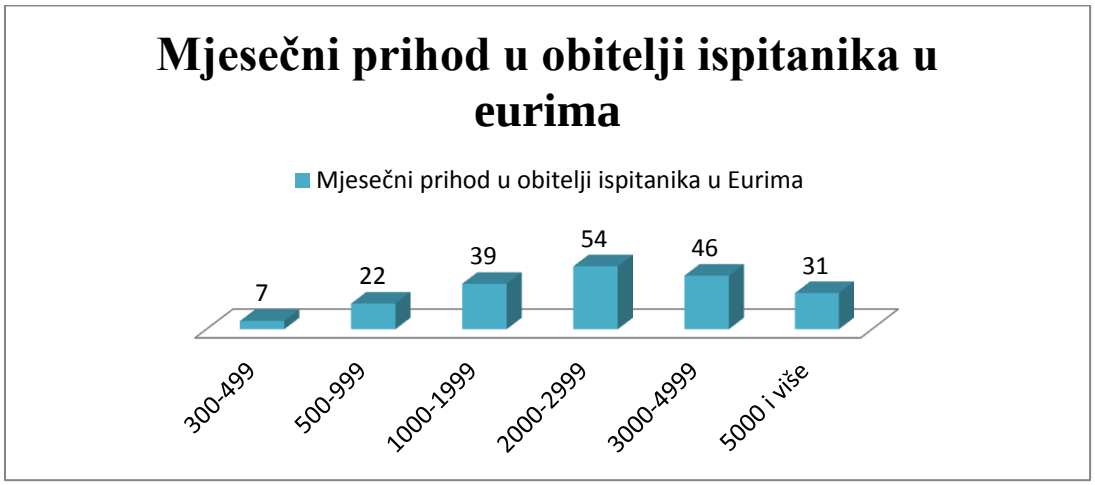
Graf 6. – Dnevna potrošnja po osobi u Zadru

IZVOR: Obrada autorice

Najveći broj ispitanika trošio je u destinaciji između 30 i 50 eura dnevno, njih 80 od 200. 70 ispitanika trošilo je između 50 i 100 eura dnevno u Zadru, 30 ispitanika trošilo je manje od 30 eura, a 20 ispitanika trošilo je više od 100 eura dnevno u destinaciji. Prema odgovorima, većina ispitanika nije pretjerano trošila na dnevnoj osnovi te su vjerojatno prvenstveno trošili na osnove – smještaj i prehranu.

Graf 7. – Mjesečni prihod u obitelji ispitanika u eurima

IZVOR: Obrada autorice

54 ispitanika imaju mjesečni prihod u obitelji između 2000 i 2999 eura, 46 ispitanika imaju mjesečni prihod između 3000 i 4999 eura u obitelji, 39 ispitanika imaju 1000 i 1999 eura kao mjesečni prihod u obitelji. Velika većina ispitanika je srednje platežne moći, pošto je ovo prihod na bazi jednog kućanstva, a ne osobni. Također, tu su 22 ispitanika s mjesečnim prihodom u obitelji između 500 i 999 eura i 7 ispitanika s mjesečnim prihodom između 300 i 499 eura. Ovo su vjerojatno ispitanici koji žive sami te sami privređuju svoj mjesečni prihod. 31 ispitanik ima 5000 eura ili više kao mjesečni prihod u obitelji.

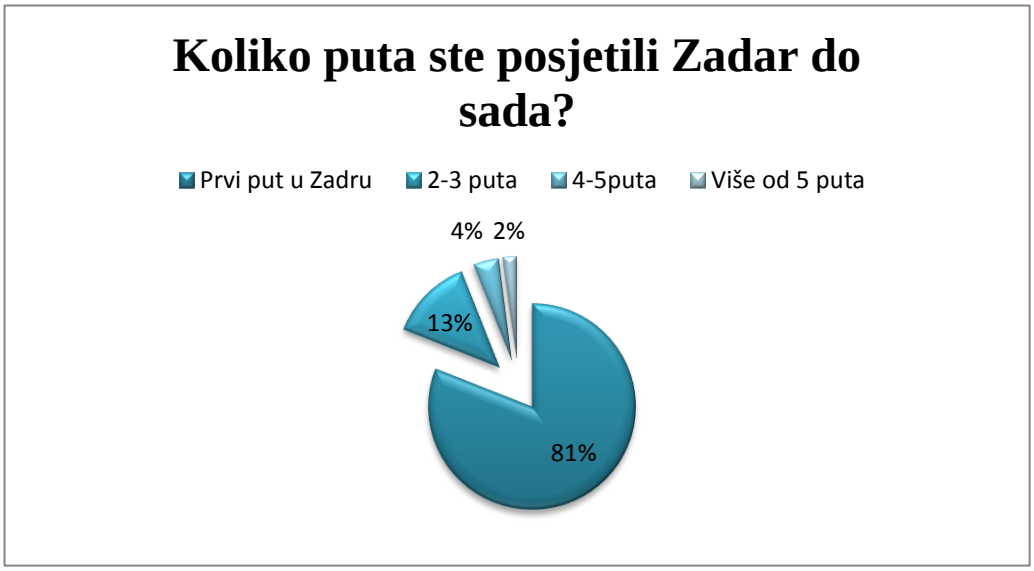
Graf 8. – Način dolaska u destinaciju

IZVOR: Obrada autorice

Većim dijelom – 84% ispitanika došli su kao individualni turisti, dakle nisu od nikakvih posrednika tražili usluge smještaja, prijevoza i iskorištavanja slobodnog vremena već su se sami raspitivali na različite načine. Manjim dijelom, 16% ispitanika koristili su usluge turističkog posrednika/turističke agencije.

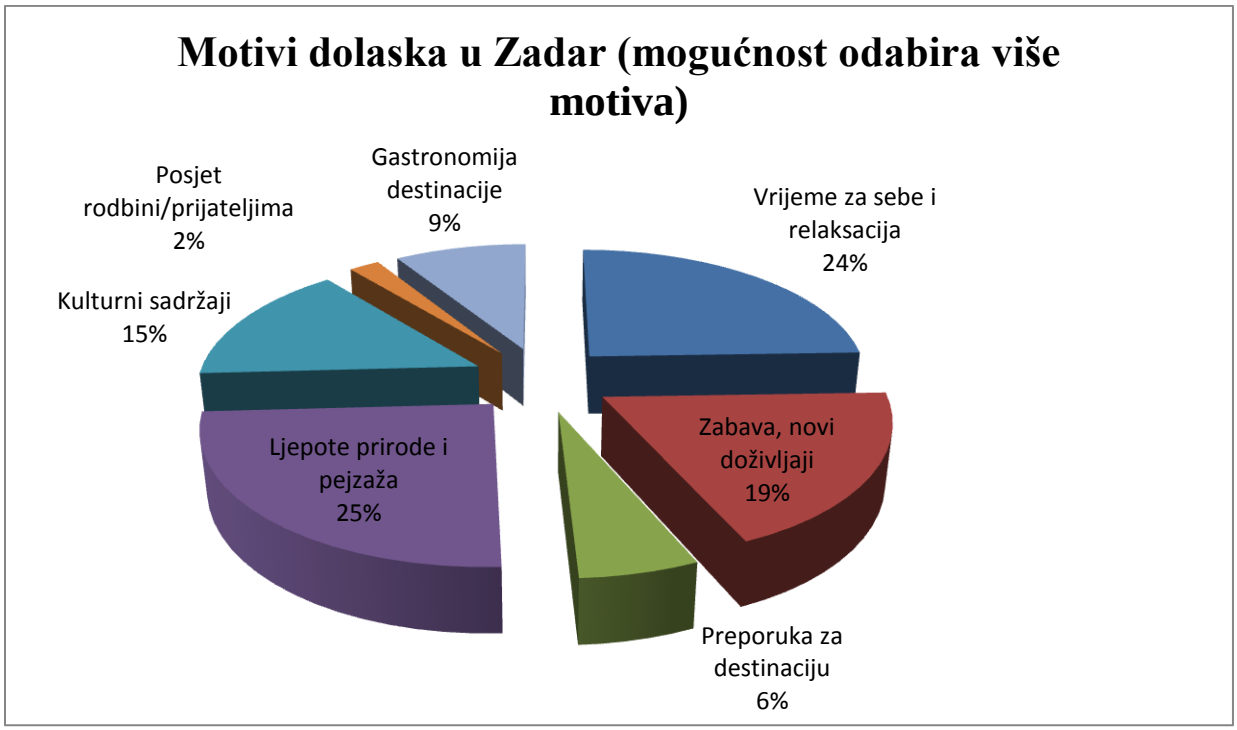
Graf 9. – Broj posjeta destinaciji Zadar

IZVOR: Obrada autorice

81% ispitanika došlo je prvi put u Zadar te su destinaciju doživjeli prvi put i moguće kako je nisu dovoljno dobro upoznali kao ostali ispitanici, od kojih je 13% ispitanika posjetilo Zadar 2 ili 3 puta, 4% ispitanika 4 ili 5 puta, a 2% ispitanika posjetilo je Zadar više od 5 puta.

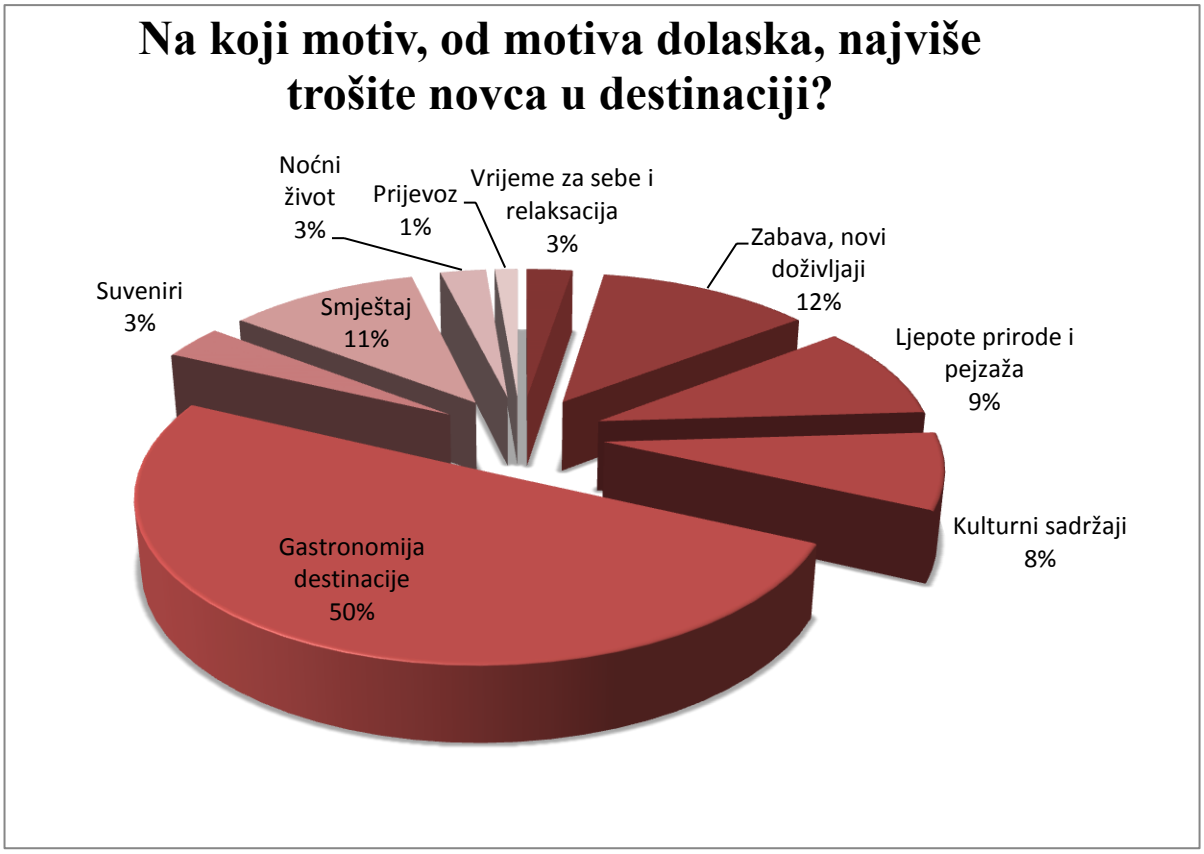
Graf 10. – Motivi dolaska u Zadar

IZVOR: Obrada autorice

Ispitanici su mogli odabrati više motiva zbog kojeg su se odlučili na posjet destinaciji Zadar. Od 7 ponuđenih motiva, redom od najzastupljenijeg do najmanje zastupljenog, idu motivi: Ljepota prirode i pejzaža (25% ispitanika odabralo), vrijeme za sebe i relaksacija (24% ispitanika odabralo), zabava i novi doživljaji (19%), kulturni sadržaji (15%), gastronomija destinacije (9%), preporuka za destinaciju (6%) te posjet rodbini i prijateljima (2%). Dakle, Zadar je ponajviše odabran za destinaciju turističkog putovanja zbog svoje prirode i pejzaža te se može zaključiti kako je po tome više poznat turistima od, na primjer, ponude kulturnih sadržaja u Zadru. Pošto je turističko putovanje vrijeme za odmor i relaksaciju, ne čudi kako se upravo veći dio ispitanika odlučio za taj motiv. Kako su ispitanici uglavnom mlađe te srednje dobi, važan motiv za odlazak u Zadar bila im je i zabava te novi doživljaji, što bi moglo podrazumijevati posjet jedinstvenoj instalaciji Morske orgulje i Pozdrav Suncu. Ispitanici su bili voljni probati gastronomiju destinacije te su neki došli u Zadar na preporuku prijatelja, rodbine ili poznanika – što je pozitivan marketing za destinaciju i što govori kako su turisti iskusili pozitivne doživljaje u destinaciji Zadar te su je odlučili preporučiti za posjet. Neki ispitanici odlučili su spojiti ugodno s korisnim i posjetiti svoje prijatelje/rodbinu u Zadru.

Graf 11. – Najveći trošak novca u destinaciji

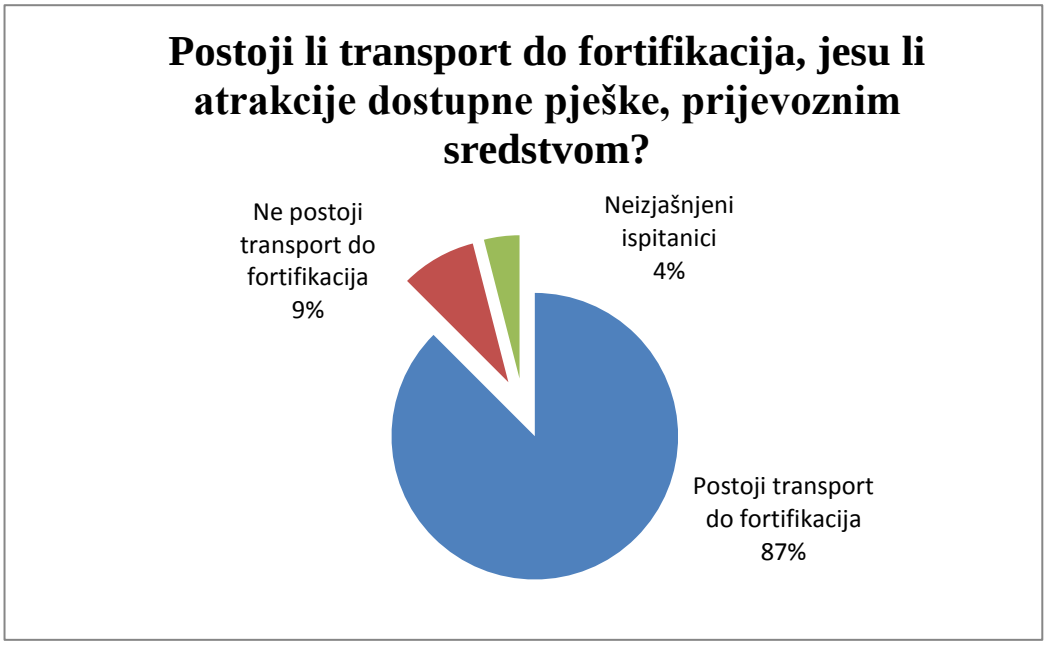

IZVOR: Obrada autorice

Ispitanike se pitalo da procijene na koji od danih motiva dolaska u destinaciju troše najviše novca (ponuđeni motivi bili su: vrijeme za sebe i relaksacija, zabava i novi doživljaji, ljepote prirode i pejzaža, kulturni sadržaji, gastronomija destinacije), a neki ispitanici dodali su kako troše i na: suvenire, smještaj, noćni život te prijevoz. Sveukupno, ispitanici su naveli kako najviše troše na motiv gastronomiju, dakle 50% ispitanika najviše troši na prehranu u destinaciji. Nakon tog motiva navedena je zabava te novi doživljaji kao najveći izvor potrošnje (12% ispitanika). Kako im najviše novca odlazi na smještaj u destinaciji, izjasnilo se 11% ispitanika, a neki su naveli kako najviše troše na ljepote prirode (to bi mogla biti potrošnja na izlete i ulaznice u NP, njih 9%) te na kulturne sadržaje (to bi mogle biti ulaznice za muzeje, 8% ispitanika). Manje zastupljeno, ali ipak navedeno je kako se troši i na vrijeme za sebe i relaksaciju, noćni život i suvenire (po 3% ispitanika je odabralo ove odgovore), a 1% ispitanika smatra kako im je najviše novca otišlo na prijevoz do destinacije jer su vjerojatno došli iz neke daleke zemlje skupim prijevoznim sredstvom. Bilo je za očekivati kako će najveći broj ispitanika odabrati prehranu kao veliki izvor potrošnje, ali među svim motivima nakon gastronomije, najviše se istaknula zabava te novi doživljaji. To predstavlja mogućnosti

kako je ponuda zabavnim sadržajima u Zadru vrlo raznolika i atraktivna za iskušati ili vrlo skupih cijena za poimanja ispitanika ovog istraživanja.

Graf 12. - Upit o transportu do fortifikacija

IZVOR: Obrada autorice

Kako transport postoji i kako su atrakcije dostupne pješke ili prijevoznim sredstvom odgovorilo je 87% ispitanika, njih 9% izjasnilo se kako fortifikacije nisu dostupne i kako do njih ne postoji transport, a 4% ispitanika nije uopće dalo odgovor na ovo pitanje.

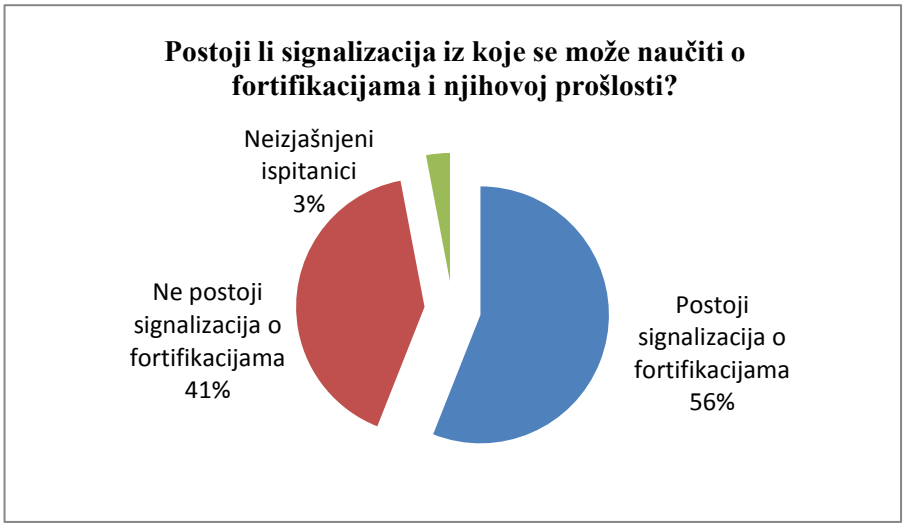
Graf 13. – Upit o parkingu u blizini fortifikacija

IZVOR: Obrada autorice

Na upit postoji li parking u blizini fortifikacija, 82% ispitanika odgovorila su kako postoji, a 13% ispitanika smatra kako ne postoji; 5% ispitanika nije se izjasnilo u ovom pitanju ankete.

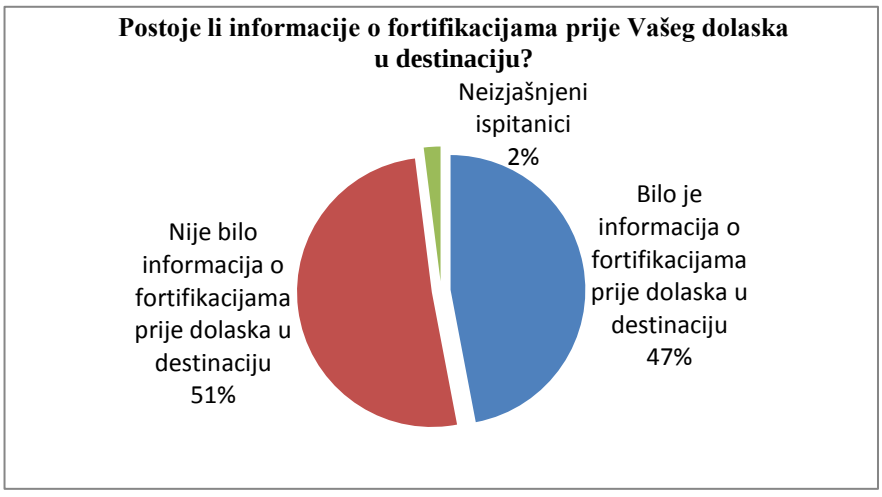
Graf 14. – Signalizacija fortifikacija u destinaciji

IZVOR:Obrada autorice

Na pitanje postoji li signalizacija iz koje se može naučiti o fortifikacijama i njihovoj prošlosti u destinaciji Zadar, 56% ispitanika odgovorilo je kako postoji, a 41% ispitanik odgovorio je kako ne postoji. Dakle, iako je podjednak omjer između odgovora DA i NE na ovo pitanje, svejedno je većim postotkom ukazano kako su turisti primijetili signalizaciju u destinaciji. Samo 3% ispitanika nije se izjasnilo u svome odgovoru.

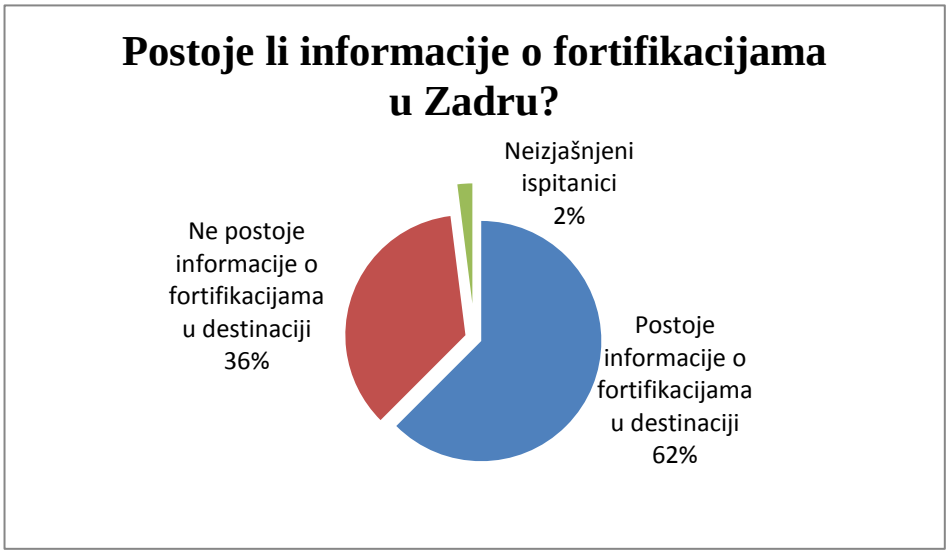
Graf 15. – Informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju

IZVOR: Obrada autorice

Kod 51% ispitanika nije bilo informacija o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju, nisu ih vidjeli ili tražili, a 47% ispitanika izjasnilo se kako su imali informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju. Samo 2% ispitanika nisu odgovorili na ovo pitanje.

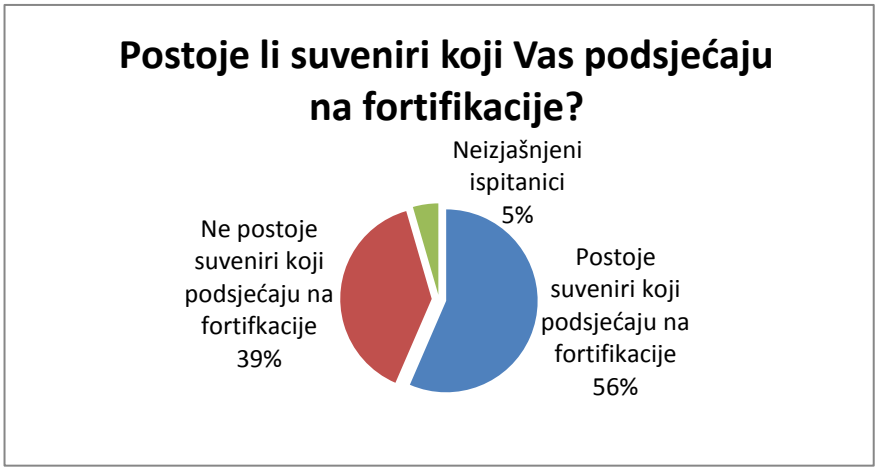
Graf 16. – Informacije o fortifikacijama u destinaciji

IZVOR: Obrada autorice

Čak 62% ispitanika izjasnilo se kako su našli informacije o fortifikacijama na području destinacije, signalizaciju ili preko brošura i informacija od strane vodiča, a 36% ispitanika smatra kako ne postoje informacije o fortifikacijama u destinaciji. Neizjašnjenih ispitanika je 2%.

Graf 17. – Suveniri koji podsjećaju na fortifikacije

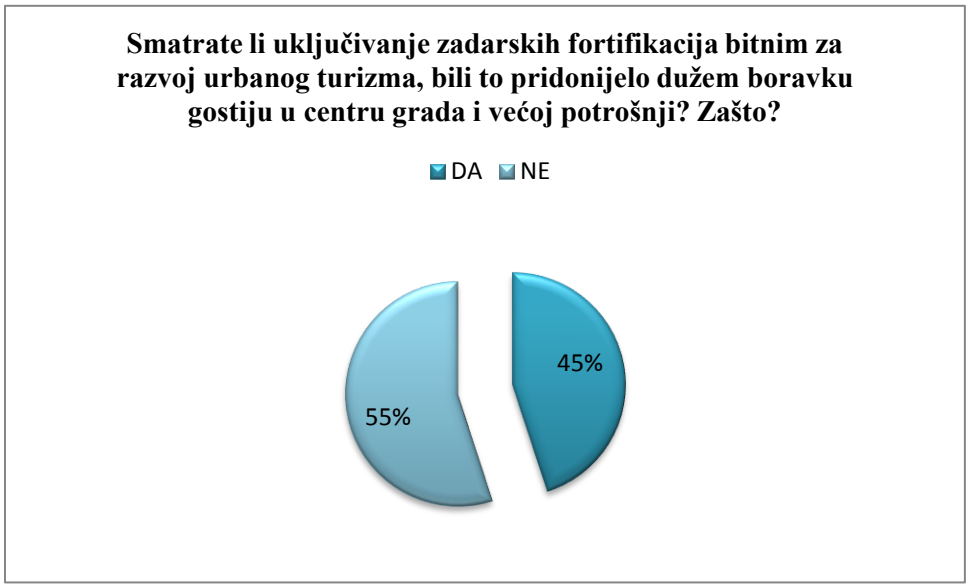

IZVOR: Obrada autorice

Kako postoje suveniri koji ih podsjećaju na fortifikacije Zadra, izjasnilo se 56% ispitanika. Naveli su kako su vidjeli suvenire – magnete koji prikazuju fortifikacije grada. Ostali ispitanici smatraju kako ne postoje suveniri koji podsjećaju na fortifikacije (39%, nisu ih vidjeli ili nisu tražili suvenire uopće) ili se nisu izjasnili u odgovoru na ovo pitanje (njih 5%).

Sljedeća dva pitanja otvorenog su tipa te su ispitanici mogli upisivati svoje komentare na postavljena pitanja. Radi lakšeg pregleda, svi odgovori grupirani su od strane autorice kako bi se vidjelo što većina ispitanika misli ili smatra kao odgovor na dano pitanje.

Graf 18. – Uključivanje fortifikacija u urbani turizam Zadra

IZVOR: Obrada autorice

U anketi rada, postavljeno pitanje glasi „*Smatrate li uključivanje zadarskih fortifikacija bitnim za razvoj urbanog turizma, bili to pridonijelo dužem boravku gostiju u centru grada i većoj potrošnji? Zašto?*“ te su ispitanici imali pravo odgovoriti što god su htjeli. Velika većina ispitanika nije odgovorila na ovo pitanje ili je odgovorila vrlo kratko s „DA“ ili „NE“. Neki ispitanici dali su odgovore, kao na primjer:

- Ljudi u destinaciju ne bi došli isključivo radi zidina.
- Apsolutno – ostali bi duže radi posjete povijesnih ljepota u Zadru.
- Ne, zidine ne bi pridonijele dužem boravku gostiju jer su dovoljno male da se obiđu i upoznaju unutar dana ili dva, iako su atraktivne. Kako god, mislim da postojanje

fortifikacija u gradu privlači turiste tom gradu pa je stoga potrebno uključiti ih u turističku ponudu.

- Mislim da bi više informacija o povijesti na javnim mjestima bilo dobro, motiviralo bi me posjetiti više mjesta.
- Da, kultura je jako važna i mora se uključiti u ponudu skupa s ponudom shoppinga, gastronomije i suvenira.
- Nisu nužne za razvoj turizma jer nisu pretjerano istaknute i vidljive.
- Povijest je glavna atrakcija Zadra uz more i vina, a arheologija i arhitektura = povijest. Što su arheologija i arhitektura lakše dostupni turistima, to je atrakcija konkurentnija u svojoj ponudi.
- Ne, gosti ne bi ostajali duže da obiđu sve nego bi opet odabrali dvije, tri atrakcije koje ih najviše zanimaju za obilazak.
- Mislim da fortifikacije pružaju dobar balans između opuštanja i ležanja na plaži i zapravo posmatranja nečega kulturološki važnog te učenja o povijesti destinacije.
- Sumnjam, zadarske zidine nisu kao one rimske na primjer, veće atrakcije su riva i zalazak Sunca.
- Fortifikacije nisu u rangu s nekim UNESCOvim zaštićenim spomenicima.
- Lijepe su, ali ima i reprezentativnijih primjera foritifikacija.
- Ne, zato što se grad može upoznati za manje od tjedan dana.

Dakle, većina ispitanika odlučila se za odgovor „NE“, njih 55%.

Graf 19. – Dolazak u grad radi posjeta fortifikacija izvan sezone

IZVOR: Obrada autorice

U anketi rada, postavljeno pitanje glasi *„Biste li radi motiva posjete zadarskih fortifikacija došli izvan sezone, u neko drugo doba godine? Zašto i u koje doba godine?“* te su ispitanici imali pravo odgovoriti što god su htjeli. Velika većina ispitanika nije odgovorila na ovo pitanje ili je odgovorila vrlo kratko s „DA“ ili „NE“. Neki ispitanici dali su odgovore, kao na primjer:

- Posjetili bi grad izvan sezone, ali cijeli grad.
- Možda na proljeće ili na ljeto, kada je sezona ima previše ljudi.
- Ne bih došla izvan sezone osim ako tu ne postoje neke prirodne ljepote u kojima se može uživati tokom zime (na primjer skijalište), također voljela bih kombinirati razgled fortifikacija u Zadru s uživanjem u prekrasnoj prirodi tokom svog boravka.
- Na jesen ili za novogodišnje praznike.
- Volio bih doći izvan sezone kako bih izbjegao gužve.
- Ne, za obilazak Zadra dovoljan je jedan put.
- Mislim da je grad lijep u svako doba godine, ali neke druge atrakcije poželjno je posjetiti tokom ljetnih mjeseci.
- U proljeće ili jesen jer je manje turista.
- Ne bih samo fortifikacije, ali posjetio bih sve što je vezano za njih tokom proljeća, možda jeseni.
- Došao bih, ali ne samo zbog fortifikacija.
- Da, došla bih u posjet, kada ima manje ljudi po gradu.
- Ne, vrijeme sada je najbolje u petom mjesecu – temperature nisu visoke kao u ljeto.

Dakle, iako su ispitanici bili podijeljeni podjednako između odgovora, ipak je prevagnuo odgovor „NE“ s 51%.

Tablica 1. – Ocjene zadovoljstva ispitanika s fortifikacijama

Ocjene/Stavovi ispitanika	Uređenost površina fortifikacija	Očuvanost fortifikacija	Autentičnost fortifikacija	Informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju	Informacije o fortifikacijama u destinaciji	Turistička signalizacija fortifikacija u destinaciji
Prosječna ocjena ispitanika prema stavu	3,9	4,0	4,1	3,1	3,2	3,3
Medijan ocjena ispitanika prema stavu	4	4	4	3	3	3

IZVOR: Obrada autorice

U anketi se nalazi pitanje u kojem su ispitanici morali dati svoju ocjenu za određene dijelove destinacije i njene turističke ponude. Ocjene su od 1 do 5, gdje 1 predstavlja najmanju, a 5 najveću ocjenu: 1 – Nisam uopće zadovoljan/na 2 – Nisam zadovoljan/na 3 – Niti zadovoljan/na niti nezadovoljan/na 4 – Zadovoljan/na sam 5 – Potpuno sam zadovoljan/na.

Na temelju zbrojenih ocjena izračunate su prosječne ocjene ispitanika prema određenom elementu vezanom za fortifikacije te medijan ocjena ispitanika. Ispitanici su u prosjeku odabrali ocjene 3,9 za uređenost fortifikacija (zadovoljni su), 4 za očuvanost fortifikacija (zadovoljni su), 4,1 za autentičnost fortifikacija (zadovoljni su). Za informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju i u destinaciji dali su ocjene 3,1 za prvi element odnosno 3,2 za drugi, što znači kako nisu ni zadovoljni ni nezadovoljni. Također, ocjenu 3,3 dali su za signalizaciju o fortifikacijama; nisu ni zadovoljni ni nezadovoljni. Medijanom se utvrdilo kako je 50% ispitanika zaokružilo ocjenu 4 ili manje za uređenost fortifikacija, njihovu očuvanost i autentičnost, a drugih 50% dalo je višu ocjenu. Također, za ostale elemente, informacije prije dolaska o fortifikacijama, informacije u destinaciji o fortifikacijama i njihovu signalizaciju, 50% ispitanika ocijenilo je s 3 ili manje, a drugih 50% ispitanika ocijenilo je s višom ocjenom. Može se zaključiti kako su turisti zadovoljni s ovim elementom kulturne baštine vizualno te im je zanimljiv dio povijesti za posjetiti, ali signalizacija koja upućuje na fortifikacije u destinaciji nije toliko zadovoljavajuća koliko bi mogla biti niti se turiste kvalitetno informira o fortifikacijama, ni prije njihovog dolaska niti u samoj destinaciji – oni teško mogu naći više informacija o fortifikacijama u kanalima turističke prodaje.

Dalje u tekstu, statistički su se obradili podaci o ispitanicima kako bi se uzorak ovog rada bolje razumio i proučio.

Tablica 2. – Godine ispitanika

ARITMETIČKA SREDINA	38,35
N/2	100
MOD	23,77966
MEDIJAN	37,28571
N/4	50
DONJI KVARTIL	24,82353
3N/4	150
GORNJI KVARTIL	49,5

IZVOR: Obrada autorice

Prosječna dob ispitanika iznosi 38 godina, a najučestalija dob ispitanika iznosi 23 godine. Iz ovih podataka može se zaključiti kako su velike različitosti u godinama ispitanika, to jest ima ih u različitim dobnim skupinama unutar ovoga uzorka. Nadalje, 50% ispitanika ima 37 godina ili manje, a 50% ispitanika ima više od 37 godina. Uzorak se kvartilima dijeli na četvrtine; tako je donjim kvartilom izračunato kako 25% ispitanika ima 25 godine ili manje, a 75% ispitanika ima više od 25 godina, a gornjim kvartilom izračunato je kako 25% ispitanika ima 50 godina ili više, a 75% ima manje od 50 godina. Ispitanici ovog uzorka uglavnom spadaju u mlađu te srednju dob. Može se pretpostaviti kako bi ispitanicima ove dobi fortifikacije bile zanimljive za vidjeti i kako bi oni bili voljni obići ih i saznati zanimljive informacije o njima, naravno ukoliko ih povijest i boravak na otvorenom imalo zanima i privlači.

Tablica 3. – Broj noćenja u Zadru

ARITMETIČKA SREDINA	3,545
N/2	100
MOD	2,04717
MEDIJAN	2,584906
N/4	50
DONJI KVARTIL	1,641509
3N/4	150
GORNJI KVARTIL	5,448276

IZVOR: Obrada autorice

Ispitanici u prosjeku ostaju 3 noći u Zadru, a najučestaliji broj noćenja ispitanika u Zadru jesu dvije noći. Također, 50% ispitanika ostaje 2 noći ili manje, a 50% ostaje u Zadru duže od 2 noći. Što se kvartila tiče, izračun je pokazao kako 25% ispitanika ostaje jednu noć u Zadru ili ne noći, a 75% ispitanika ostaje više od 1 noći. Gornjim kvartilom izračunato je kako 25% ispitanika ostaje 5 ili više noći u Zadru, a 75% ispitanika ostaje manje od 5 noći u Zadru. Može se pretpostaviti kako većina ispitanika boravi u Zadru za vikend pa stoga odvoje 2 ili 3 noći za noćenje. Pretpostavlja se kako ispitanicima Zadar nije finalna destinacija za odmor te oni tokom svog turističkog putovanja posjećuju i ostale gradove te se stoga ne zadržavaju mnogo na jednom mjestu. Ipak, što gosti manje ostaju na području jedne destinacije, manje imaju vremena za upoznati sve njene elemente kulturne baštine te ne čudi kako nisu dovoljno kvalitetno informirani o fortifikacijama i kako signalizacija fortifikacija nije baš najbolje uočena.

Tablica 4. – Dnevna potrošnja u Zadru

ARITMETIČKA SREDINA	57,15
N/2	100
MOD	40,71174
MEDIJAN	47,5
N/4	50
DONJI KVARTIL	35
3N/4	150
GORNJI KVARTIL	79

IZVOR: Obrada autorice

Prosječna dnevna potrošnja ispitanika po osobi u Zadru iznosi 57 eura. Najučestaliji iznos koji ispitanici dnevno troše jest 40 eura po osobi. Jedna polovica ispitanika troši 47 eura ili manje, a druga polovica troši više od 47 eura po osobi. Dnevna potrošnja po osobi je osrednja te ispitanici najprije odvoje novac za smještaj i prehranu – veliki broj ispitanika izjasnio se kako najviše novca upravo troši na gastronomiju u destinaciji. Bilo bi potrebno razviti turističku ponudu na način kako bi turisti više svojih prihoda mogli i željeli ostaviti u destinaciji; obogatiti ponudu različitim aktivnostima, festivalima i događanjima kako bi se turiste motiviralo na duži ostanak u gradu. Od ispitanika samo 25% troši 79 eura ili više dnevno po osobi, a 75% ih potroši manje od tog iznosa. Važno je i promociju destinacije usmjeriti prema segmentu koji je jače potrošačke moći i koji bi bio spremniji potrošiti više u destinaciji, a ne samo na smještaj, prehranu te eventualno prijevoz do određenih atrakcija.

Tablica 5. – Mjesečni prihod u obiteljima – kućanstvu ispitanika (u eurima)

ARITMETIČKA SREDINA	2928,221
N/2	99,5
MOD	2325,679
MEDIJAN	2582,75
N/4	49,75
DONJI KVARTIL	1531,519
3N/4	149,25
GORNJI KVARTIL	4184,19

IZVOR: Obrada autorice

Prosječni mjesečni prihod u obiteljima ispitanika (kućanstvu) iznosi 2928 eura. Najučestaliji mjesečni prihod ispitanika iznosi 2325 eura. Dakle, može se zaključiti kako su obitelji ispitanika srednji slojevi ukoliko se pretpostavi kako ih u kućanstvu ima troje ili četvero. Naravno, to ne mora biti jer ispitanici mogu živjeti i u većim obiteljima – kućanstvima ili

sami. Polovica ispitanika u kućanstvu ima mjesečni prihod od 2582 eura ili manje, a polovica ispitanika ima veći mjesečni prihod od toga.

b) Rezultati inferencijalne statistike

Od inferencijalne statistike korišten je hi – kvadrat. Hi – kvadratom testiraju se hipoteze, odnosno nul – hipoteze. Hi – kvadrat računa jedan uzorak ili dva i više uzoraka te pokazuje postoji li ili ne postoji statistički značajna razlika određenih hipoteza. Nakon što se izračuna hi – kvadrat, on se preko tablice uspoređuje sa stupnjem slobode te se odlučuje hoće li se hipoteza odbaciti ili potvrditi. Ukoliko se hipoteze odbace, postoji mogućnost za daljnju provjeru hipoteza te pokušaj njihova potvrđivanja u nekom drugom istraživanju, s nekim drugim uzorkom i u nekom drugom vremenskom periodu.[164] U ovom hi – kvadratu, utvrđuje se postoji li statistički značajna povezanost između stavova ispitanika o fortifikacijama Zadra i dobi, obrazovanja ispitanika, njihovom motivu dolaska te broju posjeta destinaciji Zadar.

Formula za hi – kvadrat je sljedeća[165]:

$$x^2 = \frac{\sum(fo - ft)^2}{ft}$$

1. HI – KVADRAT

Nulta hipoteza H0 – Ne postoje statistički značajne razlike u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom njihovu dob.

Afirmativna hipoteza H1 – Postoje statistički značajne razlike u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihovu dob.

[164] PETZ, B.: **Osnovne statističke metode za nematematičare**, Naklada Slap, Jastrebarsko, 1997., p. 221.
[165] Ibid.

Tablica 6. – Stavovi s obzirom na dob

DOB/ STAVOVI	**Uređenost površina fortifikacija**	**Očuvanost fortifikacija**	**Autentičnost fortifikacija**	**Informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju**	**Informacije o fortifikacijama u destinaciji**	**Turistička signalizacija fortifikacija u destinaciji**	**UKUPNO**
16 – 25	153	159	154	117	129	136	848
26 – 35	121	125	131	95	107	108	687
36 – 45	134	125	130	91	100	111	691
46 – 55	106	113	122	90	98	87	616
56 – 65	47	51	59	40	36	36	269
više od 65	24	30	34	14	18	26	146
UKUPNO	585	603	630	447	488	504	6514

IZVOR: Obrada autorice

Hi-kvadrat (λ^2)	1651,352126

Što je veća razlika između očekivanih i opaženih frekvencija, to je veći i definitivniji izraz hi – kvadrata. Nadalje, što je hi – kvadrat manji (bliži nuli), to je veća vjerojatnost kako treba prihvatiti postavljenu hipotezu. Što je hi – kvadrat veći, to je veća vjerojatnost kako se postavljena hipoteza treba odbaciti jer se uočeni rezultati znatno razlikuju od onih koji bi se pod određenom hipotezom očekivali. [166]

➔ Nakon izračuna frekvencija i hi – kvadrata, uočavanja signifikantnosti na razini od 5% i 1%, zaključuje se kako je hi – kvadrat veći od obje signifikantnosti, odbacuje se nulta, negirajuća hipoteza, prihvaća se afirmativna hipoteza i govori se kako postoji statistički značajna razlika u stavovima ispitanika o fortifikacijama i s obzirom na njihovu dob. Može se vidjeti iz tablice kako su zbrojevi ocjena – stavova ispitanika veći kod populacije ispitanika koji imaju od 16 do 25 godina i od 26 do 35 godina od ostalih dobnih skupina. Svakako je bilo više ispitanika te dobi te su stoga veći i zbrojevi ocjena – stavova, ali, također, može se zaključiti i kako se mlađoj populaciji više sviđaju fortifikacije jer nemaju kritičko mišljenje o njima kao, na primjer, starija populacija koja se stručno bavi poviješću ili arheologijom. Također, ispitanici te dvije navedene dobne skupine dali su veće ocjene samom izgledu fortifikacija od informacija i signalizacije o njima. Ispitanici srednje dobi individualno su dali raznolike ocjene, a ispitanici starije dobi nisu velikom ocjenom ocijenili informacije pa se može izvući zaključak kako se kanali turističke promocije usmjeravaju na mlađi

[166] PETZ, B.: **Osnovne statističke metode za nematematičare**, Naklada Slap, Jastrebarsko, 1997., p. 223.

segment turista te više promocije postavljaju na društvene mreže odnosno internet koji stariji ispitanici ne posjećuju toliko niti prate. Također, ovih ispitanika je manji broj pa je i zbroj ocjena manji. Svi ispitanici ocijenili su većom ocjenom stanje fortifikacija i njihovu prezentativnost od informacija o njima i njihovoj signalizaciji u destinaciji.

2. HI – KVADRAT

Nulta hipoteza H0 – Ne postoje statistički značajne razlike u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihovo obrazovanje.

Afirmativna hipoteza H1 – Postoje statistički značajne razlike u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihovo obrazovanje.

Tablica 7. – Stavovi s obzirom na obrazovanje

OBRAZOVANJE / STAVOVI	**Uređenost površina fortifikacija**	**Očuvanost fortifikacija**	**Autentičnost fortifikacija**	**Informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju**	**Informacije o fortifikacijama u destinaciji**	**Turistička signalizacija fortifikacija u destinaciji**	**UKUPNO**
Osnovna šk. ili niže	24	32	30	27	31	29	173
Srednja šk., strukovna šk.	74	80	86	53	55	66	414
Visoka škola ili fakultet	294	302	323	213	242	236	1610
Magisterij ili doktorat	160	185	176	138	154	150	963
UKUPNO	552	599	615	431	482	481	6320

IZVOR: Obrada autorice

Hi-kvadrat (λ^2)	1596,986508

➔ Nakon izračuna frekvencija i hi – kvadrata, uočavanja signifikantnosti na razini od 5% i 1%, zaključuje se kako je hi – kvadrat veći od obje signifikantnosti. Odbacuje se nulta, negirajuća hipoteza, prihvaća se afirmativna hipoteza i govori se kako postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihovo obrazovanje. Puno veći zbroj ocjena imaju oni ispitanici koji imaju fakultet ili uz to i doktorat, a manji broj ocjena imaju oni koji su pohađali samo osnovnu ili srednju školu. Individualno, njihove ocjene su visoke, ali njihov sveukupan broj je vrlo malen, tek 8 ispitanika izjašnjeno je kako ima osnovnoškolsko, a 22 ispitanika srednjoškolsko obrazovanje. U usporedbi s prvom skupinom ispitanika i drugom,

druga je općenito individualno dala manje ocjene, ali njih ima više od prve skupine. Treća i najbrojnija skupina ima najveći zbroj ocjena, oni su također individualno visoko ocijenili fortifikacije i signalizaciju, a informacije su individualno ocijenjene manjim ocjenama. Baš zbog toga što određeni broj ispitanika mnogo putuje ili možda studira ili je studirao fakultete vezane za kulturnu baštinu, povijest, arheologiju, povijest umjetnosti i tako dalje pa se više razumiju u povijesna zdanja, kritičniji su i kompetentniji za raspravu vezanu oko kulturne baštine. Također, pošto je takvim ispitanicima povijest jedno od područja interesa, logično je kako će se oni više potruditi tražiti informacije o fortifikacijama ili ih dodatno istraživati prije i tokom boravka u destinaciji, pa će moći dati i razumniju ocjenu ukoliko su informacije dobre, odnosno ukoliko nisu. Ispitanici koji imaju doktorat dali su srednje ocjene i za fortifikacije i za informacije i signalizaciju; ipak drugi su od četiri skupine po brojnosti pa im je zbroj ocjena veći od onih osam ispitanika koji imaju osnovnoškolsko obrazovanje. Također, može se izvući zaključak kako mlađoj populaciji povijest možda nije presudan motiv niti im je zanimljiva te prema kulturnoj baštini nisu kritički nastrojeni, već se u destinaciji posvećuju drugim dijelovima njima zanimljivije turističke ponude.

3. HI – KVADRAT

Nulta hipoteza H0 – Ne postoje statistički značajne razlike u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihove motive dolaska.

Afirmativna hipoteza H1 – Postoje statistički značajne razlike u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihove motive dolaska.

Tablica 8. – Stavovi s obzirom na motiv dolaska

MOTIVI DOLASKA / STAVOVI	**Uređenost površina fortifikacija**	**Očuvanost fortifikacija**	**Autentičnost fortifikacija**	**Informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju**	**Informacije o fortifikacijama u destinaciji**	**Turistička signalizacija fortifikacija u destinaciji**	**UKUPNO**
Vrijeme za sebe i relaksacija	277	293	301	206	229	243	1549
Zabava, novi doživljaji	257	272	268	207	224	237	1465
Preporuke za destinaciju	75	86	87	50	63	74	435
Ljepota prirode i krajolika	311	332	343	235	258	272	1751

Kulturni sadržaji	201	215	225	144	157	168	1110
Posjet rodbini i prijateljima	25	29	28	21	23	24	150
Gastronomija destinacije	114	117	124	78	89	97	619
UKUPNO	1260	1344	1376	941	1043	1115	14158

IZVOR: Obrada autorice

Hi-kvadrat (λ^2)	3552,073794

➔ Nakon izračuna frekvencija i hi – kvadrata, uočavanja signifikantnosti na razini od 5% i 1%, zaključuje se kako je hi – kvadrat veći od obje signifikantnosti, odbacuje se nulta, negirajuća hipoteza, prihvaća se afirmativna hipoteza i govori se kako postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihove motive dolaska. Najveći broj ocjena dali su oni ispitanici kojima su motivi dolaska „vrijeme za sebe i rekreacija“ te „ljepota prirode i krajolika“; može se zaključiti kako su oni imali najviše vremena i volje za obilazak i upoznavanje grada, pogotovo su dali naglasak na aktivnosti na otvorenom, kao na primjer šetnje i rekreaciju. Invidualno, ispitanici s dolaskom motiva „vrijeme za sebe“ davali su raznolike ocjene (od 2 do 5) za izgled fortifikacija, za informacije i signalizaciju također, ali može se primijetiti kako prevladava i neocijenjenost tih elemenata; ispitanici se nisu izjasnili u svojoj ocjeni, i to više od neocijenjenosti elemenata izgleda fortifikacija. Zanimljivo je kako su upravo ispitanici s motivom dolaska „ljepota prirode i okoliša“ dali veći zbroj ocjena za informacije o fortifikacijama prije i poslije dolaska u Zadar te za signalizaciju fortifikacija – svakako ako im je cilj bio kretati se na otvorenom, istraživali su podatke o zelenim površinama Zadra te moguće kako su tako naišli i na informacije o fortifikacijama, pošto su park i perivoj Zadra smješteni upravo na bastionima. Individualno, ova skupina ispitanika dala je visoke ocjene izgledu fortifikacija, iako su neki ispitanici ostavili ove odgovore neocijenjenima. Što se informacija i signalizacije tiče, ocjene su raznolike, ali poprilično visoke u odnosu na ocjene drugih ispitanika. Visoke ocjene individualno dali su i ispitanici kojima je motiv dolaska bio „zabava i novi doživljaji“ (i za izgled fortifikacija i za informacije i signalizaciju) te „gastronomija destinacije“ – (visoke za izgled fortifikacija i za informacije prije dolaska o fortifikacijama, a nešto niže za signalizaciju i informacije o fortfikacijama u destinaciji). Ipak, zbrojevi navedene dvije skupine ispitanika manji su jer je i manji broj ispitanika odabrao ove motive, za

razliku od, na primjer, onih ispitanika koji su odabrali motiv „ljepota prirode“. Dobre ocjene dali su ispitanici kojima su motiv dolaska „kulturni sadržaji“ – za izgled fortifikacija, ali ne i za signalizaciju i informacije. Od ovih ispitanika očekivane su i veće ocjene jer se podrazumijeva kako se oni razumiju u kulturnu baštinu i mogu prepoznati njenu autentičnost; to znači kako fortifikacije nisu svih jednako u velikoj mjeri oduševile. Ipak, svaka osoba ima drugačiji ukus i preferencije. Također, informacije o fortifikacijama i signalizacija slabije su ocijenjene negoli od strane drugih ispitanika koji su odabrali druge motive dolaska. Moguće kako oni smatraju kako kulturna baština nije dovoljno istaknuta u cjelokupnoj turističkoj ponudi te je poprilično zanemarena. Malen zbroj ocjena može se pribrojiti i manjku ispitanika u ovoj skupini. Najmanje ocjene dane su od strane ispitanika kojima je motiv dolaska „preporuka“ te „posjet rodbini“; ovi ispitanici također su u manjoj mjeri zaokružili ovaj motiv; samo 9 ispitanika došlo je u posjet rodbini i prijateljima, a 25 ispitanika došlo je po preporukama u destinaciju. Iako je veći zbroj ocjena kod ispitanika koji su došli po preporukama jer njih ima više, individualne ocjene su raznolike i kod jednih i kod drugih navedenih u prethodnoj rečenici. Isto je slučaj kako je izgled fortifikacija bolje ocijenjen od informacija i signalizacije o njima.

4. HI – KVADRAT

Nulta hipoteza H0 – Ne postoje statistički značajne razlike u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na broj posjeta gradu Zadru.

Afirmativna hipoteza H – Postoje statistički značajne razlike u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na broj posjeta gradu Zadru.

Tablica 9. – Stavovi s obzirom na broj posjeta Zadru

BROJ POSJETA ZADRU / STAVOVI	**Uređenost površina fortifikacija**	**Očuvanost fortifikacija**	**Autentičnost fortifikacija**	**Informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju**	**Informacije o fortifikacijama u destinaciji**	**Turistička signalizacija fortifikacija u destinaciji**	**UKUPNO**
Prvi put	452	483	492	347	390	389	2553
2 - 3 puta	56	65	66	46	53	55	341
4 - 5 puta	17	10	18	9	7	10	71
Više od 5 puta	16	22	24	16	16	17	111
UKUPNO	541	580	600	418	466	471	6152

IZVOR: Obrada autorice

Hi-kvadrat (λ^2)	1551,583818

➔ Nakon izračuna frekvencija i hi – kvadrata, uočavanja signifikantnosti na razini od 5% i 1%, zaključuje se kako je hi – kvadrat veći od obje signifikantnosti, odbacuje se nulta, negirajuća hipoteza, prihvaća se afirmativna hipoteza i govori se kako postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na broj posjeta gradu Zadru. Najveći zbroj ocjena jest kod ispitanika koji su došli prvi put u destinaciju, individualne ocjene su sve različite; ipak je tih ispitanika bilo i najviše, 81% prema izračunu u diferencijalnoj statistici. Također, ispitanici vrlo vjerojatno nisu imali objektivno mišljenje jer nisu dovoljno vremena posvetiti proučavanju isključivo fortifikacija, već obilasku cijelog grada pošto su ga prvi put posjetili i željeli su vidjeti i doživjeti što je više moguće toga. Ispitanici koji su više puta posjećivali destinaciju, već su je, najvjerojatnije, bolje i bolje upoznavali svaki put kada bi ponovno došli. Također, i u ovom slučaju najmanje su individualno ocijenjene informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju. Zanimljivo kako su veće ocjene dali ispitanici koji su više od 5 puta došli u destinaciju od ispitanika koji su je posjetili 4 ili 5 puta; svakako su ovi prvi lojalniji te su već i bolje upoznali sami Zadar i znaju gdje dobiti informacije koje su im potrebne. Isto tako, njih ima malo više od drugih spomenutih. Što se individualnih ocjena tiče, za ispitanike koji su destinaciju posjetili dva do tri puta, ocjene su poprilično visoke za izgled fortifikacija, ali i za informacije i za signalizaciju. Od svih, najmanje su ocijenili informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju.

17. RASPRAVA

Postavlja se pitanje mogu li zadarske fortifikacije kao dio kulturne baštine Zadra danas igrati važnu ulogu u zadarskom turizmu i mogu li se valorizirati u svrhu razvitka urbanog turizma Zadra. Oblici fortifikacija javljaju se u najranijoj povijesti Zadra, još za vrijeme Liburna. Prve izgrađene fortifikacije – zidine grade Rimljani te su one kroz povijest poslužile brojnim obranama grada. Ovaj grad, Mlečanima od izuzetne važnosti, bio je jedan od najbolje branjenih gradova u to razdoblje; fortifikacije su danas ostale kao spomen na mletačko kvalitetno graditeljstvo zidnih platna, kula, bastiona, kaštela. Grad je dobio monumentalna gradska vrata i potpuno drugačiji oblik od onoga u srednjem vijeku. Zadar je sve do 1868. godine imao status grada – utvrde te je funkcionirao kao otok (danas poluotok zatrpavanjem tadašnjeg prokopanog jarka). Tek te godine proglašen je otvorenim gradom i dio fortifikacija je srušen pošto se grad otvorio prema moru te su na području sada već poluotoka građene neoklasicističke masovne zgrade, drugačije od dosadašnjih stilova renesanse i baroka. Zadar je bio posvećen razvitku cestovnog, a ne samo morskog prometa zbog promjena u centrima vlasti (drugi gradovi postali su važnija središta, kao na primjer Beč); tako je uvala Jazine postala novi važni ulaz u grad, a izgrađen je i most koji je grad povezivao s kopnom. Tokom tadašnjih bombardiranja, većina masovnih zgrada je uništeno te stare zgrade na području poluotoka na kojima su kasnije nastale iskopine starog rimskog foruma. Tako danas u Zadru na malome području stare gradske jezgre postoji brojna kulturna baština iz različitih povijesnih razdoblja. Ona se isprepliće s modernim zgradama i objektima današnjice, što grad čini drugačijim od drugih i s time zanimljivijim u smislu urbanog turizma. Urbani turizam je kvalitetan način za otvaranje novih radnih mjesta u gradu te promicanja destinacije kao multikulturalne zajednice; ipak, važno je uskladiti želje i potrebe posjetitelja kao i domaćeg stanovništva, što u praksi nije lako izvediv slučaj. Razvoj kulture koju odlikuju očuvanje kulturnog naslijeđa, obiteljske vrijednosti, demokracija čine povoljan okvir za urbani razvoj. Turistima je bitno doživjeti neki kulturni resurs, a ne samo vidjeti ga. Zato je potrebno kulturnu baštinu kvalitetno interpretirati te pružiti turistima mogućnost sudjelovanja u različitim aktivnostima kako bi njihovo iskustvo u destinaciji bilo dodatno obogaćeno. Hrvatska i njeni gradovi brojni su različitim ljepotama, starim građevinama te sve više i festivalima i događanjima koji privlače urbane turiste u posjet gradovima. U Zadru se ne posvećuje toliko pažnje urbanom turizmu koliko nekim specifičnim oblicima turizma. Ipak, ti su oblici turizma vezani za urbani tako da je moguće i njega razvijati na ovim prostorima, s posebnim naglaskom na bogatu kulturnu baštinu. Valorizacija kulturne baštine, a posebno

gradskih fortifikacija potaknuta je projektom HERA, koji je nedavno započeo s djelovanjem. U radu je provedeno istraživanje o stavovima turista te je ispitano 200 ispitanika. Anketa je bila anonimna i dobrovoljna te se sastoji od otvorenih i zatvorenih pitanja. Na temelju deskriptivne statistike odgovori su se obrađivali te je zaključeno kako je najveći broj ispitanika došao iz Njemačke, Francuske i Engleske, uglavnom su mlađe dobi i srednje, najviše ih je zaokružilo preddiplomski studij kao razinu obrazovanja, više je ženskih ispitanika, više od 50% ispitanika ostaje između jedne i tri noći u destinaciji Zadar, najviše ih troši između 30 i 50 eura dnevno, najvećem broju ispitanika prosječna primanja u obitelji mjesečno iznose između 2000 i 2999 eura, najviše je turista „individualaca“ te ih je 81% prvi put posjetilo Zadar. Motiv dolaska kod najvećeg broja ispitanika jest ljepota prirode i pejzaža; idući motiv je vrijeme za sebe i relaksacija, a kulturni sadržaji su tek na trećem mjestu. Veliki broj ispitanika izjasnio se kako najviše troši na gastronomsku ponudu u destinaciji. Što se fortifikacija tiče, ispitanici su odgovarali na pitanja s DA ili NE, pa se tako prema njihovim prevladavajućim odgovorima može utvrditi kako su fortifikacije prometno dostupne te kako se u njihovoj blizini nalazi parking prostor. Postoji signalizacija o fortifikacijama u destinaciji te se o njima informacije mogu prikupiti, ali ne postoje informacije izvan destinacije Zadar, dakle prema njima iz njihovog mjesta boravka ne može se saznati mnogo o fortifikacijama. Postoje suveniri koji asociraju na fortifikacije, naveli su kako su to magneti. Na pitanje smatraju li uključivanje zadarskih fortifikacija bitnim za razvoj urbanog turizma i bili to pridonijelo dužem boravku gostiju u centru grada i većoj potrošnji te zašto, ispitanici su bili polovično podijeljeni, ali veća polovina ipak se odlučila za odgovor kako uključivanje zadarskih fortifikacija nije bitno za razvoj urbanog turizma jer su druge atrakcije naveli bitnijim i kako gosti samo radi fortifikacija ne bi ostajali duže i više trošili u destinaciji. Tome pridonosi svakako trend posjećivanja više destinacija unutar turističkog putovanja te je s time i skraćen boravak u jednoj destinaciji pojedinačno. Na pitanje bili radi motiva posjete zadarskih fortifikacija došli izvan sezone, u neko drugo doba godine, ispitanici su također bili polovično podijeljeni, ali veća polovica ispitanika odgovorila je kako ne bi došli isključivo radi fortifikacija. Ispitanici su svakako u odgovorima naveli kako bi Zadar ponovno posjetili izvan sezone kada su manje gužve, kada je vrijeme ugodno i kako bi ga posjetili ponovno iako su već bili u njemu. U radu su postavljene četiri afirmativne hipoteze te su hi – kvadratima odbačene nulte hipoteze, a prihvaćene te afirmativne, što znači kako postoji statistički značajna razlika između stavova ispitanika o fortifikacijama s obzirom na njihovu dob, obrazovanje, motive dolaska i broj posjeta gradu Zadru.

18. ZAKLJUČAK I PRIJEDLOZI

Svrha istraživanja je analizirati određeni broj ispitanika – turista koji su boravili određeni period u destinaciji Zadar te njihov stav prema kulturnoj baštini Zadra – njegovim fortifikacijama, stanju i njihovoj ulozi u turizmu. Glavni cilj istraživanja jest istražiti povijest zidina i vidjeti kako se zadarske zidine mogu valorizirati u turističke svrhe urbanog turizma u Zadru danas – na temelju proučavanja literature, spoznaja o stanju zidina te proučavanju javnog mijenja. Sporedni ciljevi istraživanja su: Zadovoljstvo posjetitelja/turista stanjem i ulogom zadarskih zidina danas. Na temelju obrađene literature potrebne za razradu rada, može se zaključiti kako je povijest na ovim prostorima bila burna, a s time je dakako bila i povijest fortifikacija. Fortifikacije su građene od strane Mlečana, te su gradu podarile status grada – tvrđave i Zadar, izuzetno važan Mlečanima, bio je u to vrijeme jedan od najbolje branjenih gradova. Kroz povijest, zidine su se nadograđivale i rušile te su se mijenjali glavni ulazi u grad. U svakom slučaju, zidine su služile svojoj svrsi te je grad ostao neosvojen. Danas fortifikacije nemaju svoj izgled iz prošlosti već njihove ostatke; dakle fortifikacije se nalaze isprekidano na poluotoku, zidine koje su se nalazile na današnjoj rivi su srušene, od Kaštela je ostao Mali Arsenal, na Muraju se nalazi cesta, Citadela je danas dio Sveučilišta, dok su Forte i Ponton pretvoreni u park i perivoj, gdje se nalaze škole, ugostiteljski obrt, i tako dalje. Ovim radom nastojalo se utvrditi koliko se zadarske fortifikacije mogu valorizirati u svrhe turizma te se poseban osvrt dao na urbani turizam, pošto je Zadar jedna od važnijih urbanih sredina Dalmacije i Hrvatske. Autorica rada smatra kako uz određenu volju i resurse fortifikacije mogu postati zanimljiv dio kulturne baštine za posjetu baš zbog toga što su drugačije od ostalih zidina drugih destinacija – isprekidane su, ne moraju se posjetiti cijele u jednom danu te nude različitosti na njima; turisti koji vole rekreaciju mogu otići prošetati po perivoju i parku, a netko tko preferira muzeje može otići u šetnju Murajom i posjetiti Muzej Antičkog Stakla i Muzej Iluzija. Turisti željni otkrivanja gastronomije mogu otići do ugostiteljskog obrta Garden koji se nalazi na drugom kraju Muraja, pored hotela Bastion, koji se također nalazi na fortifikacijama. Dakako, uz to sve tu je i otkrivanje bogate povijesti za sve one turiste koje zanima povijest i kulturna baština. Ipak, fortifikacije se kao takve poprilično zanemaruju u turističke svrhe te hodnici ispod perivoja i parka kroz zidine nemaju prohodnost omogućenu turistima na otkrivanje, perivoji i parkovi nisu dovoljno iskorišteni i osvijetljeni, tek park Vladimira Nazora ima signalizacije, ali samo o biljnim i životinjskim vrstama koje obitavaju na tom prostoru, na prostoru Muraja nalazi se šetnica, ali je ona ujedno i cesta i parking prostor te nije pretjerano sigurna za šetače, bicikliste, djecu i tako dalje. Na području

fortifikacija nalaze se dva ugostiteljska obrta (Ledana i Garden), što je malo, ali svakako bolje nego da nema niti jedan. Kulturnih ruta nema mnogo, tek nedavno projektom HERA osmišljena je kulturna ruta te treba vidjeti koliko je ona prepoznata od strane turističke potražnje. Također, tim istim projektom nastoji se valorizirati kulturna baština grada te s time i fortifikacije Zadra, ali projekt je pokrenut nedavno te treba još raditi i dodatno usavršavati načine kako uključiti ovaj važan dio zadarske povijesti u urbani turizam Zadra. Što se samog istraživanja tiče, 200 anonimnih ispitanika nije pretjerano upoznato s fortifikacijama Zadra – smatraju kako informacija nije bilo i oni ih nisu našli. U destinaciji su se, pak, upoznali s fortifikacijama preko signalizacije i promotivnih materijala. Ispitanici smatraju kako bi se moglo dati i više informacija o fortifikacijama. Njihov izgled, autentičnost, uređenost i očuvanost ocijenjeni su sa zadovoljavajućom ocjenom i turistima su zidine bile zanimljive za posjet, ali ipak imali su i druge atrakcije kojima su davali više pažnje – to su naravno, one najpoznatije, Morske orgulje i Pozdrav Suncu. Ispitanici su se dalje izjasnili kako oni uglavnom ne bi došli isključivo radi fortifikacija ponovno u destinaciju, ali bi svakako izvan sezone ponovno posjetili Zadar, kada je vrijeme ugodno i kada ima manje turista. Ispitanici su bili podijeljeni oko odgovora na pitanje bili fortifikacije pridonijele razvitku urbanog turizma te s time i dužem boravku gostiju u gradu. Većina ih smatra kako ne bi, ali mnogi smatraju kako bi i kako treba fortifikacije ukomponirati u ostatak turističke ponude, kako bi ih se trebalo više promovirati i obavještavati turiste zainteresirane za kulturnu baštinu o njima, što kulturnim rutama, a što kroz vodiče, prospekte i signalizaciju. U radu su postavljene četiri afirmativne hipoteze: H1 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihovu dob, H2 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihovo obrazovanje, H3 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na njihove motive dolaska i H4 – Postoji statistički značajna razlika u stavovima turista o fortifikacijama Zadra s obzirom na broj posjeta gradu Zadru. One su se testirale hi – kvadratom te su nulte hipoteze odbačene i prihvaćene su ove afirmativne. Dokazana je statistički značajna razlika u stavovima ispitanika o fortifikacijama s obzirom na njihovu dob, obrazovanje, motive dolaska i s obzirom na broj posjeta gradu Zadru. Na odgovore je utjecao i broj ispitanika u određenim grupama u hi – kvadrat tablici, ali bilo je svakako za očekivati kako će fortifikacije.ispitanike više ili manje zanimati s obzirom na određenu dob te stupanj obrazovanja To se dakako odnosi i na motive dolaska, jer ispitanici koji su došli radi noćnog života destinacije i shoppinga vjerojatno neće prvo posjetiti fortifikacije kao oni ispitanici kojima su motiv dolaska kulturni sadržaji. Također se primijetila i razlika u stavovima kod ispitanika koji su

prvi put u destinaciji i koji su više puta dolazili u destinaciju. Sve u svemu, zadarske zidine važan su dio kulturne baštine, zanimljiv i drugačiji od fortifikacija ostalih gradova zbog svoje uklopljenosti u moderne dijelove grada, a na osobama koje tvore turističku ponudu grada je fortifikacije kvalitetno predstaviti i promovirati određenom segmentu turističke potražnje – one zainteresirane za kulturne sadržaje i urbani turizam. Također, inovativnim idejama potrebno je kod turista stvoriti autentični doživljaj kod posjeta fortifikacijama, kako bi on zapamtio baš te fortifikacije i baš tu destinaciju u moru raznolike turističke ponude i kako bi svima u pozitivnom smislu prepričavao doživljaje iz destinacije što je često destinaciji i najbolji marketing. To se može samo ako svi sudionici turističke ponude zajedno surađuju i razmjenjuju iskustva te se turizam razvija na način kako bi i turisti i domaćini bili zadovoljni.

PRIJEDLOZI

Ovo istraživanje vršilo se ad hoc, ali zbog odbačenih nultih hipoteza, predlaže se provoditi ovakav tip istraživanja konstatno, kako bi se bolje razumjeli uzorci ispitanika s područja ove destinacije i kako bi se dobio bolji uvid u njihove stavove i preferencije, a sve s ciljem poboljšavanja turističke ponude. Ovo istraživanje vršeno je na području grada Zadra, točnije njegovog centra te se istraživanje u ovako postavljenom obliku ne može vršiti u drugim gradovima – tiče se samo zadarske kulturne baštine. Također, nulte hipoteze mogu se pokušati potvrditi, jer sve dok se hipoteze mogu odbaciti, istraživanje nije gotovo te se neke nove činjenice i stavovi mogu otkriti proučavanjem novih ispitanika i njihovih mišljenja i preferencija. Bilo bi poželjno proučiti kroz vrijeme kako napreduje projekt HERA te kakav je stupanj zadovoljstva s kulturnom rutom koja predstavlja fortifikacije turističkoj potražnji.

19. SAŽETAK

U ovom radu predstavlja se uloga zadarskih zidina kroz povijest, kada i kako su rađene, što je bilo mijenjano i zašto te kada su fortifikacije dobile današnji izgled. Prošlost zadarskih fortifikacija podijeljena je radi lakše preglednosti te se unutar poglavlja kazuje o događanjima tokom prošlosti, potom i o samim fortifikacijama, njihovoj ulozi u određenom vremenskom periodu te zašto imaju takav izgled kakav imaju danas. Predstavlja se i uloga fortifikacija danas kada više nisu u svojoj staroj funkciji, već su dosta izmijenjene i služe kao park, perivoj, cesta – parking, a na njima postoje različiti objekti i ustanove. Nakon toga, opisuju se početci i razvoj urbanog turizma, što treba imati jedan grad koji želi razvijati urbani turizam i tko su urbani turisti. Navedeno je i poglavlje kultura u urbanom turizmu te njena važnost i kako jedan grad promovira kulturnu ponudu grada. Kratko je predstavljen urbani turizam Hrvatske te Zadra, a spomenut je i projekt HERA koji je važan jer valorizira zadarske fortifikacije u turističke svrhe; osmislila se kulturna turistička ruta grada. Provedeno je istraživanje koje ispituje mišljenje, stavove o zadarskim zidinama i njihovu ulogu u turizmu. Turiste grada Zadra anonimno se ispitivalo anketom. Ispitano je 200 ispitanika. Anketa je anonimna i dobrovoljna te se sastoji od otvorenih i zatvorenih pitanja. Većina pitanja obrađena je deskriptivnom statistikom te se u radu nalaze grafovi koji pokazuju koliko je ispitanika odgovorilo na određene ponuđene odgovore. Postoje i dva pitanja koja su otvorenog tipa te su ispitanici mogli odgovoriti što god su htjeli. Na pitanje smatraju li uključivanje zadarskih fortifikacija bitnim za razvoj urbanog turizma i bili to pridonijelo dužem boravku gostiju u centru grada i većoj potrošnji te zašto, ispitanici su polovično podijeljeni, ali veća polovina ipak se odlučila za odgovor kako uključivanje zadarskih fortifikacija nije bitno za razvoj urbanog turizma jer su druge atrakcije naveli bitnijim i kako gosti samo radi fortifikacija ne bi ostajali duže i više trošili u destinaciji. Tome pridonosi svakako trend posjećivanja više destinacija unutar turističkog putovanja te je s time i skraćen boravak u jednoj destinaciji pojedinačno. Na pitanje bili radi motiva posjete zadarskih fortifikacija došli izvan sezone, u neko drugo doba godine, ispitanici su također polovično podijeljeni, ali veća polovica ispitanika odgovorila je kako ne bi došli isključivo radi fortifikacija. Ispitanici su svakako u odgovorima naveli kako bi ponovno posjetili Zadar izvan sezone kada su manje gužve, kada je vrijeme ugodno i kako bi ga posjetili ponovno iako su već bili u njemu. U radu su postavljene četiri afirmativne hipoteze te su hi – kvadratima odbačene nulte hipoteze, a prihvaćene te afirmativne, što znači kako postoji statistički značajna razlika između stavova ispitanika o fortifikacijama s obzirom na njihovu dob,

obrazovanje, motive dolaska i broj posjeta gradu Zadru. Može se zaključiti kako su zadarske fortifikacije važan dio kulturne baštine, zanimljiv i drugačiji od fortifikacija ostalih gradova zbog svoje uklopljenosti u moderne dijelove grada. Ipak, na osobama koje tvore turističku ponudu grada jest fortifikacije kvalitetno predstaviti i promovirati kod određenog segmenta turističke potražnje – one zainteresirane za kulturne sadržaje i urbani turizam. Također, inovativnim idejama potrebno je kod turista stvoriti autentični doživljaj kod posjeta fortifikacijama, kako bi posjetitelji zapamtili baš te fortifikacije i baš tu destinaciju u moru raznolike turističke ponude i kako bi oni svima u pozitivnom smislu prepričavali doživljaje iz destinacije što je često destinaciji i najbolji marketing. Naravno, to se može samo ukoliko svi sudionici turističke ponude zajedno surađuju i razmjenjuju iskustva te se turizam razvija na način kako bi i turisti i domaćini bili zadovoljni donesenim odlukama.

Ključne riječi: Fortifikacije, kulturna baština, urbani turizam, istraživanje, preferencije, stavovi, turistička ponuda

20. SUMMARY

The role of the Zadar fortification system and its valorisation in the urban tourism of Zadar

The thesis deals with the role of Zadar fortifications throughout history and with the issues such as when and how they were made, what was added to them or removed from them, why and when exactly they got their present appearance. For easy reference in the thesis the history of the Zadar fortifications has been divided into chapters which deal with past events, the fortifications, their role in a particular period of time and their present – day appearance. The thesis also deals with the role of fortifications today when their primary function has been changed and when they serve as a park, gardens, pleasure grounds, a road with a parking place and when various buildings and institutions such as museums, bars and a hotel have been built on them. In addition, the thesis gives description of beginnings and development of urban tourism, what a city which wants to develop urban tourism has to do and have and who urban tourists are. There is also a chapter about culture and its importance in urban tourism and the ways of promotion of cultural facilities of a city. Urban tourism in Croatia and Zadar has been briefly presented as well as the HERA project. The project is important as it evaluates the Zadar fortifications in tourism – a cultural tourist route of the city has been invented.

A research which examines public opinion and attitudes towards fortifications and their role in tourism has been made. Zadar tourists, 200 of them, have been questioned through anonymous poll. The poll is also voluntary and it consists of open and closed questions. Most of answers have been processed by means of descriptive statistics and there are also graphs which show how many examinees have chosen particular answers.

There have also been two open questions which have offered any type of the answer. When examinees have beenasked if they think that the Zadar fortifications are essential for the development of urban tourism and if this would contribute to a longer tourist stay and higher consumption of money and why this is so, the examinees have had divided opinions. A great part of them has answered that the inclusion of the Zadar fortifications is not essential for the development of urban tourism as there are other attractions which are more important for tourists to visit. They think people would not stay longer at a destination and spend more money there, as there is a trend in which travellers tend to visit more destinations within a trip and in this way they reduce the length of stay at the destination. When asked if they would like to visit the Zadar fortifications off – season, the examinees have also been divided. A

great part of them has answered that they would not have motivation to come and see only fortifications off – season, but they would like to visit the city itself off – season when it is less crowded and when the weather conditions are more pleasant as in spring or autumn.

In the thesis there are four affirmative hypotheses. All four have been accepted.There is a statistically significant difference between attitudes of the examinees according to their age, education, motives of arrival and a number of visits to the city of Zadar.

It can be concluded that Zadar fortifications are important part of cultural heritage, interesting and different from other fortification systems in other cities due to their integration in modern urban parts of Zadar. However, people who create the tourist offer of the city should promote and present fortifications well to particular segments of a tourist demand – to those tourists who are interested in cultural facilities and urban tourism. Furthermore, by implementation of innovative ideas it is necessary to make tourists get an authentic experience oftheir visit to the fortifications. It is important that they can remember exactly these fortifications and this destination in a diverse tourist offer and that they can share their positive experience with other people which is, for sure, the best marketing. Of course, this is possible only if all participants making a tourist offer work together and exchange their knowledge so the tourism would be developed in a way that both tourists and hosts would be satisfied with enacted decisions.

Key words: Fortifications, cultural heritage, urban tourism, research, preferences, attitudes, tourist offer

21. LITERATURA

Knjige

HALMI, A.: **Temelji kvantitativne analize u društvenim znanostima**, Alinea, Zagreb, 1999.

KOLB, B., M.: **Tourism marketing for cities and visitors**, Elsevier Inc., UK, 2006.

ORBASLI, A.: **Tourists in Historic towns**, E & FN Spon, London, 2000.

PETRICIOLI, I.: **Dva tisućljeća zadarskog urbanizma**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1958., p. 65. – 70.

PETRICIOLI, I.: **Stari Zadar u slici i riječi**, Narodni muzej: Forum, Zadar, 1999.

PETRICIOLI, I., KLAIĆ, N.: **Zadar u srednjem vijeku**, Narodni list, Zadar, 1976.

PETZ, B.: **Osnovne statističke metode za nematematičare**, Naklada Slap, Jastrebarsko, 1997.

RAUKAR, T., PETRICIOLI, I., ŠVELEC, F., PERIČIĆ, Š.: **Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797.**, Narodni list/Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1987.

SUIĆ, M.: **Zadar u starom vijeku**, Filozofski fakultet Zadar, Zadar, 1981.

Radovi časopisa

STAGLIČIĆ, M.: **Osvrt na graditeljstvo u Zadru od pada Mletačke Republike (1797) do talijanske kapitulacije (1943.)**, Rad. Instituta za povijest umjetnosti, Vol. 24., 2000., p. 73. – 78.

STAGLIČIĆ, M.: **Urbanistički razvoj Zadra od pojave Hrvatskog narodnog preporoda do Prvoga svjetskog rata**, Zadarska smotra, Vol. 5, 1994., 6. p. 87. – 91.

VRTIPRAH, V.: **Kulturni resursi kao činitelj turističke ponude u 21. Stoljeću**, Ekonomska misao praksa Dubrovnik, Vol. 15, 2006., 2, p. 280. – 293.

Tekstovi s Interneta

ANONYMUS: **Bedemi srednjovjekovnog Zadra**, Istorija Balkana, http://istorijabalkana.yuku.com/topic/1565/BEDEMI-SREDNJOVJEKOVNOG-ZADRA#.VBLH7fl_tqV

ANONYMUS: **Croatia: Zadar City walls; Documenting the City walls**, Hera adriatic, http://www.heradriatic.eu/component/content/article/85-spotlight/102-croatia-zadar-county-documenting-the-city-walls

ANONYMUS: **Obilazak kulturne turističke rute s oznakom HERA**, Zadarska županija, http://www.zadarska-zupanija.hr/upravni-odjeli/upravni-odjel-za-proracun-i-financije/item/1474-obilazak-kulturne-turisticke-rute-s-oznakom-hera

ANONYMUS: **Okrugli stol: "Kulturni, kreativni i urbani turizam u funkciji razvoja destinacija i DMK"**, Ministarstvo turizma RH http://mint.hr/default.aspx?id=27290

ARTIĆ, B.: **Unaprjeđenje turističke ponude**, Grad Zadar, http://www.grad-zadar.hr/unaprijedenje-turisticke-ponude-474/

LAW, M., C.: **Urban tourism Second Edition**, Continuum, London, 2002., https://books.google.hr/books?hl=hr&lr=&id=UC0dZELg11AC&oi=fnd&pg=PP6&dq=beginning+of+urban+tourism&ots=gtNGGLWY57&sig=DsMdQW23gS-ltQeaJFDR-_Koi4&redir_esc=y#v=onepage&q=beginning%20of%20urban%20tourism&f=false

MARONIĆ – LAMZA, M., GLAVAŠ, J.: **Urbani turizam**, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2013., http://documents.tips/documents/urbani-turizam-56290a72c07b8.html

MATASSI, J.:, **Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije** Razvojna agencija Zadarske županije, http://www.zadra.hr/stratesko-planiranje/glavni-plan-razvoja-turizma-zadarske-zupanije/

MATASSI, J.: **Glavni plan razvoja turizma Zadarske županije**, Sveučilište u Zadru, http://www.zadra.hr/wp-content/uploads/2013/01/GP-turizma-Zadarske-zupanije.pdf

SEFEROVIĆ, A.: **ZadaRetro ili Zadranizam**, Zadaretro, http://www.zadaretro.info/ars%20memorie/1_gradska_vrata.htm,

VRSALJKO, K.: **Na ruti liburnskog, rimskog i hrvatskog nasljeđa**, Zadarski list, http://www.zadarskilist.hr/clanci/23112016/na-ruti-liburnskog-rimskog-i-hrvatskog-nasljeda

Radovi elektroničkih časopisa

ARBUTINA, D.: **Regulacijski plan Zadra iz 1939. godine**, Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Vol 9., 2002. 1(21), http://hrcak.srce.hr/10802

FADIĆ, I., ŠTEFANAC, B.: **Geneza grada na trgu Petra Zoranića u Zadru**, Histria antiqua, Vol. 20, 2011., 20, http://hrcak.srce.hr/79767

GUSAR, K., VUJEVIĆ, D.: **Prilog poznavanju utvrde Citadela u Zadru – istraživanja Barbakana 2008. godine**, Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, Vol. 26, 2010., 1, http://hrcak.srce.hr/50501

HILJE, E.: **Mletački kaštel u Zadru**, Ars Adriatica, No. 1., 2011., http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=137445

MILOŠEVIĆ, S.: **Tendencije u urbanom turizmu**, Fakultet za sport i turizam, Novi Sad, TIMS Acta, Vol. 5., 2011., p. 61 – 69., http://www.tims.edu.rs/wp-content/uploads/2012/05/No.3_Milosevic_TENDENCIJE_U_URBANOM_TURIZMU.pdf

PETRICIOLI, M.: **Gradski perivoj u Zadru**, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 33, 1992., 1, http://hrcak.srce.hr/116511

VEŽIĆ, P.: **Vrata Michelea Sanmichelija u Zadru**, Rad. Inst. povij. umjet., Vol. 29, 2005., p. 93. – 106. http://www.ipu.hr/uploads/documents/324.pdf

ŽMEGAČ, A.: **Zadarske utvrde 16. Stoljeća**, Rad. Inst. povij. umjet., Vol. 27., 2003., p. 107. – 118. http://www.ipu.hr/uploads/documents/265.pdf

22. POPIS ILUSTRACIJA

Slika **Stranica**

1. Augustov natpis i struktura rimskih bedema u vrtu D. Dispanzera 11

2. Rekonstrukcija izgleda antičkog ulaza (Trg Petra Zoranića) 14

3. Današnji izgled antičkog ulaza u grad (Trg Petra Zoranića) 15

4. Slavoluk Melie Anniane 16

5. Zadar u I. – II. stoljeću 18

6. Rekonstrukcija jugoistočnog prospekta iz ranog Carstva 23

7.Kapetanova kula, ostaci ranog i kasnog srednjovjekovnog zida prije renoviranja 24

8. Tlocrt Citadele 25

9. Mletački kaštel 27

10. Maketa Zadra u Museo Storico Navale u Veneciji (oko 1570., detalj kaštela) 28

11. Kaštel, barbakan i oktogonalna kula 28

12. Kaštel, Mali arsenal 29

13. Zadar u srednjem vijeku 30

14. Zadar u XVI. stoljeću 38

15. Kopnena vrata u prošlosti 40

16. Kopnena vrata i bastion Ponton danas 41

17. Zadar 1941. godine 47

18. Zadar prije savezničkih bombardiranja 48

19. Perivoj Vladimira Nazora – najveći perivoj nabastionu Forte 52

20. Današnje stanje fortifikacija (Forte, Ponton, zidno platno na istočnoj strani grada, bastion Sv. Nikole) 53

23. POPIS GRAFIKONA

Graf **Stranica**

1. Zemlja prebivališta 69

2. Dob ispitanika 70

3. Spol ispitanika 71

4. Završeni stupanj obrazovanja 71

5. Broj noćenja u Zadru 72

6. Dnevna potrošnja po osobi u Zadru 72

7. Mjesečni prihod u obitelji ispitanika u eurima 73

8. Način dolaska u destinaciju 74

9. Broj posjeta destinaciji Zadar 74

10. Motivi dolaska u Zadar 75

11. Najveći trošak novca u destinaciji 76

12. Upit o transportu do fortifikacija 77

13. Upit o parkingu u blizini fortifikacija 77

14. Signalizacija fortifikacija u destinaciji 78

15. Informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju 78

16. Informacije o fortifikacijama u destinaciji 79

17. Suveniri koji podsjećaju na fortifikacije 79

18. Uključivanje fortifikacija u urbani turizam Zadra 80

19. Dolazak u grad radi posjeta fortifikacija izvan sezone 81

24. POPIS TABLICA

Tablica	**Stranica**
1. Ocjene zadovoljstva ispitanika s fortifikacijama	82
2. Godine ispitanika	83
3. Broj noćenja u Zadru	84
4. Dnevna potrošnja u Zadru	85
5. Mjesečni prihod u obiteljima – kućanstvu ispitanika (u eurima)	85
6. Stavovi s obzirom na dob	87
7. Stavovi s obzirom na obrazovanje	88
8. Stavovi s obzirom na motiv dolaska	89
9. Stavovi s obzirom na broj posjeta Zadru	91

25. ŽIVOTOPIS

OSOBNE INFORMACIJE Dalila Brković

Obala Kneza Branimira, Zadar, 23000, Hrvatska

dalila.brkovic@yahoo.com

Spol Ž| Datum rođenja 13.12.1992.| Državljanstvo Hrvatsko

RADNO ISKUSTVO

1.6.2016.- 1.9.2016. — MPG agencija
- Promocije artikala

15.8.2015. – 20.9.2015. — Dubrovački muzeji
Knežev dvor
- Briga za prostore muzeja, informiranje i podučavanje gostiju o izlošcima

10.10. 2014. – 1.8.2015. — Promocije (Zadarska županija)
Promocija i prodaja artikala na promocijama, dijeljenje letaka (dnevne promocije), promocija restorana

1.8. 2012. – 20.8. 2014 (ljetne sezone) — Dubrovački muzeji
Knežev dvor
- Briga za prostore muzeja, informiranje i podučavanje gostiju o izlošcima

20.7.2012 – 1.8.2012. — MPG agencija
- Dnevne promocije

20.6.2011. – 26.9.2011. — Suvenirnica „Aqua“
- Rad u skladištu, prodaja suvenira, kontakt s kupcima

OBRAZOVANJE I OSPOSOBLJAVANJE

2014. **Diplomski smjer Kulturna i prirodna baština u turizmu na Odjelu za turizam i komunikacijske znanosti, Zadar**

Trenutno studira diplomski smjer studija Kulture i turizma

2011. – 2014. **Preddiplomski smjer Kultura i turizam na Odjelu za turizam i komunikacijske znanosti, Zadar**

- Završen predidplomski smjer Kultura i turizam, interdisciplinarni studij – znanja iz područja ekonomije, novinarstva i odnosa s javnošću, kulturne i prirodne baštine, znanje stranih jezika, rada na računalu, obavljena stručna praksa u zadarskim muzejima (Muzej antičkog stakla, Arheološki muzej), turističkoj zajednici grada Zadra, turističkoj agenciji „Easy travel“ u Dubrovniku, hostelu Forum u Zadru

2007. – 2011. **SSS – Srednja stručna sprema**

Završena Turističko – ugostiteljska srednja škola u Dubrovniku, smjer HTT – Hotelijersko turistički tehničar

- Znanje stranih jezika, ophođenje s turistima, osnove povijesti, zemljopisa, psihologije, knjigovodstva, politike i gospodarstva
- U sklopu stručne prakse – rad u hotelima (Hotel Hilton Imperial, hotel Astarea, hotel Ivka, hotel Mlini) i rad u turističkoj agenciji (Turistička agencija Atlas)

OSOBNE VJEŠTINE

Materinski jezik: Hrvatski

Ostali jezici

	RAZUMIJEVANJE		GOVOR		PISANJE
	Slušanje	Čitanje	Govorna interakcija	Govorna produkcija	
Engleski	C1	C2	C1	C1	C2
Francuski	B1	B2	A2	A2	B1

Zamijenite nazivom jezične potvrde. Upišite stupanj ako je primjenjivo.

Stupnjevi: A1/2: Početnik - B1/2: Samostalni korisnik - C1/2 Iskusni korisnik
Zajednički europski referentni okvir za jezike

	RAZUMIJEVANJE		GOVOR		PISANJE
	Slušanje	Čitanje	Govorna interakcija	Govorna produkcija	
Talijanski	A2	B1	A2	A1	B1
Ruski	A1	A2	A1	A1	A2
Švedski	A1	A2	A1	A1	A2

Stupnjevi: A1/2: Početnik - B1/2: Samostalni korisnik - C1/2 Iskusni korisnik

Zajednički europski referentni okvir za jezike

PRILOZI

Upitnik o zadarskim fortifikacijama

Poštovana/i, studentica sam na Sveučilištu u Zadru i pripremam istraživanje za diplomski rad, a pred Vama se nalazi upitnik kojim se ispituje stav javnosti prema kulturnoj baštini Zadra – njegovim fortifikacijama, stanju i njihovoj ulozi u turizmu. Svi odgovori su anonimni i koriste se samo u svrhe diplomskog rada.

Hvala unaprijed na izdvojenom vremenu i suradnji!

1. Iz koje zemlje dolazite?

2. Dob

a) 16 – 25 godina

b) 26 – 35 godina

c) 36 – 45 godina

d) 46 – 55 godina

e) 56 – 65 godina

f) više od 65 godina

3. Spol

a) muški

b) ženski

4. Obrazovanje

a) osnovna škola ili niže

b) srednja škola, strukovna škola

c) visoka škola ili fakultet

d) magisterij ili doktorat znanosti

5. Broj noćenja u Zadarskoj županiji

a) bez noćenja

b) 1 – 3 noćenja

c) 4 – 7 noćenja

d) više od 7 noćenja

6. Dnevna potrošnja po osobi u destinaciji

a) manje od 30 EUR-a

b) 30 – 50 EUR-a

c) 50 – 100 EUR-a

d) više od 100 EUR-a

7. Prosječni mjesečni prihod Vaše obitelji u eurima

a)300 – 499

b) 500 – 999

c) 1,000 – 1,999

d) 2,000 – 2,999

e) 3,000 – 4,999

f) 5,000 i više

8. Na turističko putovanje došli ste

a) individualno

b) organizirano (preko turističke agencije)

9. Koliko ste puta posjetili Zadar do sada?

a) prvi put sam u Zadru

b) 2 – 3 puta

c) 4 – 5 puta

d) više od 5 puta

10. Motivi dolaska u Zadar

a) odmor i relaksacija

b) zabava, novi doživljaji

c) preporuke

d) ljepota prirode i krajolika

e) kulturni sadržaji

f) posjet rodbini i prijateljima

g) gastronomija

11. Prema slobodnoj procjeni, najviše novca trošite na koji motiv od prethodnih?

12. Jeli atrakcija prometno dostupna, može li se do atrakcije lako doći pješke, prijevoznim sredstvom?

DA NE

13. Postoje li parkirališta u blizini?

DA NE

14. Postoji li signalizacija, može li se naučiti nešto o povijesti fortifikacija i prijašnjem izgledu?

DA NE

15. Postoje li informacije prije dolaska o atrakciji?

DA NE

16. Postoje li informacije u destinaciji o atrakciji?

DA NE

17. Postoje li suveniri koji asociraju na fortifikacije?

DA NE

18. Smatrate li uključivanje zadarskih fortifikacija bitnim za razvoj urbanog turizma, bili to pridonijelo dužem boravku gostiju u centru grada i većoj potrošnji? Zašto?

19. Biste li radi motiva posjete zadarskih fortifikacija došli izvan sezone, u neko drugo doba godine? Zašto i u koje doba godine?

20. Kako ocjenjujete vaše zadovoljstvo elementima kulturne baštine Zadra?

1 – Nisam uopće zadovoljan/na 2 – Nisam zadovoljan/na 3 – Niti zadovoljan/na niti nezadovoljan/na 4 – Zadovoljan/na sam 5 – Potpuno sam zadovoljan/na

- Uređenost površina fortifikacija?
- Očuvanost fortifikacija?
- Autentičnost fortifikacija?
- Lokalni promet
- Parkirališta
- Informacije o fortifikacijama prije dolaska u destinaciju
- Informacije o ostaloj baštini prije dolaska u destinaciju
- Informacije o fortifikacijama u destinaciji
- Informacije o ostaloj baštini u destinaciji
- Turistička signalizacija baštine u destinaciji
- Turistička signalizacija fortifikacija u destinaciji
- Suveniri koji asociraju na kulturnu baštinu

- Uređenost mjesta
- Urbana skladnost
- Šetnice
- Parkovi i zelene površine
- Kulturna događanja
- Zabavna događanja
- Shopping
- Radno vrijeme muzeja, galerija, drugih kulturnih ustanova?
- Noćni život
- Ukupna ocjena ponude urbanog turizma grada Zadra od 1 (najlošija) do 5 (najbolja)